

САРАЈЕВО

430
ГУЛЧИ

ОД СВОГ ПОСТАНКА ДО ДАНАС

НАПисао
МИТА ЖИВКОВИЋ
ДИРЕКТОР 2 Гимназије

ПОЖАРЕВАЦ

ПЕЧАТНОВО У ИМАЈАРИЈИ МИХАИЛА КОСТИЋА

1894

I.

ИСТОРИЈА И ГЕОГРАФИЈА

ПОСТАНКЕ. — ИМЕ. — ТЕРВАЕК. — РАЗВИТАК. — НЕСРЕЋЕ.
— ИЗВОРИ БОГАСТВУ САРАЈЕВА. — ТРГОВИНА. — УВОЗ И
ИЗНОЗ. — ЗАНАТИ. — ПОЛОЖАЈ. — МИЛАНКА. — БЕМ-
ВАНА. — КЛИМА.

—♦—

На Босни су ударили Турци и неке крајеве освојили 1449. г. а покорио ју је потпуно победоносни освојач Цариграда Мехмед II 1463. год., очеднувши у тврђави Кључу последњег босанског краља Стевана Томашевића, који се султану на веру предао са споја два милијуна дуката под погодбом, да му се живот не шtedи. Но султан, према тумачењу шенк-узлеме: „реј, јакна бауру, не мора се држати“, даде Стевану не губити.

За долазак Турака у Босну, велиан је постанак муслиманској Сарајеву.

Пре долaska Турака сведоче несумњиви трагови, што су копањем око Сарајева пронађени, да је на томе месту било људи, који су онде у својим примитивним становиштима живели. Доцније она велика сеоба народа затражије трагове старијем седишту људскога на томе месту, где су наимените живели Илири, Готи, Авари и Срби; тек завојевачи целога света, Римљани, који Босну освојише од 167. до 80. г. пре Христа,

У војеци Мехмеда II, кад је освајао Босну, био је и кримски војвода Кирај-хан, који је на пушци узео најчвршићу онда тврђаву код града, где је данас Сарајево. Према томе био је онде некакав град пре, по што Босном завладаше Турци. Кирај-хан, вели даље прича, заузевши ону кулу, где је давао бела табија (бастионе „ичкала“), лако је заузео цео град. Због тог јуваштва нареди султана, да се испод оне куле, где је после подигнута данашња касарна, сагради Кирај-хану сарај, око којега се на скоро подигше многе куће. Сарај значи двор (од персијске речи сарај те отуд Немци држе, да правили бедеже Serajewo, јер не знају да Босанци изговарају сарај место сарај) и од те речи постаје име Сарајво, као што Мухамедовци изговарају, или Сарајево, као што други Босанци изговарају. Поменути Кирај-хан погинуо је у другој бици код Сарајева и сахрањен је крај потока Кошеве на западној страни Сарајева, где му и данас стоје високи чинани (надгробно камење).

Налази се пишемено завештање трећег босанског вазије Гази-Иса-бега, по коме он 1465. г. оставља као вакуф (имање за издржавање цамије) неко своје имање. Судећи по границама томе имању, које су у завештању обележене, то је имање било од прилике у средини данашњега Сарајева те је онда град био и пре турске најезде.

Има и један запис, по коме се види, да је била на месту, где се запис напао — а то је око улице Ђумурије — цамија 1446. г. Из овога изази, да је онде био град и да је у њему било и Турака, које се онептумачи тиме, што је по турским историцима пре освојења Босне за време васалства било у појединим босанским градовима турских чиновника, који су примали данак у име султаново.

Православие Сарајлије приписују постанак и име Сарајева чуvenоме са својих добrocinstava валији Усрев-бегу (1518. г.); они њему приписују грађеве „сараја“, по којем је име Сарајево. Као да ће ова верзија бити најближе истини с тога, што се зна, шта је све Усрев-бег поградио, и што о свем претходноме владају само нагађања и непоуздано народно предање.

У данашње време пошло је за руком, да се у неизвесној близини Сарајева копањем нађе траг, по коме се види, да је онде било људскога живота још у оно време, до којега историја не доцире.

Кад се све то узме на ум, излази као истина о постanku Сарајева ово:

Где је данашње Сарајево, онде су живели људи још у преисторијско време; на томе су месту доцније Римљани понапре због драгоценних руда основали колонију, која се држала и под потоњим господарима Босни, па је прешла у руке насељеницима и све више напредовала, док није под турском влашћу добила име Сарајево и постала трговачким и управним средиштем целој Босни.

На Бакијама — то је вис северо-источно од града — има тврђава, ограђена бедемима и бастионима. Бедеме тврђави, како народ прича, саградио је Али-паша Скопљак. Међу тим по турецкој историји зна се, да је под валијом Сари-Мустафа-пашом Бошњаком (1715. г.) долазио из Стамбола Нурудин Султан, да погради тврђаве по Босни; он је био и у Сарајеву па је затекао тврђавицу, којој је могло бити 100 година. Поуздано се зна, да је 1816. г. дошао из Цариграда стручан чиновник, који је сарајевској тврђави дао данашњи облик и подигао табије (бастионе). Тврђава има четири велике капије, над двема су куле; за те куле морале

почело нагло напредовати. Има од старије путова, који данас везују Сарајево с Дубровником, Трстом, Посавином, Србијом, Старом Србијом и Румелијом. Тим путнима довозила се роба из Аустрије, већином преко Трста, и из Цариграда и Румелије преко Митровице у Сарајево, да се одатле разшири по свој Босни и Херцеговини, јер је Сарајево и данас средњите босанско-херцеговачкој трговини. Увозио се шећер, кава, ширинци већином из Трста, вино и ракија из Далмације и Србије, свилена роба из Цариграда, зеитин из Далмације, дуван из Румелије и т. д. Извожене су шљиве преко Аустрије чак и у Америку, крупна и ситна стока у Аустрију, восак и мед у Румелију, вуна и небста у Румелију, Трст и Србију, разно жито у Трст и т. д. Увек је била велика вредност извозене од увозене робе. Трговини помаже у новије време железница, која спаја Сарајево са Савом с једне, а са Далмацијом с друге стране. Међу тим, од како је с окупацијом заведена царина према Турској и од кад навалише у Сарајево Јевреји из бела света, јако опаде трговина и ограничи се скоро само на обично препродајање у најближој околини.

Многе сировине довожене су из целе Босне и у Сарајеву су прерађиване те тим прерађивањем процвате разни занати, од којих нам наља истакни: ковачки, кожарско-седларски, ћурчијски, папуцијски и златарски занат. Прерађевине продаване су и по Босни и извозене су у иностранство.

Сарајево лежи између $43^{\circ} 51'$ географске ширине и $36^{\circ} 5'$ географске дужине, а уздиже се за 537 метара над морем. Од запада му је пукла равница, дугачка 3 и широка 4 сата, а затворена високом планином Игдиманом. То је сарајевско поље — висораван 520 мет. над морем — које захвата у обimu до 3 квад.

миље; на њему расте разно жито и поврће. Средина града је дно котлу, којему се три стране — северна, јужна и источна — дижу уз околна брда, од којих је Требевић — висок 1740 метара — на југу, а на североистоку су тако зване Бакије: на северо-западу Горица, на истоку Борије; брда чине прстен, отворен према западу; брда су осим Требевића гола. За, тако рећи, свако брдо око Сарајева везана је по нека прича. Да испричам, како је постало име Бакије. Кад је Мехмед II освојај Босне дошао више Сарајева и видео само једну цамију, рекао је: „Бака, бака! (где, где?) Зар само једна цамија? Биће их, колико је у години дана!“. Од онога „бака“ постадоше Бакије.

Кроз Сарајево тече од истока према западу речица Миљацка, која постаје из две речице Паоштице — јужне — и Мокрањчице — северне Миљацке, а које истичу између огранака брда Ступчанице и огранака Романије (1590 мет.), и на један сат испод Сарајева улева се у сарајевском пољу у реку Босну. Миљацка је плитка и може се скоро свуде прегазити. Миљацка — широка на 80—100 корака — дели Сарајево на два дела, од којих је онај на десној обали Миљацке два пута толики, колики је онај на левој обали. На десној обали је седиште трговине и индустрије, а на левој су највише земаљске власти. Многи мостови спајају оба дела градска, од којих су неки од камена (латинска, царева ћуприја), неки од дрвета, а неки од гвожђа. У Миљацки се хватају и пастрмке, а у старије време доносила је и златни песак. На десној обали Миљацке крај Ђехајине ћуприје и данас Сарајке беле платно, од куд је постала песма: „Платно б'јели Сарајка ћевојка“. Више тога места је Бембаша, где се Миљацка савија па јој се вода уставља; онде се нађе греде, што се Миљацком

1599. г.), Херески Мурат (Мурат Херцеговац 1631. г.), Боснали Шахин (Шахин Бошњак 1639. г.), Боснали Гази-Мехмед (Мехмед Бошњак победитељ непрекидника 1691. г.), Бањалукали Капудан Мустафа (Мустафа Бањалучанин адмирал 1708. г.), па чак и Шабдали Ахмед (Ахмед Шапчанин 1716. г.). И некоји велики везири били су валије.

Од свих валија најлепшу је успомену оставио у Сарајеву па и у Босни Гази-Хусрев-бег, који је два пута био валија, први пут 1518—1521. г., а други пут 1531—1542. године. Хусрев-бег или како га народ зове Усрев-бег или Усрен-бег, сестрић султану Бајазиту II, још и данас живи нарочито међу Сарајијама као велики добротвор народу, јер и данас у Сарајеву стоје величанствени споменици његове доброте. Може бити због те његове доброте народно је предање за његово име везало све споменике, којима не зна порекла, те њему приписује чак и постанак Сарајева и старе цркве православие. Усрев-бег је био врло богат, те је могао чинити велика доброчинства и Мухамедовцима и Православцима и Католицима. На другоме месту говорићу о тим доброчинствима опширије, а овде да забележим, шта народ прича о смрти Усрев-бега:

Усрев-бег је пошао с војском из Црне Горе, да је покори, јер још само та малена државица на балканском полуострву није се покорила силоје падишана. Војна није испала срећно, јер погибе и сам Усрев-бег. Како је он себи озидao великолепну гробницу код своје цамије у Сарајеву, то његови људи науме, да му тело пренесу у Сарајево: изваде му дроб и балсамишу га; оно место, где му је дроб извађен, назове се Дробњак: од куда по свој прилици добише име крај и племе у Црној Гори Дробњаци.

Слабо се који од других валија са своје доброте памти; који се год памти, памти се са великих јада, које је Сарајијама задавао.

Валија је био највиши власт војска и грађанска. Како су за валије постављани великом султановим љубимци из Стамбола и како у старије доба не беше скоро никаквих закона и уредаба нарочито за рају у Турској, то су валије чиниле, што су хтели, по ионем „бог на небу, а везир на земљи“. Од њих су истински највиши патили Хришћани, али их ишу триели ни Мухамедовци, јер су великом били пореклом први Турци (Османлије, Анадолије), а њих не сматрају сарајевски Мухамедовци за правоверне Мусломане, так су их звали и „Ђаурима“ (непрекиднима), кад су оно по наредби из Стамбола почели носити униформу. Под неким валијама прошиштили су и Мухамедовци приликом какве побуне, јер би валија тада бацао у тамницу и ненине, те су се великим сумама откупљивали. Валије су, чим је којем требало новаца за какву војну, удавале намет на рају или су богатије Хришћане затворали па, који се није могао откупити, није видео бела дана. Невоља је научила православне богаташе те су валијама увек стављали на расположење своје благо и појамљивали им велике суме, а никад ишу тражили, да им се дуг врати; но за то су добивали набавке за војску у разним ратовима и добро се наплаћивали. Валије су купиле данак и увек толико, да и пошљу у Стамбол тражену суму и да њима доста остане. Плата им је била 10,000 дуката, да би према своме чину могле господски живети, јер су имале да издржавају велики харем и безброј слугу; но како порта није плату издавала, то су се валије од раје наплаћивале.

После валије био је најстарији чиновник Ћаја-бег (заступник, заменик валији), који се доцније звао му-

селим, хазнадар-бег (благајник), који је управљао финансијом и чаушлар-ага (државни тумаџ), који је имао посла са конзуалима.

Најстарија кадија (мула, врховни судија) за сву Босну седео је у Сарајеву и онда, кад је валија столовао у другоме месту; под мулом су биле остале кадије; сваки кадија полаже испите и у главноме суди по корану; мулу је постављао цариградски шенк-ул ислам. Мање ствари пресуђивали су судови тако зване шуре; у суђењу је прво шура па кадија и најзад налија; адвоката није било. Црквене распре и световне између Мухамедовца расправљали су шеријатски судови. Странцима, који нису становно у Босни живели, судили су њихови конзули. Напојијску власт изричани су најпре капетани после мудири (ваше српске стицарешике).

Чиновници од кадије па на ниже нису имали становне плате, већ су живели од мита и глобе и тако је скоро увек на суду пресуђивано у корист богатијему. Највеће глобације биле су кадије. Кадија закупи у Стамболу са 50—100 кеса повећи кадилук па, како не може свуда доспети и све посвршивати, подели свој кадилук на више срезова и сваки срез скупо прода; и главни кадија и српске кадије једино се старају, да се што више обогате. Судило се просто и брао, али једнострano и неправедно — „кадија те тужи, кадија ти суди“; Хришћани скоро никада није на суду добио Мухамедовца. По грађанским парбама истини није било тортуре, каква је позната у западној Јевропи, али је било батина по табанима (дегенак) и трбуху; противстајање властима кажњавало се вешавањем, дављањем (за Мухамедовце) и набијањем на колац (за рају). У новије време казну сужењства (робије) до 15 год. изричао је

сарајевски мула, а смртну је казну могао изрећи само цариградски суд.

Под валијом Мехмед-Хуршид-пашом 1851. г. отворен је у Сарајеву трговачки суд (тицарет меџлис), да разправља трговачке парнице. Председника — обично Мухамедовца, који је познат као паметан и поштен човек — суду постављала је влада, а уз њега су била два члана под платом, један Мухамедовић и један Православни; почасни чланови суда били су још два Мухамедовца, један Православни и један Јеврејин. Суд се баш није много држао писаних параграња из Цариграда, него је већином судио по здравој памети.

Честе жалбе и тужбе, које су Православни и Мухамедовци од окупације подносили и самоме цару у Бечу, нагнале су аустријску владу, да сазида „земаљско вијеће“ (нека врста провинцијалне скунштине), које се и за турске владе сваке године састајало (видајет меџдие) у Сарајеву и на коме су изасланици свих вера из Босне и Херцеговине износили влади своје жеље и жалбе у име осталога народа. У земаљско вијеће за 15. март 1881. год. позвана су и три виђена Православна из Сарајева; они су у договору са православном црквеном општином сарајевском поднеси влади молбу, из које се види, да су потпуно појмили своју дужност. Молба гласи:

„Високом земаљском вијећу у Сарајеву“

„Представници српско-православног народа сарајевског преко својих заступника узимају слободу поднијети високом земаљском вијећу сlijedeће предлоге као народне жеље с молбом, да високо земаљско вијеће на основу наредбе од 20. Јула 1879. бр. 971. поднесе високој земаљској влади у смислу позива јој под бр. 1972/1 ради прегледа и одобрења“.

„1. Да се установи у Сарајеву редовни трговачки суд, као што је био за отоманске владе, који ће сваки дан сједилице држати; предсједника истом суду поставља висока влада, а чланове бирају овомјестни трговци и подносе високој влади на потврђење. Када се трговачки суд установи, онда да се у споразуму с владом подигне и трговачка комора¹⁾“.

„2. Да превишење ријешење Његовог ц. кр. Величанства од 18. Маја 1880. бр. 13232, односно новосазиданих кућа на погорјелом земљишту ступи у живот, а такође молимо, да би се згаришта, која посједнику никакве користи не донашају, оправстила сваког излагања“.

„3. За пописе и процјењивање земаља и непокретних добара да се постављају стручни и сјестини људи, који ће својим непристрасним радом знати угодити народу и у исто пријеме и државне интересе очувати. Речени људи да буду бирани из трговачког сталежа, који уживају потпуно повјерење овдашњег грађанства и да се истијем одреди довољна награда, која карактеру дотичијех приличи. Почек је прошле године процјена земаља и добара доста скупо и вроја неразмјерно пописана, то је принудило грађанство, да толике жалбе подиже, што је по народ штетно, а влади досадно“.

„4. Кад се обави процјена земаља и добара непокретнијех, да се нада сваком посједнику, био он у кароши или на сезу, листа, у којој је тачно означен, колико пореза има платити и да се означи пријеме и рате, када му треба новце у благајну дојијести, како би сваки времено новац приуготовити могао“.

¹⁾ Овај је предлог потекао отуд, што су Јевреји, досељеници из Аустрије у окупацији, својим несолидним радом убили сви углед сарајевској трговини и унапастили многог поштеног трговца Сарајеву.

„5. У случају егзекуција да се особито сељацима не узимају ствари, које су им од пријеке нужде и без којих не могу бити, као што је бивало случајева, где је сељак молио, да му се прода конь, без кога може бити, а не говече, без кога не може бити — егзекутор иже хтео дотичног ни да саслуша“.

„6. Да се умоли висока влада, да се у будуће десетина у ватури узима: тим поступком олакшало би се много тешачком сталежу и такође би се отклониле многе неприлике, са којих незадовољство у народу мања преотима; а побир (поврће), који мора у новцу бити, да се не процјењује као прошле године врло рано, него у своје вријеме, и то да се не узима за све једна цјена већ по вриједности“.

„7. Да би се одговорило жељи народа, пријека је потреба, да висока влада у споразуму са грађанством учини потребне мјере, како би се на бољи начин организирало поглаварство¹⁾ града Сарајева, за да би се превећ тешки за све грађанство намет од магистрата како прихода тако и расхода знатно умањио“.

„8. Да се молбе Ћирилицом писане по скима судовима и канцеларијама примају, јер већина народа само Ћирилицом писати знаде; даље да се позивнице²⁾ тако исто и доставнице³⁾ с једне стране Ћирилицом тискају, а такође и мјесечни Март, Април и т.д. употребљају, јер само на тај начин сан овдашњи народ разумије мјесецез⁴⁾“.

„9. Да се препоручи мањијем властима, а особито фијерима⁵⁾ по селима, да са мирнијем житељима узлудније поступају“.

У Сарајеву 15. Фебруара 1881. г.⁶⁾

¹⁾ Општински суд. ²⁾ Судско и полицијске. ³⁾ Један сељак добија почињ да дође у суд „мјесецца Свебъла“; он дођури у Сарајево и лутају је пола дана, док је наишаша на човека, који му је обласнио, да је Свебъла наш мај. ⁴⁾ Поднаредничима.

Овакве предлоге само су могле поднести неустројиве Сарајлије. Овако су одлучно и доције бранили своје и, и ако инију Бог зна шта извојевали, бар су задали страх безобзирним властима те не смешоше отворено чинити неправду народу у Босни и Херцеговини.

Од како је Босну заузела Аустрија, највишу власт има поглавица земаљске владе (гувернер) у Сарајеву, а то је увек који вини ђенерал; њему је помоћник (адјутант) цивилни гувернер; онај држи земљу и градове, а овај пази на субјесе, финансије, просвету и привреду: обојици је старешина аустроугарски заједнички министар финансија. Свака грана земаљске управе има своје засебно одељење, у коме седе стручни владини санетиници. Тако има одељење за унутрашњу управу, које се стара за војску, за јавну безбедност, за здравље, и врши надзор над хуманитарним установама, над трговином и индустријом, над школама и црквеним општинама и т. д. Одељење за правосуђе надзира судове и казнене заводе, прибира и издаје законе. Одељење за финансију склапа годишњи буџет, контролише рад чиновника по финансијској струци, управља државним имањем, рударством, поштом и телеграфом. Судови су заведени као и у Хрватској. За безбедност се стара поред редовне војске (има је до 30.000) полиција и жандармерија са управом у Сарајеву, под којом су одељења у другим местима.

Чиновници су истини богато плаћени те Босанци не пате много од глобљења, али им је с друге стране горе и под Турцима. Чиновници су или Хрвати, који силом натурују Хрваство и католицизмо, или су Немци и разни Словени, који или никако не знају или не знају добро српскога језика те се не могу да споразумевају

с народом, јер Аустрија хоће да Босни наметне немачки и маџарски језик; на суду се Босњаци могу служити матерњим језиком, али је судеко писмо латиница; расправе се воде или на маџарском или на немачком језику; задржани су шеријатски судови, који раде под надзором аустријских чиновника. Уз то највише чиновништво одважне повлађује Мухамедовцима и Католицима, а, где год може, штети Православне. Католици су љубимци властима; њима сви иду на руку, почевши од писар-лифа па до гувернера; из њих се из заједничког прихода земаљског троши више, но што би се према њихову бројном и имовном стању смело трошити. Из Католика одмах долазе Мухамедовци; њихова исповерљива ћуд и отворено нездовољство новом управом чини, те им се привидно даје првенство у земљи, и ако власти њихову неписменост најгрубље експлоатишу у корист државној каси; све то Мухамедовци униђају па у својој немоћи продају имања у бецеље и селе се у Турску. Православни су шасторчад и њихови су интереси слабачка играчка у рукама власника; власти су их у почетку окупације отворено свуда сузијале, а у последње време то чине потајно; против њихове вере, имена и језика ради се јавно и тајно; отуда честе жаабе и тужбе, које Православни дижу против аустријске управе штампом чак и у самоме Сарајеву.

У Сарајеву имају јевропске велесиле своје консулзате; у њему седи православни митрополит, мухамедовски реизулема (највише духовно лице), католички архибискуп и јеврејски рабинер.

У Сарајеву има општински одбор, који се брине о свима општинским пословима, а чије одлуке извршује општински суд (магистрат). У општинском одбору има 12 Мухамедоваца, 6 Православних, 3 Ка-

толика (несразмерно према бројном и имовном ставу њихову) и З. Јеврејина; трећину поставља влада, а две трећине бирају грађани, који одређену стопу пореза плаћају; могу бити изабрани они, који плаћају најмање три пута онолико, колико сваки бирач плаћа. Начелника градског (председника општ. суду, обично Мухамедовца) и његова заменика (обично Православног) поставља гувернер; влада поставља остале чланове општинског суда (комесаре). Општински приходи износе годишње око 500,000 динара, а расходи су увек толики, да остане нешто вишко.

У Сарајеву има разних школа, државних и вероисповедних; о њима ће бити реч на другоме месту.

— — —

III.

ЗГРАДЕ И ЗНАМЕНИТОСТИ

ПОГЛЕД С ВИСИНЕ. — УЛИЦЕ. — ИСК. — КУЋЕ. — СОБЕ. —
ЈЕЛО И ПИВЕ. — БАНКЕ. — ГРОБЉА У СРЕД. ГРАДА. —
ЦАРИЦА. — ЦАМЛЈЕ. — ЦАРЕВА И УСРЕД-БЕГОВА. —
САХАТ-КУЛА. — МЕДРЕСА И МЕЈТЕФ. — ХАН ЗА СИРО-
ТИНУ. — ТАШИЋ-ХАН. — БЕЗИСТАВ. — СТАРА И
НОВА ЦРКВА ПРАВОСЛАВНА. — КАТОЛИЧКА ЦРКВА.
— ПРАВОСЛАВНЕ ШКОЛЕ. — СРПСКА ГИМНАСИЈА.
— ПАТРОНАТ. — ВИША Ж. ШКОЛА. — ЗАВОД
МИС ИРИЈЕВЕ. — ДРЖАВНА ГИМНАСИЈА. —
КОНАК. — ВОЈНИЧКА КАСИНА.
ОСТАЛЕ ЗГРАДЕ.

→←

Дивно је стати на висину па погледати доле у Ше-
хер-Сарајево! Није заман народ пропевао:

„Требевићу, висока планино!

„Са тебе се види Сарајево
и у њему широки сокаци!“.

Шта и шта сам пута из свога стана са висине — љуби-
старе цркве — у сред дана, кад припече сунце или за-
веје снег, па с вечера, кад падне мека месечина, же-
ним оком разгледао овај дивни град, зар слутећи, да
ћу у њему кратко време боравити. Преко пута високи
Требевић, а испод њега велике и мале, богаташке и
спротињске куће, између којих се вију час криве час
праве улице; па онда Мизлацка са својим мостовима,
па неизбројне мунаре. Данашње Сарајево у главноме

иоси обележје правога турскога града из средњега века са скривеним траговима из живота оног становништва, које је турска најејада покорила а није могла забрисати; скромни су и скоро се губе средњевековни споменици православља, али они ипак стоје поред величанствених споменика мухамедовских. Сарајево је одмах у сноме постанку било најважнија тачка мухамедовском гospодству у Босни и то је остало и онда, кад босанске валије нису столовале у Сарајеву, јер су у њему живели најмоћнији бегови, који су управо били први гospодари Босни скоро до наших дана.

Сарајево просецају врло многе улице, које иду од истока западу и од севера југу. Скоро све су уске и врло искривудане, а тек се у новије доба проширују и регулишу. До окупације носиле су турска имена, која су или и данас задржана или су замењена аустријским именима, као Ташли-хан (данас Франц-Јосифова улица — то је уједно најважнија улица), Чемалуша, Кумурија па Терезина улица и т. д.

Улице су доста нечисте, и ако су калдрмисане. По њима дан-ноћ лутају пси мантупи, које због Мухамедовца не сме нико дирати. Негда би се пси толико намножили, да је човек једва могао улицом проћи. Да-нашње власти бацају ноћу отровано месо и тамане псе. Много сам пута видео, како се намршти Мухамедовац, кад обдан прође поред пса, што је од отрова лишео, а заборавише га склонити пре зоре.

Куће су или једна до друге — у живљим и главнијим улицама — или су врло на близу, а свака је велика и има пространо двориште и лепу башту. Грађене су већином на спрат од слабог материјала, и одликују се многом дрвенаријом; од дрвета су стубови, под, телефон, долапи, тако, да је сарајевска соба само

дрво, чак су од дрвета и решетке на прозорима. Мухамедовска кућа има засебно одељење за женске — харем, засебно за мушки — селамлук. Неназбјежни украс свакој је кући диванана (кошка), са које се што даље може видети. Горњи спрат је обично изишаша на улицу за неколико педа и то је прави стал Сарајлијама, док је доњи спрат (партер) одређен за марну, за чување посуђа, оруђа и смоке. У новије време, које она велика јајгија — причају, да су аустријски војници по тајној наредби палили, место да гасе — које Сарајлијама урођени понес ногнао је богатије Сарајлије, да граде гospодске куће, које би и Беч могле подичити.

Собе — магазе — су већином писке и омање, али чисте и укусно намештене. Богатији имају више соба: за кућане, за госте, за спавање; имају нарочиту собу за дочек, у којој се и „сјели“. Скоро свака соба има почевши од врата па око све четири стране оивизак миндерлук, застрт скупоценим ћилимом поврх меких, вуном испуњених душека; уза зид су по миндерлуку вунени јастуци. Више јастука су дрнени и разним шарама украшени долапи, у које се међе све, чemu није места у соби; из долапа се воде чарниави те се часком миндер прометне у удобну постељу. Ретко која кућа има по собама столица и столова на дугачким ногама, јер се седи на миндерлуку па и о ручку, кад се уносе писке софре. По зидовима су иконе — крсно име — с кандилима и разне слике мањом из српске историје.

Јела су им у главноме мухамедовско-источанска; једе се говејина, јарећина, овчевина и живина; свињећине нису смели јести ни Хришћани, а јела маесте маслом. Вино су доносили из Мостара и Далмације и то тајом, а ракију и пеку сами и добављају је из окол-

них села; пиво пију тек од најновијег времена из пиваре у Ковачићу, близу Сарајева, или га доносе из Аустрије.

Скоро уза сваку, нарочито мухамедовску, кућу има лепа и велика башта, ограђена врло високим зидом, јер у њима лети проводе време буде. Свака се башта одликује одабраним воћем, што га Турци, где год би се настанивали, пресађиваху са далекога Истока. У баштама има и врло лепога цића.

У самоме граду, често на најлепшим местима, пукла су многа мухамедовска гробља — Сарајлија каже гребље — и кује овај свежи ваздух, што га добива Сарајево са оближњих брда. На свакоме су гробу по-виши ишани (надгробно камење) са записима из корана; ишан је облика, каква су и наши крстови, само се завршује турбаном. Гробља заузимају од прилике десети део градскога земљишта. Чудновато је, што Мухамедовци не виде, како здрављу искоде блиска гробља, док их сама вера упућује, да баш због здравља граде амаме и доводе добру воду. Аустријске власти полако затрпавају поједина гробља, уклањајући нову камене плоче и употребљавајући их на грађевне државних аграда; за мога башњења на тај начин нестало је једнога гробља и на њему је подигнута официрска касина.

Чаршија у сред Сарајева својим чисто источночачким изгледом надмаша чаршију и у много већих градова далеко на Истоку. Она са својим отвореним дућанима и радионицама заузима преко 60 кривих и уских улица и уличица, што све излазе на широки трг. У чаршији свака грана индустрије има своју улицу; има улица, у којој су трговци, што продају увезену робу за оделјо; има улица за ћурчије, коваче,

казаније, чибутије и т. д.; сваки је дућан уједно и радионица и сваки занатлија уједно продаје своју израђевину. Највише има казанија, јер тако рећи цела Босна најрадије се служи дуготрајним посуђем од бакра; тамо има разноврсних послужавника, бокала, маштрафа, ћаса па цезава и воденица (за каву). Врло је пријатно погледати у папуцијској улици раденике, како марљиво израђују ону разноврсну источњачку обућу од обојене коже; тамо су првени и жуте ципеле са пчиљцима („кајсарлије“), тамо златом и срмом извезене папуче женске од кадифе, тамо разноврсни опанци („каишлије“). Курчија има такође много, јер хладноћа у Босни достигне и 16 степена те се кожом постављено одело много тражи једно због зиме, а друго што је то знак богатства и господства; кожу су добивали убијајући разне дивље животиње по старијим пумама босанским. Код кујунџија има филигранских радова, који се могу мерити са истовременим радовима из самога Стамбола; ту има сребрних и златних зарфова (на којима стоје филиџани с вредном кавом), гривана, ободаца (минђуша), прстене, јер се богатије женске ирло радо ките. У чаршији се три дана недељно празнују: нетак (Мухамедови), субота (Јевреји) и недеља (Хришћани).

Сваки занат има свој еснаф, који своје чланове по прописаним правилима држи у једној задрузи. На другоме месту говориће се описиршије о еснафима у Православних.

Џамија у Сарајеву има, веле Мухамедовци, колико у години дана. То се оснива на овој причи: Мехмед II, дошаоши пред Сарајево, и видевши само једну џамију, рекао је: „ако Бог да, чим заузмемо Сарајево, саградићемо у њему онолико џамија, турбета (џамија над чијим гробом) и текија (место одмора за дервише), ко-

лико има у години дана⁴. У ствари ће данас бити у Сарајеву око 100 џамија, од којих је више од половине камених; то је отуда, што скоро сваки богатији Мухамедовац гради џамију у својој кући за своју личну потребу и завешта јој одређен приход, да се издржава. Не служи се у свима џамијама па ипак, кад мујезини из јутра запевају: „ла илахе ил алах-ве Мухамед ресул алах“ („нема Бога осим Бога и Мухамед је божји посланик“), кад хоће стану окујисати у подне и пред вече, настане врло нехармонијски концерат од гласова разне висине и дубине, а из тог концерта издвоји се по који пријатан тенор, баритон па чак и сопран; ја сам особито радо слушао у беговој џамији сваког дана једног снажног баритонисту у подне, и једног звучног сопранисту рано из јутра (сабах). Најзнатније су џамије:

1. Царева џамија, са које се од подне вије султанова застава као знак, да је у овој земљи и султан господар; алем јој је у виду полумесеца. Ова се зове и џамијом султана Мехмеда II-ог, а саградио ју је, како народ вели, Усрев-бег и поклонио је султану. Ова је на левој обали Миљацке близу конака.

2. Бегова џамија је најлепша и највећа, а саграђена је на десној обали Миљацке у сред равне чаршије; по својој лепоти долази у први ред са још неколиким својим другама у осталим мухамедовским градовима, јер је величанствен споменик арапског неимарства. На капији јој урезани су стихови на арапском језику, који значе: „Сагради велики доброћинац Хусрев-бег за божју љубав кућу за оне, који пред Богом на земљу падају. Он је сатро непријатеље, а помогао борцима за веру. Он је просује доброћинства и помогао побожним људима. Божји промисао

рече нам ово, да се знаде, када је саграђена ова џамија: Ово је зборница доброћинца и кућа захвалника⁵. Мухамедовци пишу такве написе у стиховима на свакој важнијој згради; кад се из последњег стиха у патини саберу бројеви, што их дају појединачни слова (арапским словима бележе се бројеви), добије се мухамедовска година 937. а то је наша 1530., када је она џамија довршена. Десно од главних је врата бело минаре, високо 60 метара; на врху му је поиздвојен алем са пет јабука; трем испред минаре држе осам мраморних стубова, што су узети из цркве Св. Василија у старинском граду Врхбосни. На средини је врло велико кубе, а северио од њега мање у облику полумесеца. Четвороугласти и округли прозори су у четири реда отворени. Зидови су изнутра богато орнаментисани у арапском стилу; под је заструт персијским сағовима и мисирским рогожинама; неколико полијелеја су једини украс; тамо је и неизбежна киблा, која показује правац према Џаби, па узнишев минибер (предикаоница). Пред самом џамијом је висока липа, која је по свој прилици пре засађена, но што је сама џамија саграђена. Под липом је диван шедрван са тридесет лула, на које тече врло добра вода Црњија (или Првијер); онде правоверни у прописано време авдес узимају. У тој џамији у засебној капелици сахрањен је Хусрев-бег и његова жена, које као свеце почитују; кончег Усрев-бегов је богато окићен.

Хаџи-Синанову текију (текија — стан дервишума т. ј. монасима профјанима) градио је 1639. Синан-ага, отац Мустафа-паши (Сарајлији), љубимцу султана Мурата IV. Султан је наредио, да се по свој турској царевини граде џамије, текије и медресе у славу томе, што је освојио Багдад, где се одликовао Мустафа-паша,

па је по Мустафину савету послао и Синан-аги новаца, и овај је онде текију саградио.

Западно од бегове цамије диже се сахат-кула, која показује време по турском рачуњу (*a la turca*) за разлику од јевропскога (*a la francesa*). Наше време од 6—7 сати из јутра је мухамедовски један сат, те у подне броје 6 сати, а увече (око наших 6 сати) броје 12, баш као и стари Римљани.

Преко пута порти бегове цамије на северној страни преко улице је медреса (виша мухамедовска школа) са многим, никаким кубетима; у њој се софте (ученици, богослови, великоинколци) спремају за ходе, имаме и судије; сваки софта има засебну ћелију, у којој сам себи јело готови.

С десног бока цамије — на источној страни — има мејтез (мектеб, основна школа), у који иду многа мухамедовска деца, да науче читати и писати и изговорити по који стих из корана, а то је маши једино знање језика, за који у незнану хоће да веже своје народнице и порекло. И медресу и мејтез саградио је Усрев-бег.

С левог бока цамије на западној страни преко улице саградио је у своје време Усрев-бег хан с многим собама запутникскојушишнамаза коњцим. У томе хану имао је сваки сиромашнији путник три недеље бесплатну храну и то тако, како му његова вера прописује (Хришћани је на пр. могао у мреје мрсити, у пост постити); у томе хану исхраньвало се у своје време и сиротиња. Овај хан као да не ради од 1879. г.

У истом реду а у супротном правцу од хана — од севера југу, паралелно са беговом цамијом — налази се безистан, који је онеч градио Усрев-бег. Безистани се налазе у свима већим градовима на Истоку

и у њих се смешта најскупочија роба из целога света што је од првке потребе источњачкоме раскошлуку Сарајевски је безистан био први после цариградског на балканскоме полуострву. У безистану се улази ни неколико степенице са три стране, од југа, севера и истока; саграђен је у облику креста т. ј. главни ходник — улица — иде од југа к северу, а споредни се испречи у средини главнога ходника и иде од истока к западу од камена је, да му ватра не може изнудити, а у земљи је преко метра те је у њему увек хладовина. Цео је унакрсан ходник под сводом, у коме су неколико кубета од дебелог стакла, којему не може лако досадити непогода, град из неба, ий камење, што би га бацила несташна дена; кроз стакло пронира у унутршњост слаба светлост. У њему је с преда отворен дуван до дувана; у свакоме дувану наслагана је роба у долаће. Ту се продаје само источњачка луксузна роба, што је трговци Мухамедовци доносе из Стамбола; има и робе — имитација стамбонској — коју трговци Јевреји доносе из Беча (кали-роба). Тамо има тешке свиле са далекога истока, пајчистијег алата у жицама, богато златом и сребром извезеног и бисером окићеног одела и накита за мушки и женски чељад, разних скупоцењених ствари од злата, срме и седеџа, бисера и корала у низовима, муштикала од скупог ћилибара у филигранско-сребрним извлачкама, врло раскошно израђених ћилимова из Персије, прозидних и као памучнина меких тканина; различих боја за лице и косу и најлепших мириса. У дуванима око улаза су Јевреји, који досађују својом дерњавом купцима, а у осталима скритех ногу мирис седе већином млади Мухамедовци. Чудно вам дође, кад ступите у безистан и потражите што, како Мухамедовац трговац немарно износи робу, а тако рећи не миче се

с места, па вам тек како цену и, ако покушате ценкати се, а он враћа робу, хладио вас одбијајући са „не море бит!“; не би вам Мухамедовац мамио муштерије, хвалену робу, па ма ни паре не пазарио; има их, који ће муштерију упутити суседу, и ако сам има тражене робе, само ако види, да му дотле сусед није ништа пазарио; многи су од њих изучили „Хамидију“ — трговачку академију — у Стамболу. Безистан припада вакуфу, којему трговци кираџије за своје дућане плаћају кирију.

Саставни део безистана, јер је над његовим јужним крајем, јесте ташли-хан, што га је саградио Усрев-бег. Партер су врло чврсти сводови, који су некада држали два спрата са 60 магаза за струнаре (мутавције), што израђују ћебета, покровце зобинице и хааре од козје длаке; јамачио је каква било важна потреба на гназа валију Усрев-бога, да мутавцијама тако јаку зграду сагради. Кад је 1697. године првиц Јевђен заузимао Сарајево, топовима је порушио други спрат овоме каменоме (ташли — од камена, камени) хану; остало је први спрат и партер; у први спрат од окупације стовариван је петродеј и разне спиритуозе, што се све запалило у великоме пожару 1879. године, те је тада пропао и први спрат и тако данас стоје само још дебели сводови партера. Колико је важан био ташли-хан, види се из тога, што се до окупације по њему звала цела улица у којој је, а то је најглавнија улица; данас се та улица зове Франц-Јосифова.

У улици Чемалуши има велики амам од камена са кубетима од дебелога стакла, да кроз њега може пробити светлост, а уоквирено је оловом; загрева се као и старе римске терме (топла купала) топлотом из подземних цеви. И овај је амам саградио Усрев-бег. Испам опшtro наречује Мухамедовцима телесну чистоту, и с

тога мора свако место, у коме живе Мухамедовци имати бар једно јавно купало за сиромашније, јер богатији могу у својој кући и то имати. Сарајево има неколико јавних амама, али овај је најважнији; купаљу је цена мала, да би је и сиромашнији могли плаћати.

Усрев-бег, поградивши све напред описане грађевине, постарао се, да се оне и што дуже одрже, те је с тога оставио као завештај вакуф (имање цркви, школи и на добротворне смртеве) које готовине које добара у вредности око 3.000.000 драма сребра, да се од интереса одржавају све његове грађевине и да први задатак, који им је он наменио; данас је тај вакуф отворен и једва ако је задржао четвртину првашних добара, па ипак годишње даје 36.000 фор. прихода. Усрев-бег је био велики човек и он је ударио стапни темељ богаству и значају Сарајева; његово име живиће, докле траје Шехер-Сарајева.

Стара или горња црква саграђена је по допуштењу Усрев-бога, који је баш тиме и постао велики, што је, поштујући своје, поштовао и туђе; не зна се тачно, кад је грађена. О њезину постанку има две приче. По једној, која ће бити лажна, градио ју је Андрија, брат Краљевићу Марку. По другој измолио је Србин Андрија, Усрев-богов слуга, од свога у свакоме погледу толерантнога господара једно место у Сарајеву, колико захватат бивола кожа, да на њему сагради себи и својима богомольу онда, кад је била готова бегова цамија. Андрија, кад му је господар учини по вољи, исече биволу кожу на канше, те захвати врло велики простор тако, да је на њему саграђена црква а остало је још толико места, да се могла доцније саградити и репрезидија митрополиту, и основне школе и једна средња, и још неколики станови и неколико магазе у дворишту.

Занимљива је већа ове приче са причом о постанку старинске Картагине. Прии траг о овој цркви налази се у једноме запису из шеснаестог века, по коме се зна, да је изгорела 8. јула 1556. год., дакле, на 14 година после другог намесништва Усрев-бегова, те ће јамашо бити саграђена за Усрев-бета. Горела је и 1697. г., кад је приц Јенћен Савојски освојио Сарајево, који је том приликом по једноме запису дигао из цркве касе — ако сам тачно упамтио — 60.000 аспара, а поред тога су његови војници из цркве узели многе скупоцене ствари. Године 1717., кад је владичанска столица пренесена у Сарајево, проширења је ова црква; тада је подигнут и позлаћен иконостас (темпlo). Кад је почетком овога века а и пре турска влада под кулук градила сарајевску тврђаву, допуштено беше православним кулчарима, да увече, подазни с рада кући, понесу по један отесан камен и да оправљају ову стару цркву, којој се кубе распукло од земљотреса 1749. г. Ова је црква грађена од тесаног камена у виду неправилног четвороугла; за читав метар је у земљи. Горњи спрат за жене с мрежастом заградом наслана се на осам камених стубова. Посвећена је архијератизму Гаврилу и Михајлу (црквена слава). Од икона на иконостасу да поменем ове: погреб св. Стевана Првовенчанога, слику Немање, св. Саве, што је по запису дао израдити неки Јован Сезак, који се за прве владе кнеза Милоша прееселио у Шабак. Црква је са свих страна ограђена високим зидовима, да се с улице не може видети, а то с тога, да не би изазивала правоверне, Мухамедовце, те да у своме вероном запосу навале на њу; тако су од прилике грађене све цркве на Истоку, где су Хришћанима господарили Мухамедовци. До зоре се морала сршити и јутрења и ли-

турђија, док лени Мухамедовци нису поустајали, да их не би дражила ђаурска молитва. Венчање се обично спршивало око понећа, да не би сватовски спровод обдан павео којег Мухамедовца, да отима младу. Негда су Мухамедовци нарочито уз рамазан вешали о врата ове цркве Православие, који су се на молитву искунили. Дуго су се Православни и сами и преко својих приквених велигодостојника тужакали у Стамболу на овај зулум, док нису које дукати богатих Сарајлија, које често досађивање изнудили од султана ферман: да се раја вишне не сме вешати о црквена врата, него на другоме меству; тај се ферман и данас чува у архиви старе цркве. У новије време су Мухамедовци опет о бајраму и рамазану, кад је око цркве недељом и празником било искупљено много Православних, чешће наваљивали с голим ножевима па секли и из малих пушака као стоку убијали Православие и онда би натерали тада младога свештеника Стевана Баковића, који ми је ово пре десет година као прота у својој 80-ој години причао, да гази преко измрцварених својих парохијана до олтара и да службу служи. Истоме Баковићу беше доције допуштено, да за појасом носи мале пушке — такву повластицу није имао ни један „Влах“ у Босни — и да се без зазора брани па и да убије, ако би когод њега лично напао, нарочито кад служи; Баковић би под оружјем улазио у цркву, пушке би остављао на часну триезу и започињао би службу.

Новој цркви православној, на заузимање страних консула, ударен је темељ 13. јуна 1863. г., а дограђена је и освећена 1872. г. Кула је висока 58 метара; тада је повишене мунаре на беговој цамији те је ова вишна од православне куле за 2 метра, јер је Мухамедовцима зазор, да њихову богомолју преманија ђаурека. Црква

је дугачка 50 аршина, широка 30, а висока до крова 20. На поју су четири мања и једно велико кубе; има 42 прозора у два реда. Покривена је одоном, а по-поћена је четвороуглим плочама од камена. Има два кора, доњи је препрати за женске, а горњи за певачко друштво. У сред цркве су два велика стуба; уз десни је позлаћен сто митрополитов, а уз леви је сто за архијерејског поглавицу и изнад њега је амвон; испред стубова су певнице. Иконостас је позлаћен, а радије су га занатлије из Русије за 2000 дуката. На иконостасу су велике иконе поређане у четири реда; међу иконама је у доњем реду и икона св. Саве и св. Симеуна Мироточивога (Немање); има и руских светаца, јер су иконе рађене у серијевском манастиру код Петрограда од прилога руске царске породице и руских великанаша. На цркву је потрошено 36.000 дуката. На грађење цркве приложио је султан 500 дуката, да покаже Јевропи, како се стара и за своје немухамедовске поданике; 500 дуката приложио је и кнез Михаило; тадашњи свештеник Сава Косановић прикупљао је у Русији поред поклона у разним црквеним утварима и готовине до 2000 дук.; остало је дала богата стара црква из своје касе, а поврх свега богате Сарајлије купиле су међу собом прилоге у три мања, сиромашни пак људи радији су без наднице и доносили грађу; крст и јабуку из кули приложиле су сарајевске госпође; мање прилоге дадоше Срби трговци из Београда, Дубровника, Требиње и Бече. Црква је саграђена у византијском стилу од тесаног камена; штета, што је камен окречен. Осветио ју је митрополит Пајсије на св. Илију 1872. г.; тада беше 76 духовника и око 10.000 народа; било би и више народа, да није влада пустила глас, е ће Мухамедовци том приликом сећи хришћане. На освећењу је било и

шеест конзула страних велеписла. За време освећења пред црквом је била упарађена војска, а поједини одељења кретарши су по граду; Мухамедовцима беше забрањено долазити у српски крај и близу цркви; оба паше, војени и цивили, беху у једној српској кући спрам цркве, да одржавају ред. На томе освећењу произведен је за архимандрита потоњи митрополит Сава Косановић. Так после окупације попене звона па кулу, јер под турском владом скоро никде се није смело звонити. Кад су подигнута звона, није било ни једне мушке руке у Сарајеву, која није тога дана ма и један пут повукла за уж бар једнога звона, а и данас има живих људи, који су цео тај дан провели у порти, па, чим би ухватили ред, држи за уж и вуци, док се нису озиојили; има их, који се хвале, да су звонили двадесет пута. Нова је црква на најживљем месту у улици Фране-Јосифа (ташчи-хан), а око ње је пространа порта, засађена дрвећем и ограђена гвозденим шипкама. Кад се доправљала, причају, да не смеде никошто ни један радник понети се на високу скелу, те да нешто замаже на кули; један грађанин подухвати се тога посла бесплатно, али под погодбом: ако страда, да га опоју у новој цркви; он заиста падне и остане на месту мртав; црквени одборници не дадоше, да се опоје у новој цркви с тога, што су у своме празноверју зло слутили, ако у новој цркви буде први црквени обред опело — ради су били, да се рад у новој цркви отпочне крштењем или венчањем; и тако оног јадника опојаше у старој цркви, те с тога, кажу, сиђе на нову цркву проклество и отуда и дан давање вишег народа иде у стару цркву, а нова је скоро празна.

Католици имају две цркве, једна је мала и стара — биће да је грађена почетком овога века — а друга

је пре неколико година подигнута богатим прилозима аустријских великаша; ова је саграђена у готском стилу и својом спољашњом и унутрашњом великолепношћу одликује се од богоモља осталих вероисповести. У тој је цркви значајна слика: како сељак Босанац скрушеног пада на земљу пред фратрем — тиме је речито казан смер, ради којега је тодики новац на ову цркву потрошен.

С леве стране од порте, око старе цркве православне, између црквено-општинских магаза стоји натпис Школе српске православне општине. Кроз две капије аде се уз брдо, док се не дође за дугу равницу, на којој има шест зграда. Још више уз брдо а северио од цркве је конак сарајевског владике и добро-босанског митрополита, где је на горњем спрату митрополитов стан. Остале су зграде — осим једне — мање и приземне, но ипак је у њима дворница за седнице црквене општине и доскорашњег патроната гимнasiјског, три собе за четири разреда гимнasiје (трети и четврти разред био је спојен и смештен у једну собу — те су собе сада одређене за основну школу), две собе за по два разреда мушкие основне школе и велика дворница за школске свечаности. Овде има мања кућа на спрат са четири стана за наставнике. Поред тога има црквена општина велику кућу на спрат у улици Франа Јосифа ниже нове цркве, у којој су женске основне школе. Те школе издржава црквена православна општина црквеним приходим. И ако је тај приход велики, ипак није био довољан, да се њаме поред основних школа издржи и нижа гимнasiја, те су имућније Сарајије сваке године између себе куниле оно, што је недостајало. На оснивање гимнasiје завештавале су богатије Сарајије знатне суме новаца; тако су заве-

штали Стојан Турић 20,000 гроша, Јона Туковић 300 дуката, Манојло Јефтанић 250 дук., Риста Савић 200 дук., Ђорђе Весаровић 200 дук., Константина Хаци Ристић 200 дук., Јово Милаковић из Дубровника 100 дук., Ристо Михаиловић 50 дук., Мића Бесаровић 50 дук., Синови Ђ. Бесаровића (Ристо и Јово) 600 фор., Синови М. Бесаровића 400 фор., Јефтан Деспић 300 фор., Мића Ј. Савић 300 фор., Ристо Туковић 300 фор., Васо Х. Ристић 200 фор., Јово Р. Васиљевић 300 фор., Ристо Ј. Бесаровић 300 фор., Никола Савић 250 фор., Јово Р. Јовановић 200 фор., Марушина жена поч. Ристана Зена 20 наполеона и др.; ове пак године завештала је један родољуб у Дубровнику 50,000 фор. на оснивање гимнasiје у Сарајеву.

Важно је укратко изнети историју доскорашње православне гимнasiје у Сарајеву. Од педесете, мислим, године била је нека врста трговачке школе, у којој су се сарајевска деца после основне школе учила најзначајним трговачким наукама. Кад је трстански трговац Ристо Тузлић, пореклом Сарајлија, после смрти оставило 20,000 фор. на тај смер, да се приход те суме троши на православну гимнasiју у Сарајеву, тада су Православни с тешком муком израдили, да им турска влада донусти отворити гимнasiју и довести у почетку само једног стручног наставника, који ће до бОљих прилика сам школу држати. То беше А. Шушкаловић, млад човек, пун идеала, који је с одличним успехом саришио лицје у Београду. Он је 1853. год. отишао у Сарајево под именом „управитеља основних школа“ (турске га власти не би друкчије пустиле у Сарајево) и по допуштењу отворио је петоразредну „трговачку академију“, у којој је предавао сам све: језике (немачки, талијански и француски) и трговачке предмете; у

колико је доспео, предавао је и остале предмете, што се уче у средњим школама, не би ли овој школи и без допуштења од власти дао што више средњесколовски значај. Шушкаловић је радио у тој школи до 1863. г., а од то доба било је неколико више или мање спремних наставника у тој, да кажем, реалчици; у њој је у своје време радио и покојни директор теразијске гимнасије Т. Мијушковић, па садашњи игуман манастира Вратислав Крајини г. Физарет, који је уједно био и учитељ IV разреда основне школе. После окупације Сарајлије доведоше најпре једнога па двојицу и најзад тројицу стручних наставника из негдашњег Војводства, који по аустријском наставном плану отворише четири низа разреда гимнасије; трећи и четврти разред био је спојен; тако је учинљено, да се не би дуго мозакало за отварање нових разреда; аустријска је влада само с тога допустила, да се ова школа отвори, што су Сарајлије доказале, да је постојала у мало другачијем облику и под Турцима. Први су професори били Хранислав Михаиловић, који после неколико година остави мучни положај наставнички, отиде у Беч, изучи медицину и данас је лекар у Лесковцу; Светозар Поповић — директор — који је умро као предавач шабачке гимнасије, и ја; помагао нам је учитељ Светозар Арсенијевић, који је после био учитељ цртња у Задечару; тадашњи архимандрит Сава Косановић, пре него што је завладајен, предавао је веронауку заједно са свештеником Петром Максимовићем; па моје место после годину дана дошао је Митар Вујковић, садашњи предавач у I београдској гимнасији. Влада је често слала у ову школу свога референта за просветне ствари, да контролише школски рад. Долазили су кад и кад и сами гувернери. У ову су школу долазила сва десна

православних родитеља, и ако је била отворена и државна гимназија. За мога професоровања било је у гимназији 47 ученика и сви су као и ученици основних школа — изузевши некоје богатије — бесплатно добивали школске књиге и писаћи прибор од црквене општине. Више од половине тих ученика није могло усновати због слабе спреме из основне школе, пошто је било неколико одличних, од којих је један данас учитељ у Сарајеву и уредник „Босанској Вили“.

Материјалну бригу о гимназији и основним школама и неку врсту надзора водили су патрони. За мога времена били су патрони млади и заузимљиви трговци Ристо Ђ. Бесаровић, Ристо Хаџи-Дамјановић и Јефтан Деспић; они су уједно заступали школу и наставнике код власти. Мучан је био њихов положај. За сваку ситницу, која се тицала школе, ученика, учитеља и професора морали су давати влади објашњења. Како професорима и учитељима није био обезбеђен положај у овим приватним школама, то нико није могао ни хтео у њима остати, те су се наставници често мењали; прквени је одбор сваки час морао брати нове наставнике па је много пута изабрао личности, које су се својим јавним радом дотле истакле као вазани Срби; разуме се, да те личности нису биле влади по вољи па их просто није пуштала у Сарајево (Д. Јосић, професор у Београду, био је изабран или није пуштен у Сарајево), и ако није имала права, да те изборе потврђује. Сваког наставника морали су патрони по неколико пута пред полицијом бранити од разних денуницијација, јер у Сарајеву било је а и данас има много ухода, који су измишљали кривицу неким влади сумњивим лицима — а то су у првом реду били наставници — да се тиме додворе. С једне стране то теретно

и у неколико опасно вршење надзора по саме патроне, с друге стране тегобно доношење новога наставника, кад прећашни отиде или та полиција протера (директору С. Поповићу забрањен је повратак у Сарајево, кад се једне године о распусту бавио у тазбини у Срему); даље, што је најглавније, материјалне незгоде забог све већих трошкова, а општина није могла добити ни парницом Тузлићева завештава од 20,000 фор. из Троста, остали пак завештаци такође нису плаћали, и поврх свега неки Православни из личних и себичних побуда (један је био владин лиферант па да не изгуби либерације, други је хтео да своме сину обезбеди чиновничко место) почеле своју дену давати у државну гимназију — све то учини те се ова православна гимназија на неколико година по моме одласку затвори. Влада је засушивала материјалне изворе, из којих се ова гимназија издржавала, гонила је њене наставнике, натеривала је јавно и потајно Сарајије, да своју децу из те школе ваде а све стога, да гимназију сама општина затвори те да се не може влади ништа пребачити, кад би то она учинила — влада је дакле ову гимназију упропастила, јер је видела, да ће њеним даљим смеровима у Босни баш та гимназија највише сметати.

Још 1866. г. основале су у Сарајеву племените синглескиње Мис Макензијева и Мис Ирбијева завод за православне девојчице. За устанака 1875. г. завод би затворен, којим је по смрти Мис Макензијеве од 1874. г. управљала Мис Ирбијева; ова га је опет отворила 1879. г. У томе заводу српски се учи, српски се мисли, осећа и говори; велика се пажња обраћа српској историји; уче се предмети, што су прописани за женску учитељску школу. У завод се примају си-

роте без оца и мајке, а и девојице из имућнијих кућа за малу плату, јер сав трошак сноси Мис Ирбијева. Нитомице имају у заводу храну, одело, учила и здрав стан у сред лепе баште. Задатак је заводу, да одгаји штитомице у моралу као добре Српкиње, као назлаче учитељице и вредне домаћице. У заводу раде стручно образоване учитељице, наставници основних школа сарајевских и наставници државне гимназије. Кад која питомица српши науке, Мис Ирбијева постара јој се за место, ако се спремила за учитељицу; које су за удају, удаје их о своме трошку; најнапредије у науци задржи за учитељице у своме заводу. Мис Ирбијеву одликовала је српска влада таковским крстом.

Виша женска школа отворена је 1890. г. нарочито у тој намери, да се станове на пут рђавоме и несрпскоме васпитавању, што су православне девојчице дотле износиле из католичких клоштера. Поред научних предмета, који се и у овој школи предају као и у сличним школама, особита се пажња обраћа женскоме раду, где у везу важно место заузимљу слике из српске прошлости; Косовка девојка, вечера кнеза Лазара, девет Југовића, Сима Милутиновић Сарајија, едени Вишњић и т. д. „што је“ по речима Босанског Виле „много боље и корисније него учити некакве инвалске беспослице“. Сиромашне ученице имају од православне општине све, што им треба, а о Божићу и зимњем одело. У тој школи има преко тридесет ученица.

У државној реалној гимназији радили су па и данас раде већином затуцани Хрвати, што би на силу хтели створити од Босанаци Хрвate, и по неки Словенаци, који по неволи дођоше, јер немају места у своме завичају; беху и два Србина, Ј. Смодлака, сада професор у Крагујевцу, и П. Јовановић, сада уредник за-

гренског „Србобрана“ — лако је погодити, за што ова двојица вине више онде. Сместена је у лепу зграду и снабдевена је врло добрым училима, како би што више ученика примамила и одвратила од православне гимназије. У почетку су примани ученици без икакве спреме, само да не буду клуне празне: оцене су врло благе, тек да успех што боли испадне. Тој је гимназији задатак, да узвија Сарајлијама у главу, како се у Сарајеву и у Босни говори босански, а не српски, да путем изопачених факата у науци отуђује Босанце од Српства, да потискује Ћирилицу — једном речју да измирује Босање са аустријско-хрватским смештавима. Први наставници скоро искључиво тако су рђаво српски говорили, да је поглавито то одвраћало многу српску децу од ове школе; да ово потирдим једним примером. Професори су приређивали популарна предаваша за ширу публику; грађанство је дошло у приличном броју једаред—дваред, па тек изостаде, јер просто није није знало, чему га хоће та предаваша да науче, није разумело, шта предавачи говоре: ја, коме су предмети тих предаваша познати, јер су већином узети из гимназијских предаваша, нисам могао разумети многих новоскованих хрватских израза; то ће се прилично јасно видети из самога позива, штампаног у службеним новинама (позив је штампан најпре немачки, па хрватски и најзад српски):

„Усљед високе наредбе земаљске вазде од 22. Фебруара тек. године бр. 2564! обдржаваће се за одрастле становнике га. града Сарајева у просторијама ц. кр. р. гимназије (Кемалуша улица бр. 86.) сваке недеље од 6—7 са. на вечер бесплатно јавна предаваша за народ из струке практичних наука на босанском језику, како слеђи

1 циклус¹⁾

1. Дне 6. марта Ђими. равн.²⁾ Др. Цох: О метричкој мјери. (Назорно тумачење).
2. Дне 13. марта проф. Нерупек: О предрасудама.
3. Дне 20. марта дир. Др. Цох: О мувьевини³⁾ са физик. покусима⁴⁾.
4. Дне 27. марта проф. Смодлака: Знанье је највише благо.
5. Дне 3. априла проф. Јовановић: Што знају наше домаће животиње.
6. Дне 10. априла проф. Мор: Пртице из светларства⁵⁾ (са физик. покусима).

Подписано равнитељство позиве цјелокупно становништво, да изволи ова научна предаваша, којими се свакому прилика пружа, да се у вечерњим сајатима одмора о горе наведеним предметима заким начином поучи, чим многобројније посјестити.

У Сарајеву дне 1. марта 1881. г.

Равнитељство ц. кр. р. гимназије⁶⁾.

Све је ово преписано са свима језичким погрешкама хрватскога стила, који је опет буквални превод службеном тексту немачком.

Од како је затворена православна гимназија, иду у ову школу и сва православна деца сарајевска, а има и нешто муhamедовске.

Конак је лепа зграда у јевропском стилу са простирашим двориштем и баштом; у тој су згради до оку-

¹⁾ Таман згодна реч, да примани Сарајлије!

²⁾ Равнитељ — директор.

³⁾ Електрацитет.

⁴⁾ Експерименат.

⁵⁾ Оптика. Сва ова тумачења пронашао сам из немачки изписанога позива.

нације седели бошански везири, а од тада у њој седе аустријски Ђенерали као гувернери. Конак је на левој обали Миљацке. Око конака се неколико пута и крај пролази, кад су се бушиле Сарајлије против својих палија. Пред конак долазе свечане бакљаде, кад разни величодостојинци аустријски дођу, да виде „нову Аустрију“, како Аустријанци зову Босну и Херцеговину. У томе конаку заснивало се па и данас се заснива, што више користи доноси другоме, него што је из користи Босијанаца.

Војничка касина је скорашића а врло лепа зграда; подигли су је Аустријанци на једном доскорашњем гробљу мухамедовском у улици Франье Јосифа. Гробље је ишчезло, тиме, што су војници по заповести иноху уклањали појединачне надгробне плоче, које су после употребљене за разне зграде, па су износиле земљу те једнога дана осванијуло то гробље без гробова, а дошије је претворено у башту. Касина је збориште официрима, који се у њој састају, хране и приређују врло сјајне забаве: на тим забавама данас Сарајке — жене и девојке — које су се негда поносиле одашњику ка својој народној игри и иоњима, играју вазнере и остале вртоглавице, а уз то се облаче у костиме, што их носи раскалани женски свет у јевропским престоницама на развратним забавама. И то је један од много хваљених начина, како Аустрија заводи у Босни јевропску културу.

Од осталих зграда помињемо: позориште, које је један спекултивни Јеврејин саградио и у коме се дају забаве па чак и немачке оперете, пошту, музеј, велику касарну на левој страни Миљацке, железничку станицу, беледију (општински суд), фабрику за дуван и фабрику за гајтан.

Сарајево сваким даном све више губи изглед мухамедовског града; улице се проширују и ревулшу, граде се нове јевропске куће; поред Миљацке двржију се леп кеј, а преко ње се граде све нови и нови мостони; стари водовод се обнавља и поправља, а трамвај спаја најважније и најживље крајеве града.

IV.

СТАНОВНИЦИ

СТАНОВНИШТВО ПО БРОЈУ, ЈЕЗИКУ И НАРОДНОСТИ.

><

Сарајево као велико ствариште роби из Азије и Јевропе, као средиште трговини за северозападни део балканскога полуострва и као један од најважнијих посредника промету између Истока и Запада имало је у своје време до 100,000 становника; у прво време султан га је поклонио својој матери, да она прима сан приход од тога града и да га троши, како зна. Које беснило разних валија, које честе побуне ћудљивих Сарајлија, које Сарајлијама неприлагодна и у оните неправичне управе аустријска раселише Сарајево, те данас једва ако у њему има до 50,000 становника. Службени подаци аустријски говоре о 30,000 становника, и ако је аустријски капетан Темел у шездесетим годинама нашао близу 50,000; тај службени број није тачан, јер хареми инсу приступачни поштеној комисији, те сваки Мухамедовац по личном свом расположењу казује број својих кућана, јер зна, да му пошишавчи не могу ући у сваку собу па да му изброје свако чељаде: то Мухамедовци поглавито с тога чине, што се боје од новинице и онако великог плањања држави. Мухамедовца има до 39.000; Јевреја до 1500, а Католика око 200; остало су Православни (око 10.000).

Изузевши Јевреје, сви остали становници Сарајева говоре чистим српским језиком и то јужним дијалектом, који се одликује од свих осталих српских дијалеката својом елегантацијом и чистотом. Мухамедовци мешају у свој српски говор само оне турске, арапске и персијске речи, којима инсу умели наћи српскога израза, и које су као обележје Мухамедовства морали примити па су их ипак према природи свога материјег језика српског дотерали; тако кажу мејтеф место мектеб (основна школа), Авдурахман место Абдурахман, авдес место абдест, шехит место шехид (светац т. ј. који је за веру погинуо), мелсћ место мелек (анђео), шедрван место шедребан (водоскок), пашалук место пашалик, рамазан место ремазан, серашћер место сераскер (главни заповедник војсци), текија место теке, һумур место кимир и др. Мухамедовци у Сарајеву, мрзни Османлије — праве Турке — мрзе и њихов језик те неће да говоре турски и који знаду, иначе би давно и давио заборавили српски. Од Мухамедовца примиле су и остале Сарајлије у свој говор неке турске изразе.

Како су обичаји и језик обележје народности, то су Сарајлије Срби, изузевши оно Јевреја и нешто мањо Цигана; о језику мало час беше говора, а о обичајима говорићемо под разних вероисповести.

Греше они, који Сарајлије деле због вере на Турке, Србе и, рецимо, Хрвате; све су то Срби и баш због вере најправедније је поделити их на Мухамедовце, Православне и Католике и ми ћемо се ове поделе држати.

Међу тим мора се и то истаћи, да се Мухамедовци сами називају Турцима и да све Немухамедовце називају рајом т. ј. стоком — под тим именом нарочито су разумевали Хришћане.

1. МУХАМЕДОВЦИ

БЕГОВИ. — КАПЕТАНИ. — СПАХИЈЕ. — АГЕ. — ЈАЊИЧАРИ. — ОСМАНЉИЈЕ. — РАДНИЧКИ СТАЛЕЖ. — ПРЕЗИМЕНА. — ХРИШЋАНСКИ СВЕЦИ У МУХАМЕДОВАЦА. — ПЕСМЕ И ПРИЧЕ. — КУМОВАЊЕ. — МУГАРДЕ-ВЕЧЕРИ. — ВЕНОВИТОНАЊЕ СУЛТАНА. — ПОВУНЕ САРАЈЕВСКИХ БЕГОВА. — РЕФОРМАТОР МАХМУД II. — ВАЛИЈЕ: ЦЕЗАДЕДИН, СЕДИМ, АВДУРАХМАН, МУСТАЈ, МОРДИЈА. — ХУСЕИН КАПЕТАН ИЗ ГРАДАЧАЦА ПОЛАЗИ НА СТАМБОЛ. — КАРА-МАМУТ САВЛАЂАЈУЋИ ХУСЕИНА. — ХАТИ-ШЕРИФ ОД БИХАЋЕ. — ТАХИР-ПАША. — СКРДАР ЕКРИМ ОМЕР-ПАША. — УКРОТИТЕЉ БОСАНСКИХ БЕГОВА. — ОСОБИНЕ МУХАМЕДОВАЦА. — ФАНАТИЗАМ. — МОЈИ ПОЗНАНИЦИ. — ХАРЕМ; ЖЕНЕ И ДЕВОЈКЕ; МУШКАРЦИ. — ОДЕЛО. — ЈЕЛО. — ЧИСТОТА. — ШКОЛЕ. — ЏАБА. — КОРАН. — АВДЕС. — ПЕТАК. — РАМАЗАН. — КУРБАН БАЈРАМ. — СМРТ И ПОГРЕБ. — РАЈ. — РЕНДУЛЕМА. — ПОЛОЖАЈ МУХАМЕДОВАЦА ПОД АУСТ. ВЛАДОМ.

У главноме делу се на два стаљека: племићки и раднички.

Док је Босна била независна краљевина, било је у њој много војвода и кнезова са феудалним правима; у рукама тих великаша био је већи део земљишта те су многи великаши били толико силни, да су се често смеши противити и својим краљевима, нарочито су у сукоб с владарима долазили великаши богумилеке вере, која је најзгодније земљиште нашла у Босни. Кад Турци, у први мај (1416. г.) позвани у помоћ баш од самих

богумила¹⁾, потпуно освојише Босну (1463. год.), тада босанска господи, у првоме реду богумизи, не хотели зајојевачу робовати, приме ислам и задрже сва евоја изајстинска права. Од те истурчене господе постадише бегови, данашње племетно у Босни са средиштем у Сарајеву; који се од тих бегова умео додворити, временом је постао паша па и везир. Многи од те господе и дан данашњи чувају старинске повеље, што им негда дадоше босански краљеви; у тим повељама сачувано је спреко порекло многој данас мухамедовској породици, у њима се може лако наћи расплет многом још до сада нејасноме питању из босанске историје, само исповерљиви Мухамедовац не да ћаурскоме оку, да обесвети ту његову светину. Ови су бегови за турке владавине господарили као и пре, а турскомј завојевачкој политици ишло је у рачун, да им иде на руку и да им цвлађајује, док се нису толико осилили, да нису слушали ни самога султана. Бегови, ако нису могли доби до вишега звања, тежили су, да постану капетани, т. ј. да управљају којом било тиријавом (Кулин-капетан, Хусеин-капетан), а то је значило имати скоро апсолутну власт у покрајини, што је припадала дотичној тврђави; капетанско је звање прелазило с оца на сина; капетани су и своју војску имали.

Султан је добрим војницима, који су се нарочито као коњаници у боју одликовали, давао одређене покрајине, да у њима за султана купе десетину, а за себе, колико им је волја; те покрајине знале су се снахијуцима, а господари им спахије. Тиме је постао нов ред племетва — спахије. Спахије су уживаље спахијуци, док су живеле; сваки спахија морао је

¹⁾ То је верска секта, која је имала много последователа у Босни за време њеној самосталности.

према своме спахијуку повести у бој одређен број коњаника, кад год би султан захтeo; ти коњаници одликовали су се у свима турским ратовима и увек су се кући враћали с богатом плачком. Бегови и спахије су виште племство у Босни.

Они Босанци, који су примили ислам, а пре тога нису били племићи, бавили су се или трговином или занатом и звали су се аге особито они, који су радом стекли. Аге су ниже племство. Овде нам вазда поменути јањичарски сталеж. Јон Мехмед II освојитељ Босне одвео је из Босне 30.000 десе, па их у своје време уврстio у јањичаре; разуме се, да се то и после понављало. Јањичари су се у турским ратовима одликовали као пешачка војска. Босански јањичари, који беху као посада размештени по тврђавама у Босни, кад испуњише па им би допуштено, да се жене, дадоше се на индустрију па почеше и земље куповати. Њих беше много и у самоме Сарајеву па, како беху већином спромани, узимали су од Хришћана на силу све, за чим су тежили те су у почетку само угњетавали рају, а доцније су они стали заповедати и самим беговима; сви су слушали свога старешину јањичарског агу, који је седео у Сарајеву и био врло важна личност. Тај јањичарски сталеж, уз који морадоше пристајати бегови и спахије, мало по мало постаде прави господар Босни, од којега су и валије зазирале, јер су јањичари већином живели у задругама па су те задруге, кад год је њихов интерес захтевао, сношки устајале, да и оружјем извођују, што су хтеле. Порта је истинा постављала највише чиновнике, али су јањичари увек прогнали те чиновнике, ако нису радили, што јањичари хоћe.

У Мухамедовце вазда рачунати и Османлије (праве Турке из Цариграда, Анадолије), које је Порта овда

онда (на пр. кад се Србија ослободила) насељавала по Босни, или их слага у Сарајево као чиновнике. Те су се Османлије полако губиле, јер су примале језик и обичаје мухамедовских урођеника, или су се враћале, од куда су дошли, јер их Мухамедовци као дошљаке нису трпeli. Сарајевски Мухамедовци имали су јаких веза с Цариградом па су могли уклонити сваког чиновника Османлију, који им није био по вољи, шта више они су и самог валију Османлију смењивали који се по старијем обичају није смео више бавити у Сарајеву од 24 сајата. Чиновници Османлије били су већином спрови многих паша у Стамболу, па су им давана места у Босни, да се обогате, јер је Порта мрзила Босанце те им је шиљала најгоре чиновнике, да их материјално упропашћују.

Сваки писмен Босанац има титулу ефендија, а тако су се звали и чиновници Османлије.

У раднички сталеж иду они Мухамедовци, који су били пре турске вајезде поданици појединим војводама и кнезовима па, кад им господари примише ислам, примише га и ови те остале слободни и имаћаху права, да иду у војску и да као занатлије теку имања. Мухамедовци из тог сталежа већином баве се трговином или занатима; међу њима има и много сиротиње, која наутеже послове ради.

Неки Босанци, примиши ислам, превриуше своје име на турски (Мустафа Хилми, Мехмед Хулуси) и ако су радије задржали свој матерински језик, а многи онеп у своме босанском поносу сачуваше своја старијска презимена те се види, ко су им били дедови (Капетановићи, Кулиновићи, Рајковићи, Видијићи, Соколовићи и др.); многи турском по имени прилепили српски свршетак „ић“ (Алишашић, Дедагић, Џенетић, Хафи-

зовић, Фазлипашић и др.). Ма да скоро увек говоре српски, ипак неће речи за свој језик, да је српски, већ каку „бошњачки“ или „нашки“.

И ако су увек били врло одани својој новој вери те се сами чак и „Турцима“ зову, ипак Мухамедовци нису могли са свим заборавити свога порекла, као што се то лепо види из њихових турско-српских презимена и језика; то се још боље види из тога, што и данас поштују своје негдашње патроне, јер многи празнују Св. Ђурђа и Св. Илију (Алију) и тих дана излазе на теферић, да се веселе, и на таком весељу певају све песме — обично женске — које и Православни певају, и причају приче, које и Православни причају, а у причаје уплате пословице, које и Православни употребљавају; сами признају, да је то празновање од дедова на њих прешло. И данас има Мухамедовца, који тајно зову на гроб својим сродницима попа, да чита молитву за покој душама преминулзима.

У Мухамедовца сачувао се и српски обичај кумовања. До скора је био обичај, да и Мухамедовци на свадбама имају „кума“, као што о томе говоре неке песме њихове. Још и данас постоји обичај шишаног или воденог кумовања; домаћин (Мухамедовац), кад му се роди дете, зовије свога доброга пријатеља (Хришћанина или Мухамедовца), да он први маказама засече детету косу, која пада у суде водом и тиме овај постаје детету кум, а дужност му је, да детету буде увек икад помоћи па ма га и главе стало; ово је кумовање често измирило две непријатељске породице. Трећа врста кумства јесте кумовање код сунета (обрезивања); онај, који том приликом држи дете, постаје му кум и тако га зову сви најближи

детини сродници па га толико понтују, да пред њиме женска чељад не крију лица.

О мубарећ (тако вели Босанац, а Османлија мубарек) вечерима — то су четири свете вечери у години — Мухамедовци шарају свеће и пале их. То шарање, веде Мухамедовци, остало је место у скрњег шарања јаја по допуштењу султана Мехмеда II; други тврде, да је то арапски обичај, који је данас осим Сарајева у Босни запуштен. Било, како му драго, за нас је значајно, што Сарајлије тај обичај доводе у везу са својом старинском вером.

Сарајево беше средиште мухамедовскоме фанатизму у целој Босни; у њему беше највише мухамедовске гospоде, ага и бегова, који се толико осилише, да су мењали све чиновнике па и саме валије у Босни. Шта и шта пута дође валија у Сарајево па позове на договор сарајевске бегове, а они, силни у своме господству, не хтедоше му ини на ноге. То непонштовање дозило је отуда, што су валије, долазећи из Стамбола, разбојнички уценљивале богаташе, не зазириући ни од каквих средстава, само да до смера дођу; тако је 1745. год. Али-паша Ћимовић ударио троструку порезу и многе јаде задао онима, који је нису хтели платити; валије су изминилале кривице богатим беговима и, који није могао платити новцем, плаћао је главом. Кад се још узме у обзир, да те валије шису познавале прилика у Босни и границе, онда је јасно, да је све то морало изазвати бегове, да не поштују најпре само свога нашу. То непонштовање власти дошије прелазило је и на саме султане, те су бегови чувеног реформатора Махмуда II називали чак и „бауром“ из тог крупног разлога, што је хтео у војеци занести јевропске панталоне; томе непонштовању најбоље је огледало сва кратка песма из најновијега времена:

Јадан царе
каке су ти царе —
чаге (хартија) царе,
а цигани војска!

Том несмишом исмевију се турске каиме (папирни новац), јер су Мухамедовци навикли на метални новац, а и немећа се и одрпано одело у турске војске.

Сарајевски бегови исказивали су своје жеље у Стамболу преко нарочитих својих људи и, ако се о тим жељама није водило рачуна, за кратко време букину би устанак у целој Босни; те домаће буне слабиле су турску царевину. Да поменем једну од многих ранијих побуна. 1750. г. дође валија Авдулах и запите од Сарајлија, да му издаду незадовољнике као рђаве људе; кажу њему Сарајлије: нема у нас злих људи, нити моремо издати оних, које налазиш као зле, док их суд не осуди. Авдулах хтеде их силом похватати, а Сарајлије скоче на оружје, побију пашину војску и наша мораде побећи. Таке буне понављале су ее често, а учестваше нарочито у почетку деветнаестог века, кад сарајевски бегови видеше, да султанову војску побеђује малена Србија под Кара-Борђем и Милошем. Најзад Порта одлучно настане, да се у Босни опрости несносног јој туторства сарајевских бегова, а даде јој се прилика, кад се оно бегови опет побунише у трећој десетини овога века.

Владао је Махмуд II, који је у целој турској царевини заводио неке јевропске новине, што му их прека потреба диктовала: укидао је јањичаре, заводио низам, преустројавао је војску. У Босну је послao за валију Целадедин-пашу (1819—1821. г.) са заповешћу, да све реформе без икаквога обзира изврши. Одлучни Целаддин је све радио по правди, а није био подмитљив.

За се је задобио неколицину сарајевских ага (чувеће Цицафине), па је с њима у договору дао убити многе капетане, противнике новинама, и међу њима и чуvenога барјактара Ахмета Фочића баш у самоме Сарајеву. Целаддин није бирао путова, да дође главе незадовољним беговима и тим безобзирним својим поступком изазвао је бегове, те се покалише у Стамболу и запекаше, да се Целаддин уклони, што им се обећа, али се не изврши. И да није Целаддин морао ићи на Црну Гору па после несрћене нојне изненадно умро (веле, отровали су га), он би извршио, што је султан хтео.

Његов прејамник Селим (1822. г.) био је млађонац и бегови се полако осилише, те се све присталице султанове и Целаддинове морадоше из Сарајева иселити.

То је тако трајало до 1826. г., кад је султан послао у Босну новога валију, београдског пашу Авдурахмана. Овај је лепо живео с кнезом Милошем, те му кнез помогне, да наоружа 200 пратилаца, па он с њима а у договору с неким важнијим људима у Босни (зворнички капетан Видајић) пређе у Босну и уђе у Зворник и тада већ доцне беше, што сарајевске аге хтедоше узети Зворник од Видајића. Авдурахман позове у Зворник виђеније Сарајлије на договор и дођоше му стари Бакаровић и син му јањичар-ага Пиньо, фејз-ага Туријација, Ибрахим-ага, двојица Тамишића и Тенџ-ага. Валија их и не пусти преда се, већ их даде подавити, а Пинја прогна у Ниш. Авдурахман уђе у Сарајево, где га поздраве 21 топом, али је дошло до крваве борбе, јер су с валијом ушли и прогнате присталице Целаддинове. Трећи дан по своме доласку у Сарајево изда Авдурахман наредбу, да имају доћи за војно изјаждање сви Мухамедовци од 20—60 година а то беше једна од султанових реформа. Послушаше га и сваки

дан се вежбало до 400 људи, док се иску сви Мухамедовци по три пута на вежбању изменјали. Доцније нареди, да му дођу у Сарајево по 20—30 мухамедовских првака из главнијих градова: из Травника, Бањалуке, Грачанице, Тузле, Лијевице; нико не смеђе изостати, а, како који дође, валија га баџи у тамницу у тврђави; кад сви дођоне, пошаље он у тврђаву још неке виђеније Мухамедонце из самога Сарајева. За мало па сваког дана тек испаде с тврђаве по 20—30 топова, а код сваког топа удаве по једног Мухамедовца — по броју избачених топова знале су Сарајлије, колико је сужана ког дана главом платило; од поуздане смрти спасао би се само онај, који је могао валији платити 60—80 кеса (до 50,000 динара). Свима подављеним Мухамедцима секли су главе па су по валијиној заповести морале ћурчије гулити кожу с глава, солити и сламом пунити — то је валија све послао у Стамбол; ћурчијама се плањало дукат на дан за тај рад. Тада је погинуло око 300 Мухамедоваца. Авдурахман је и Православнима натурио големе намете. Он је својим одлучним и сировим поступањем на часак принудио Сарајево и Босну, да приме реформе. Незадовољство и огорчење притажило се на часак, да 1828. г. још жешће опет избије на површину. Те године Мухамедовци једнога дана затворе чаршију и скоче на оружје, а телази по улицама завикаше: „умет и Мухамед (за веру и слободу)!“ Авдурахман начини барикаде на три ћуприје и напери топове на бунтовнике. Првога дана не доби ни једна страна. У ноћ позову Сарајлије Височане у помоћ и ови дођу на валију па га сви сложке толико притесне, да је морао отићи из Сарајева.

На његово место би постављен Мустај паша, с којим су сарајевски бегови терали спрдњу: морао је

пред светином скинути нову униформу штанеку па пустити да га окупљају и после морао се као покајник неко време Богу молити; стеником муком изнео је главу. Новомесецији Моралији (Морали Али Намик — Али Намик из Мореје, 1828. г.), кад стизе у Сарајево, реконе Сарајлије: „рошта си дошао, не мореш евршти; већ сутра не чекај сабаха (јутра), јер ми не одговарамо, ако ти што буде“. И он, немајући војске, врати се преко Херцеговине и Дубровника у Стамбол.

Сви противници султановим реформама састану се за тим у Сарајеву и изаберу себи за везира богатога и јувачнога Хусеина, капетана из Грачанице, који се сам називао змај од Босне, да им уједно буде и вођ у борби, која им је с Портом неминовно предстојала. Хусеин развије заставу у име Пророка, искупи војску (око 40,000 људи) и пође на султана и стамболнску владу ка Косову; на томе путу босански Мухамедовци, сећајући се своје српске прошлости, певали су: како иду на Косово, где су им дедови веру и славу изгубили, па нек онде буде крај и њиховој вери и слави, или да се као победоци кући врате. Уз Хусеина пристану и Арнаути (20,000 људи) те он потуче султанову војску и освоји Пећ, Ниш, Софију и стао се спремати, да пође и на Стамбол. Но лукави везир Ренид наша обећа све, што су они хтели, и од Хусеина одвоји најпре Арнауте а после и туаланскога капетана — обећао му, да ће он бити валија у Босни, и лаковерни капетан пође кући са својом војском. Тада се и Хусеин мораде вратити. Султан пошаље у Босну нову војску под Кара-Мамутом (Махмуд), који у крвавој борби пред Сарајевом 1831. г. потуче Хусеина и Хусеин побегне у Аустрију, а нови валија (1831—33. г.) не уђе у Сарајево, већ се утврди на брду Горици.

Мамут је био милостив и човечан те га је Порта смирила, а његови прејамници беху одвећ млитави те се бегови опет осилише. Валија је привидно владао, у ствари су владали сарајевски бегови и њих је нарочито најљутно хати-шериф (оно, што султан својом руком написа) од Ђилхане (3. нов. 1839. г.), којим је султан свима својим поданицима обезбедио живот, имање и образ. Бегови не хтедоне слушати те наредбе и у четрдесетим годинама задуд су настојавале валије — обично нису имале довољно војске — да сломе испокорије бегове. Тако Тахир-паша (Четтелоглу Мехмед-ић Тахир, 1846—49. г.) почeo је с успехом заводити ред, али умре 1849. не спривиши скоро ишти, а те године опет врло велики устанак.

Најзад Порта повери Омер-паши 1850. године, да укrotи босанске бегове. Омер-паша је био Србни граничар и звао се Михаило Латае; утекао је из аустријске војске у Бањалуку, где се потурчио, па одатле доспео у Цариград, где је постао учитељем наследнику Абду-Мециду; у војсци се толико одликовао, да је дотерао до титуле сердар-скрема (врховног заповедника војсци). У лето 1850. дође Омер-паша са својим харемом и с великим пратњом до Сарајева. Имао је 11 табора војске (табор — 750 војника), једну пољску батерију и нешто коњаника. Утaborio се на Горици. Он нареди, да се с великим свечаношћу уз пушњаву из топова прочита ферман, којим је постављен за валију и овлашћен, да изврши хати-шериф од Ђилхане. Мухамедовци су мирно саслушали, али су се одмах одлучили, да омету султанову вољу. Прво се побуни источна и северозападна Босна (Тузла, Бањалука). Омер-паша с мало војске савлада многобројне противнике у Посавини, коловође похвата, даде их на магар-

цима провести кроз Сарајево и са стотином других ага и бегова пошаље у Стамбол, па похита у Херцеговину, где такође устанак угуши. Док је још био у Mostaru, крену се устаници из Бихаћа преко Бањалуке на Травник и Сарајево. Омер-паша поручи заповеднику у Сарајево, да топовима град са земљом сравни, ако се само макну Сарајлије, па сам пође на сусрет устаницима из Крајине и с њима се судари код Јајца и растера их на све стране. За тим је пронша кроз побуњене крајеве и похватао све нездовољне бегове и аге па их испратио у Стамбол; међу њима беху и многи иевини, а било их је око 500; неки су у Стамбулу помрли, а неки су после неколико година кући вратили.

Пред јесен 1851. г. врати се Омер-паша у Сарајево и ту је седео до пролећа. Од тада је Сарајево била стаљна столица босанским валијама. Скоро све беше извршено, што је хати-шериф наредио; за чиновнике су свугде постављене Османлије; спахије нису смеле кивити рају; одузето је оружје и Хришћанима и Мухамедовцима; бегови се нису могли мештати у земаљску управу; заведени су судови, пред којима су сви — али за кратко време — били једнаки; укину се капетаније и спахилуци, а заведу се саџали и пахије — Босна постаде вилајетом. Од Омер-паше престаде дотадашњи ропски обичај, да раја мора слизити с коња пред агама и беговима. У то време установљен је у Сарајеву први конзулат аустријски. Католички фратри (Јукић и Мартић) умешао се додворити Омер-паши те је чинио многе услуге католичкој пропаганди. 1852. г. вратио се Омер-паша из Сарајева у Стамбол, и још није ни изашао из Босне, кад у Сарајеву букине похар који је у прах и пепео претворио десну страну града.

Страх, што је Сарајијама узро Омер-наша, трајао је дуго и попусти тек на десетак година пред окупацију, те су аге опет почеле аговати а бегови беговати, док им Аустрија не стаде на пут 1878. г.

* * *

Мухамедовци по свој прилици с тога, што их по родична предања старинска, језик и сва околина живо подсећа на српско им порекло, труде се из све снаге, да се животом и обичајима што већма отуђе од своје хришћанске браће — за срце би их ујео Турчин, који не би признао, да су они с њиме једнаки. Отуда се босански Мухамедовци слепо држе корана, како га им често врло неспреман ходи тумачи; отуда врло кривички поступају с Хришћанима; отуда су они већи Турци од самих Османлија („Потурица гори од Турчина“).

Док је Мухамедовство никаке обележје вери, дотле је оно у Сарајеву и Босни обележје господству — Мухамедовац само може господарити и уживавати, а Немухамедовац мора радити и слушати.

Мухамедовци су високог узраста, широких плаха и снажних мишница те могу врло тешке послове радити и много издржати; озбиљни су увек и бутљиви, што лено одговара бледој боји њихова лица.

Мухамедовци су у оните новосити, што се види и из понашања најсиромашнијега; хвалисави су — особито се радо хвале својим јуваштвом; за ониту ствар готови су у свако доба мрети; ништа веће учинити, што је по њихову схваташу непристојно; подићени су и одржаке у свакој прилици задату реч; као пријатељи верни су, а као непријатељи осветољубиви; поштују јуваштво и у противник; гостољубиви су и не заборављају до гроба, кад им ко добро учини; на лицу

им се чита мушки достојанство; старије поштују, а дена необично злубе своје родитеље; највећа је увреда, кад им се каже, да лажу; мрзе Османлије, јер им ове могу пребацити, да су Потурице; мрзе Хришћане више, но што то коран прошире („Влах био, ако није тако“, куну се Мухамедовци). Због слепог придржавања коранских прописа нису лако приступачи новинама и знају само за оно, што постоји од старије те отуда сарајевски бегови дижу буне и против самих султана, кад уводе реформе: отуд је култура у Босни остала, где је од вајкада била, и ако сам ислам баш културу унапређује, као што нам сведочи историја Арављана; они су, дакле, из оноге степене образовања, на коме су били у 16. веку. Мухамедовац за живу главу не би се понизио, да и у крајњој епротини служи Хришћанину, радије бе бити и амалин; он је побожан и ни по коју цену неће пропустити, да врши коранске прошире: пост, авдес, молитву, па ипак има у Сарајеву Мухамедоваца, који јавно и потајно пију шиво и ракију, и ако то коран забранује. Тај фанатизам попутно је од Омер-наше и од кад јевропске велесиле установише у Сарајеву своје конзулате, а највише од окупације. Тај фанатизам у њих није поникао из унутрашњег убеђења, да је ислам најбоља вера, већ из невоље, која их је нагната, да приме ислам од завојевача, који им је оставио избор: ислам или смрт. Како су дакле примили ислам по невољи, то су по невољи постали и фанатици, да им не би прави Турци могли пребацити, е су у вери лабави — они су фанатици из страха од Османлија. Томе је најбоља потврда то, што многи Мухамедовци чувају као светињу старинске по-властице својих хришћанских предака и у поверењу веле, да ће се вратити Хришћанству, само ако има

изгледа, да ће као Хришћани живети дашице или исто онако, како су живели као Мухамедовци, или ако им ко као нови господар врати властелинска права, што су по својим повластицама имали и што су с турском најездом престала. Многи чувају и старије печате својих хришћанских предака и, кад потписују каква важна документа, ударају и тај печат.

У најстарије време Мухамедовци су према Хришћанима били тирани а у главном због тога, што су то били негдашњи богумили, које су пре турске најезде љуто гонили Православни, па су сад они као господари враћали Православним мило за драго. Доцније, јер крв није вода, толико су се бар у главним градовима с Хришћанима измирили, да су нарочито у Сарајеву испли Хришћанима у кућу и себи их звали, - особито су се женскиње врло лепо живеле. Мухамедовац често пута заволи којег Хришћанина толико, да ће му вишне учинити, во што би учинио своме најрођенијему: највећа милостта, што ју је кадар такав Мухамедовац своме пријатељу Хришћанину учинити, та је, да ће га понудити, да се потурчи, јер му је жао, што ће као неверник у ценему (наклу) горети.

Познавао сам се с неколиким Мухамедовцима. Да поменем двојицу мојих познаника.

А бит-ефенија био је пред окупацију јузбаша у турској војсци; после се као трговац настанио у Новом Пазару па често долазио у Сарајево. Он ми је много причао о Хаџи Лоји и његову устанку. Уред најживљег разговора, чим би Абит чуо мујезину са мунаре, скочио би и пошао у цамију. „Куда ефенија?“ питам га. „Да клањам“, одговара он и учини сезам.

Са младим Мехмед-бегом Ценетићем, који се вишне дружио са Православнима но са Мухамедовцима,

састајао сам се скоро сваки дан. Јединац у богате мајке живео је одвите раскалашино, те је може бити баш због тога пре осам година умро у најбољем веку. Ипо је пиво и ракију, а вина не би окусно ни по што. Шта ми је пута, кад се загреје, поверијено рекао: „Нисам ти ја, учитељу, Ценетић, већ Рајковић (ценет-рај); аз ћедови ми примише ону вјеру па, како сам се напао, тако и остајем.“ Причао ми је, како се Мухамедовци много љуте на султана, што их је предао Шваби, те би сад пре пристали, да им заповеда и Милан-бег (онда кнез Милан), него да се врате султану.

Сам Кајаји, министар за Босну и Херцеговину, прича, како му је један Мухамедовац, мудир, рекао: „у мени тече крв ових људи“ — и покаже Православие у својој пратњи — „јер ја сам из старе и славне породице Соколовића!“

* * *

Мухамедовци имају по једну жену, а ретко се нађе, да који има две. То је донекле отуда, што су одржали старији обичај хришћански, а донекле и отуда, што скупо стаје падржавати вишне жена.

Харем — одељење за женску чесад — највећа је светиња у мухамедовској кући и главом се игра онај, који се усуди, да у ту светињу уђе и обесвети је. Харем (светиња) зове се и свака удата жена, која свој век жалосно проводи одвојена, тако рећи, од света у засебним одајама, где јој је сва забава разговор, кава, слатко, дуван, вез и плетићо; отуда су жене дена до своје смрти, јер врло мало искуства имају, мало познају свет, у опште врло мало знају.

Жене носе широке димије од разнога сукна, од слизе и чохе (шалваре, наши сукња), ћечерму (презук, привњак без рукава), поврх њега дугу а скупоцenu

антерију са рукавима, а по њој фермен (канут без рукава). Све су те хаљине богато златом извезене, особито антерије и фермени, међу којима има узорних радова; антерије се кроје од кадиве и свиле (срмада) од атласа (ишлема), везене су свилом (тефтебаш). На глави носе кану, за коју је пришивен златом, бисером и филигранским радом исклесан тепелук; на капи је кита од свиле, а поврх чела виз златних нована; око капе су плетенице. Обућа им је у кући кадифли напуче, извезене златом или сребром. Кад излазе на улицу, носе ферецу (широку горњу хаљину угасите боје) и покривају своје домаће одело; лице покрију белим јашмаком, тек им се очи виде; на ногама су им жуте, шизласте чипеле — јеменије. Страст им је, да боје лице, обрве, усне па и покте. Жена не сме никада ући у мужевљу собу.

Девојке до 15 година носе фес, либаде, шалваре, нанузе; не крију лица, шта више мешају се и с момцима па извесним игралиштима и отуд настаје ашиковање: момак долази девојци под прозор на разговор па је после неког времена свему крај венчавање. Много је обичније, да просидбу спршавају старији међу собом, а не тиче их се, хоће ли се младенци. Рече су свадбе, где срце говори, и то бива, кад је момак приликом ашиковања толико познао девојку, да ју је заводео, па је због тога, што не пристају старији, украде, разуме се с њеним пристанком, и одведе је кући, где је држи седам дана, док се не спреми за венчавање. За тих седам дана девојка строго пости и само по сунчеву заходу једе и пије воде. Седмога дана дођу јој другарице и рођаке и свечано је окупају па је лепо обуку, и тада први пут пред њу изађе младожења. Ако су вољни и девојчини и момкови родитељи, да се

опријатеље, онда момак дође девојчином оцу у селам-лук и каже, рапшта је дошао. Отац зовне девојку и она скоро испокривена лица уђе па, ако се момку допадне, момак сутра дан пошље прстен и свадба обично бива после недељу дана са гозбом, каква је и у Хришћана позната, само што се мушки одвојено од женских веселе. На свадби и на другим весељима певају се песме врло сродне с хришћанским.

Које окрута превласт мушких над женскима, која ни од тога не зазире, да дигне руку на слабу женску страну, ако ова погреши; које примитивно васпитање и само узорити примери у часноме понашању старијих; које тешке казне — одржало је Мухамедовку у вери, да је највећи грех погазити образ.

Одрасли мушкарци у опште брију браду и косу, а оставе по један перчин; браду пуштају само старији, који су тобе (заветовали се, да, шта било, не чине); поврх обријане главе је испод феса беза, плетена капа. Млађи а и чиновници носе повисок фес угасито црвени боје са црном или плавом кићанком, којему сваки дан врелим калупом подједнак облик дају калубије, што их има на свакој раскреници; јелек и гуњ с узаним рукавима и шалваре с гајтанима примијене уз тело свиленим појасом, дугачким по неколико метара, покривају тело; на ногама су кондуре (чипеле). Старији носе већином као снег бео турбан и дугачке, простране и обично врло скуне ћуркове и доламе, поврх прслука и шалвара; на ћихову оделу превлађује црвена, плава и зелена боја; обућа им је шизласта од првени или жуте коже. Свакоме је Мухамедовцу у души, да иноси лепо и скupoцено оружје за пасом.

У Сарајеву сам видавао на многе људе с гушом — гушани — нарочито међу Мухамедцима, шта

випе и испод белога јашмака видео сам у многе буле одвратну гушу. Распитујући сазнао сам, да те гуше долазе од нездраве воде, у којој има много крече.

Имућнијем Мухамедовцу сав је посао, да по већ дани седи скрштених ногу у кавани или код куће на дина-нани или на „сијелу“ код пријатеља па да у обично мртвоме разгонору — већином ћути — срче каву и па чибук или нартилу пуни. Многи из јутра ћутке улази у механу, ћутке поздрави оне, које затече, седне и слуша разговор па у подне ћутке одлази на ручак. На каву су толико навијли, да многи пошију дневно по 20—30 кава; отров, што га Мухамедовци примају у себе у кави, дувану и опијуму — јер и опијум многи узимају — крив је, што се чешће у Сарајеву дешава, да по изгледу здрав човек у тренутку на сред улице падне мртав.

О ручку сви поседају око софре и, оправши руке, дрвеним капникама чорбу срчу, а прстима ваде месо и једу. Обична су им јела: чорба (жининка, овијуска, говеђа), пилав (пиринац с месом или без меса, зачињен маслом), печено месо (ни у коме случају свинско), слатко тесто (пита с медом или шећером), а кисело млеко, ораси и мед, завршују скоро сваки ручак; хлеб никада не секу, већ га ломе као Срби погачу; после језа перу руке и уста и бришу се пешкиром, који је обично врло дугачак. После јела поседају на миндерлук па нију каву и пуне.

И ако се строго држе коранских наредаба о чистоти, ипак им није бог зна како чисто у кући. Поред свег прања и кувања пуни су ванију, стеница и буха, јер је јазук (грех) убијати те несносне инсекте, а није јазук убити Хришћанина. Шта и шта пута видео сам Мухамедовца, где с врате скине прстима стеницу па је тек отпирне, а не убија, јер „у њој је душа којега грешника“.

Деца им најпре уче у мејтезима (основним школама) читати и писати па науче и по неку молитву, а ни учитељи (хоџе) ни ученици не знају молитве пропутачити; скоро уза сваку цамију има по једна или две овакве школе. Више науке — то ће рећи коран — уче у медресама (нека врста средње богословске школе); који ову школу изучи (софта), могао је постати хоџом, или кадијом, јер се у њој учи поред корана и нешто правних наука. У Сарајеву има које мејтезе које медреса око 100; за мога доба отвориле Мухамедовци у Сарајеву око 20 нових школа, кад видеше, како Аустријанци живо на томе раде, да што више мухамедовске деце привуку у државне школе. Мејтеза руждија јесте нека врста трговачко-грађанске школе, за децу свих вероисповести; те школе завео је султан Мехид. Даље има шеријатска школа, коју нарочито у новије време уче они, што ће бити кадије (судије), хоџе (учитељи) и имами (пароси). Богатији шаљу децу и у Стамбол на науке. Само који зна турски, може бити кадија, а други чиновници не морају знати скоро ништа. Школе у ошите ипсу бог зна како уређене; изграде су јадне и жалосне, као што су већином у Србији; реда нема скоро никаквога; ја сам у мејтезу код бегове цамије затекао ходу за столом, а око њега два три Мухамедовчeta па им ходи нешто показује — сва остала деца су се у гомилицама играла и гласно разговарала. Сами Мухамедовци признају, да им школе ипсу уређене; тако је босански везир Сафет-паша 1869. г. у Старој Градишици јавно покарао Мухамедовце: „Стидите се вашијех школа! Зар не видите, како су православне ваљано уређене?“ Школе се издржавају од вакуфа т. ј. од добра, намењених школама од стране државе и од богатих завештача.

Мухамедовац у својој побожности, и ако је скоро на последњој тачки мухамедовског живота, ако му само средства допуштају, сматра за свету дужност, да иде на ћабу. Пред полазак оправи се са својим пријатељима, јер далеко је Мека и Медина, а онда влазају онасне заразе па ко зва, хоће ли се жив вратити. Кад се поклони Мухамедову гробу и ако га поштеди скоро свакогодишња колера, весело се дома враћа, да својима прича о красотама, које је видео; од тада се он зове хација. Обично пешке улази у Сарајево, а преда и излазе сродници и пријатељи те простиру простираче, где се сретну, спусте се и кланјају па очитају по неку молитву и онда се грле и љубе и питају за здравље; неколико недеља не избивају му из куће радозили гости са свих страна.

Сваки Мухамедовац савесно узима пет пута дневно авдес и толико се пута богу моли и клиња; због тога у свакоме месту, где Мухамедовци живе, мора бити чисте воде (чесме, шедрвани). Коран им је најважнија књига и никад је неће дирнути, док руку не оперу; с кораном иду у бој, кораном се заклињу и у сумњивим приликама траже савета од корана; ко зна коран, зна све. Коран прописује, како се има авдес узимати; то била овако: Мухамедовац најпре опере руке и шапуће стих из корана, који говори о благотворним осећијама воде; за тим три пута сркне воде и моли се Богу, да му даде оне воде, којом је напојио Пророка, кад је у рај дошао, јер та је вода миризија од власама, беља од маека, слава од меда и гаси жеђ на вечита времена; после три пута испере ноге и моли се, да после смрти мирише рајске мирисе; па онда опере образе и уши, молећи се, да му лице буде светло и чисто као што је Пророково; десним дланом три пута заграби воде на

три пута замочи у воду десну руку, шапућући стих, да му Бог после смрти даде у десну руку књигу побожних дела; то исто учини и девицом, молећи се, да му Бог не метне после смрти у левину књигу његових безбожних дела; за тим полије главу водом па опере уши, врат и ноге, а уз то шапуће прописане стихове из корана. Кад све то сврши, улази у цамију, да кланја, а том приликом мора се окренути лицем према ћаби; у свакој цамији па и на друмовима, ако на путу затече Мухамедовца час молитви, стоји мираб или киблла, којима се показује правац, где лежи Мека (ћаба). Кад Мухамедовац кланја, не тиче га се ништа, што око њега бива; он чуји на простирачу, креће главом и рукама час десно, час лево, час напред час назад, а молитву врло тихо говори. Богу се моли из јутра (сабах, око 6 саҳ.), у подне (силе, 12 саҳ.), по подне (ићнидија, 4 саҳ.), у сутон (акшам, 6 саҳ.) и у вече (јација 9 саҳ.). Што је Хришћанима недеља, то је Мухамедовцима петак, али га они празнују само до подне; имам, кад сврши молитву, држи придику, обично на арапском језику, о вери, о путовању на ћабу, о милостињи, о ратовању против неверника и т. д. Може бити Хришћани због тога сматрају, да је петак несребан дан, што су Мухамедовци раздражени придиком у цамији у петак нападали на Хришћане и чинили им насиља.

Најважнији је мухамедовски празник рамазан (девети месец у години), када по цео дан — од 6 саҳ. из јутра до 6 саҳ. у вече — тако строго посте, да не смеди не само ништа јести, него чак ни воде пити. Уз рамазан Мухамедовци се слабо виђају по улицама; и који излазе, иду због преке какве потребе, а озбиљни су и мучно ће речи прозборити. Вас дан спавају, само у прописано време иду на молитву, а једва чекају и фтарски (ифтар-

мре) топ, који у 6 са. у вече огланијује, да се може мрсити т. ј. јести, чити и пушити. Тада, како су жедни, сви пију хладни шербет из маштрафа (бакрених судова). За тим се једе ушћерено воће и слаткиши. То је увод и тек тада настаје права вечера: чорба и чимбур (кајгана) па дванаестина које сланих које слатких јела и то иза сваког сланог долази слатко, иза сваког тоналог хладно; од сланих јела најрадије се једе ћевап са дувљама. После акинама (по заходу сунца) иду обично на Бембашу (где се Миљацка савија) у бостан (велику башту), где се небројено света искупи, да ужива, срчући каву, пушћени и слушајући румелијске цигане. Оде се пева и игра; чак и то бива, да се и маскаре као и други људи у покладе. Тамо се седи до близу поноћа, кад сваки на рик тону хита кући на ручак (једу се обично хладна јела, да се не би обдан жедисло) па по ручку чека други тон (у сабах), да иде на јутрењу молитву, а од тада све до 6 са. у вече настаје опет пост.

Курбан (жртва) бајрам држи се сваке године за десет дана у назад од ланског курбан-бајрама. Тога дана за успомену на Аврамову (Ибрахимову) жртву сваки Мухамедовац из јутра закоље овна; богатији колу и више па раздају сиротињи. Овај се бајрам зове и хаџиларски, јер хаџије, путујући на ћабу, гледају да баш тога дана стигну у Меку те да онде учине курбан.

Мухамедовац је фаталиста; он тврдо верује, да је све суђено, све од Бога, што га снађе. Несрећу равнодушно сноси, говорећи: Алах ми даде, Алах узе — нека буде воља Алахова! У болести не зове лекара, јер ће му Бог помоћи, ако није суђено, да умре. Смрти се не боји и отуда је јунак; највећа је реткост, да Мухамедовац сам себи живот одузме. Ако осети, да му нема живота, мирно распореди своје имање и умире, шапћући

који било стих из корана. Мухамедовац никад не плаче па не оплакује ни своје покојне, јер верује, да је смрт воља божија. Мртвацу намуком затворе све отворе, да не може у њега ући ади дух; тело оперу и увију у платно па га сахрањују. Кад се мртвац носи, дужност је свакому правоверному, који мртваца ертве, да га два три корака понесе и отуда Мухамедовца до гроба носе по 200—300 носилаца — зависи од тога, колико је растојање од куће покојникove до гробља — и то овако: четворица га понесу па, који га ертве, хвата носила од остраг и, идући напред, приближује се предњему крају па носила пусти, а међу тим други намерници прихватају носила и носе у напредак; тако то бива до самога гробља. Гроб се обично обележи каменом плочом поврх отвора, а на плочи су урезани разни стихови из корана или други натписи, који величају врлине покојникove; усправно уз плочу диже се нишан (наш надгробни крст), висок 1 метар, коме је завршетак у облику турбана (наш крст). Мухамедовци верују, да ће у своје време ускренuti као људи од 20—30 година па ће их арапићео Михаило или Гаврило одвести пред Алаха, где ће један аћео читати њихова дела па ће им онда Алах судити; како ће сви мртви у исти мај ускренuti, то ће страшни суд трајати по корану 50.000 година. Који је тако живео, да заслужује рај, мора прећи преко моста, који је танъ од длаке а онтирији од мача. У рају правовернога очекују неискажане радости. Рај је лепа башта, а у сред ње је јајај двор Пророков; у дворишту је дрво мудрости, којему је корен од злата, дебло и гране од сребра, а листе и плод од драгог камења. Небо је тако широко, да га најбржи коњ не може с краја на крај претрчати. У рају Мухамедовац остаје вечно млад. Кад уђе у рај, дочекају га 77

девојака и 200 слугу, који га воде у господски стам, богато намештен; поред стана тече поток, у којему је млеко, мед и сок ружин.

Врло поштују сумануте, јер верују, да им је Аллах к себи одазвао душу па им тело иде без душе, а то је велика милост; с тога суманутога не сме нико казнити, а свако му даје, што му треба.

Реизулема (управитељ богослова, свештеника, највише духовно лице мухамедовско у покрајини, најгимназијалнији), седи у Сарајеву. Пре окупације био је у Сарајеву само муфтија (владика); но како аустријска власт иде за тим, да Босну и у верском погледу опшири од Цариграда, то се с Портом споразумела, да се у Сарајеву постави реизулема, који ће само у строго верским питањима зависити од цариградског шенкулеме (врховног главара мухамедовкој вери). Реизулему поставља аустријски цар, а реизулема поставља муфтије, имаме и мујезине (што с мунаре зову на молитву). Духовништво и цамије издржавају се као и школе од вакуфа, који је превелик и богат, јер је у вакуф узета трећина босанског земљишта при турском најезди—а и многи су богаташи од свога приватног имања вакуфу појединих цамија завештавали; највећи је вакуф, што га је Усрев-бег оставил беговој цамији.

Које крута сила аустријска, које лукаво подилажење од стране аустријских чиновника сломиши може бити само првидно и за време ону побунама еклону ћуд у Мухамедована. И под аустријском влашћу заузимљују Мухамедовци господарски положај, који су и пре имали, а тако обично бива у непарламентарним или првидно парламентарним државама, да богатија мањина по праву силе стече господарски положај над сиромашнијом већином. Аустријске власти чине виђенијим Мухамедовцима,

особито Сарајлијама, много уступче те гледају, да их лепим навикну на ново стање, а Мухамедовци су толико бистри, да увиђају, с би им сваки отпор у зачетку осујетили бајонети окупације војске те све повлађивање њима не може да омили Аустријавце. Ово ново стање не годи Мухамедовцима и они се из Босне селе, а највише се селе из Сарајева. Окупација је Мухамедовце много изменила. Сад су и самм искусили, шта значи самовозан господар. То их искуство приближило Православним тим пре, што су Православни нарочито за првих дана окупације стојали на брануку за Мухамедовце пред аустријским властима. Поред свег тога, што Мухамедовци, ако се не иселе, ћуте и све трпце од аустријске власти, ревносно се они старају, да очувају своју веру, много живље просвећујући своју омладину; данас им ништа није mrже од Швабе и сматрају као отпаднике оне Мухамедовце, којима појаскане аустријске титуле и масна звана па иду на руку аустријском продирању на Исток.

2. ПРАВОСЛАВНИ.

ИМЕ. — ХРИШЋАНИ У ОПИШТЕ. — СТАРОСЕДЕОЦВ САРАЈЕВА.
 — ЗАНИМАЊЕ. — ГДЕ СТАНУЈУ. — ДУШЕВНЕ ОСОБИНЕ. —
 МОЈ УСЕРСУ САРАЈЕВУ. — ЗАДРУГА. — ЕСНАФИ. — ТРГОВЦИ.
 СЛАВА. — СВАДБЕ. — НИРЕ. — НЕСМЕ. — СИЈЕДА.
 МУЗИКАРЦИ. — ЖЕНСКЕ. — НАТЬЕ. — ПРАВОСЛАВНИ И
 МУХАМЕДОВЦИ. — НЕКОЛИКЕ ПРИЧИЦЕ. — ПОД АУСТРИЈ-
 СКОМ ВЛАНТКУ. — УХОДЕ. — АУСТРИЈСКА ТЕЖЊА, да
 СЕ БОСАНСКИ СРБИ ПОХРВАТЕ. — НАСРТАЈ НА СРПСКИ
 ЛЕЗИК, НА ЦИРИЛЦУ И НА ПРАВОСЛАВНУ ВЕРУ. —
 АРХИБИСКУП СТАДЛЕРИ МИТРОНОЛИТ КОСАНОВИЋ.
 — ЦРКВЕНА УПРАВА. — ВЛАДИКЕ. — ФАНАРИ-
 ОТЕ. — СВЕШТЕНИЦИ. — КАКО ЈЕ КОСА-
 НОВИЋ ПОСВЕЂЕН ЗА МИТРОНОЛИТА. — МИ-
 ТРОНОЛИТ НИКОЛАЈЕВИЋ. — САРАЈИЈЕ И
 ЦАРИГРАДСКИ ПАТРИЈАРХАТ. — ШКОЛЕ.
 — СВ. САВА. — БЕСЕДЕ. — ПЕВА-
 ЧЕЛ ДРУЖИНА.

Православни се у Босни зову Ришћанима (по Хри-
 сту, Хришћани, јер х се не чује), но тим именом раз-
 ликују се само од Католика, који се зову Кршћани, и
 тим се именом називљу пред Мухамедовцима, који неће
 да чују име Србин. Православни у Сарајеву сами себе
 зову Србима, а Мухамедовци их зову Владисима.

Кад сам 1880. г. под јесен путовао у Сарајево из
 Зенице, докле сам дошао железницом, питао сам свога
 кочијаша Ристу:

„Шта си ти, Ристо?

„Ришћани“, одговорио ми је.

„Православни или Латинин?“

„Православни; ми зонемо Латине Кршћанима.“

„На што носиш чалму?“

„Велиш, што увијам главу? Од зиме. Ми сви сијечемо
 дрва у шуми па би нам сијег падао за врат.“

Шерет беше тај Ристо! Вели, завија главу због
 зиме, а то вели с тога, што су Босанци у опште непо-
 верљиви према страницима те не смedu да им кажу
 истину, ни кад странци лено говоре српски, јер се боје
 од свакога, набелажавши дотле и онде, одакле се
 белају и нису ни надати могли. Доцније сам у Сарајеву
 сазнао, да и Ришћани и Кршћани по селима носе чалму
 с тога, да би се бар тим привидним знаком Мухаме-
 доветва сачували од напасти, која их је снапазила од
 Мухамедовца, кад се поуздано знало, да нису „Турци“.

Хришћани, и Православни и Католици, јесу она велика
 већина сељака у Босни, која је примила Христону
 науку, кад и остали Срби на балканском полуострву,
 већина, која је добра успешну борбу водила са својом
 браћом богумилске вере, већина, која је и по турској
 најезди остала верна старинској вери. Њимаје по нужди,
 јер Мухамедовци нису хтели радити, дато, да буду
 кметови на добрима бегова и спахија, а то ће рећи,
 да земљу обрађују и да им скоро добит дају својим
 господарима, себи пак да задрже толико, колико да не
 умру од глади, јер они су пред Мухамедовцем раја
 (марва), која је створена, да ради и робује своме госпо-
 дару Мухамедовцу, а да нема никаквих права.

Земљиште беше на троје подељено: један део при-
 падао је држави и обично се није обрађивао, други
 део припадао је вакуфу, а трећи беговима; држава је
 од свога дела повремено давала извесне крајеве спа-
 хијама на ужитак.

Раја је осим харача који је свака Хришћанска глава у 3¹/₂, гроши плаћала за то, што је ослобођена од војне службе, плаћала од своје зараде најпре десетину држави, десетину бегу; посle је бегу плаћала трећину па и половину, не рачунајући, што је један исти данак плаћала годишње и више пута, ако бег каже, да није пре платила. Уз то је раја беглучила, т. ј. морала радити сваки посао бегу у кући и на њени по два три дана недељно и то махом у празничне дане. Раја је најзад морала сву зараду давати беговима, а сама је скапавала од глади. Раја није смела носити оружја ни првених димија, није могла сведочити против Мухамедовца ни служити у војсци. Све до окупације раја није могла имати својих њива. За најмању кривицу плаћала је раја необично велику глобу. То несносно станове нагицадо је рају те се често бунила и одметала у хајдуке или се селила у Аустрију и Србију.

Исељавање и честе побуне натерале су Порту, да издаје уредбе, којима ће се ублажити положај христојанима; но то беху само писане уредбе, о којима бегови нису водили рачуна.

Толико у биште; да се вратимо Православним у Сарајеву.

Они су, како сами причају, доцније досељеници из Херцеговине („Херцеговина цео свет насељи, а себе не расели“), а староседеоци из Врхбосне и Котора, који се прили у Сарајеву настанише или се раселише, или се истурчише. Бавили су се или занатом или трговином, јер нису могли имати својих поља, да земљу обрађују. Знао сам једну једину породицу — Самоуковиће — која је имала близу Сарајева свој чиољук, а добила га је од некаквога мухамедовског великаша тако, да га нико други није могао присвојити.

Куће су им у средини Сарајева, на десној страни Миљашке. Негда су становали и на крајевима града; они, како су се негда у непосредној близини Сарајева јављале хајдучке чете српске из Босне и Херцеговине па и из саме Црне Горе те по који пут и у Сарајево и да ће узасиле, то су турске власти Православнима наредиле, да се настане у средини града, јер се мислило, да јатакују хајдуцима; због тога је скоро сва гора по брдима сел Требевића исечена, да се не би хајдуци иконажено могли примаћи Сарајеву.

Имућнији станују у ташлихану (Фрањ-Јосифовој улици) и споредним улицама; а европашаји око старе цркве и на потоку (непод тврђаве); дућани су им у чаршији, нешто измешани с мухамедовским дућанима, а има једна цела улица, у којој су само дућани Православних. У ономе великому пожару 1879. године највише је страдао тај крај, у коме су дућани и куће Православних. На агараштима својих старих кућа подигли су Православни у најновије време тако рећи палате за гостионице и себи за станове.

Православни се много поносе свачим, што је њихово: и вером и народношћу, и језиком и обичајима; сиротињи радо помажу; на ошите циљеве дају богате прилоге; заражу главу за своје; посде Бога највише поштују своје старије; образ им је светиња; искре погазити задате речи ма знали, да ће погинути; врло много помажу просвету; који нема од срца порода, оставља све школи и цркви, а, и који има, оставља доста; врло су бистри и досељиви; уза све то празноверни су те верују у уроке, у вукодлаке и вамшире, бају и врачају; ако им је ко дуже времена болестан, ако им радња не успева, траже записе и хамајлије, јер верују, да ће им помоћи; томе су највише криви попови, који народ у

твој вери одржавају, јер народ од њих купује записе и хамајлије.

Многогодишња патња и горко искуство нагнало их је те су нековерљиви према странцима па ма то и Срби били; не верују страницу, ма шта им говорио, јер мисле, говори им из неког себичног рачуна; страницу ће ретко рећи, што им је на срну, и, што му кажу, тако је увијено, да се може двојако протумачити. У најновије време свакоме смело кажу, да су Срби, да говоре српски, и то је њихово свето писмо, које им никаква сила и никакво лукавство не може из душе избрисати.

О њихову образовању не може се Бог зна шта рећи. Главно им је знаље оно, што су га изнели из основне или трговачке школе; поред тога много су бар имућнији путовали те су много видели и чули, а већ сваки дан посао неда им, да се којој научи озбиљно одају. Путујући и тргујући научили су по неки стран језик: турски, немачки и талијански. У најновије време дају своју децу и на више науке те ће скорим имати своје као адвокате и лекаре.

Своју веру поштују исто онако фанатички као и Мухамедовци, а стварних обичаја не би напустили ни за које благо. Сматрају за свету дужност, да, којима је иоле могућно, иду у Јерусалим на поклоњење Христову гробу. Обично иду у Палестину старији луди и, кад се врате, зову се „хације“ па то име привезују своме крштеном имену и отуда презимена: Хаци-Дамјановић, Хаци-Ристић и т. д. И они кажу, да иду на ћабу, кад иду у Јерусалим. О Божићу, Ускреју и осталим великим празницима обичај је, да познаници иду један другоме и да честитају празник.

Ја тога обичаја не знадох те о Божићу не одох никому. То ми после некоји добри пријатељи приго-

варали, и, обећавши, да ћу се о Ускреју понаправити, запитам их: од куд вам тај обичај? И они ми рекоше: „у стара времена, кад нијесмо имали ни цркве ни попова, а од календара ни хабера, наши ћедови о великим годовима зађу од куће до куће, богатому и убогому, и честитају му празник, нек се сјети, ако је заборавио, у који дан пада.“

И ја о Ускреју одржим реч. Узмем тројицу четворицу својих пријњака Сарајлија па бањемо укућу првоме пријатељу, и, док нас је које женско чељаде служило кусном праштом и прним мостарцем, ми запевасмо, што нас грло носи, „Христос воскресе“ и „Воскресеније твоје“. Не остале на томе, већ узејмо домаћина из те куће па одосмо другоме пријатељу те опет „Христос воскресе“ и „Воскресеније“ и тако је ишло до у прни мрак, а уз пут би нам се придружио који радознали пријатељ па, кад би сазнао, шта је, не би нас пустио те смо морали и к њему свратити. Кад завршијмо литију, беше нас код последњег домаћина више од шесет — просто закрчивајмо оне мале уске улице. Да вам беше видети и старо и младо у свакој кући, којој долажасмо, како хита, да нас услужи; да вам беше сагледати ону радост, што је препуњено срце исписа на лицу свакоме чељадету; да сте уочили, како се сваки домаћин од милине тони — тада би сте сазнали, да и Сарајлије исто тако воле своју веру и своје обичаје, као и сви Срби по свим осталим крајевима. И данас после тринаест година сећају се Сарајлије ове моје литије.

Православни као и остale Сарајлије живе у задрузи. Старешина је задрузи обично најстарији мужни члан породице, који задругу и пред властију заступа. Задруга је у свему онаква, каква је и у другим српским крајевима. И тај задружни живот је учинио, те су многи Православни постали богатани првога реда.

Задруга је из породице пренета и на индустрију и отуд постадоше разни еснафи. Православни као занатлије од вијкада најжешће раде ове занате: Ћуријски, терзијски, зидарски, кујунџијски, опанчарски и склопачки. Сваки тај еснаф има свога уставашу (старешину), који поред осталога и размирице расправља. Уз уставашу су дванаести мајстори, који пред еснафски пир носе списак и купе прилоге („купити у сијејку“), да од тих паре купе свећу, често и до 40 ока тешку, па да је о пиру у цркви запале; много пута су и где који Мухамедовци прилагали на свећу, што им је известно од старије остало. Сваки еснаф има два чауша, који трчкају по еснафским пословима, а најважнија им је дужност, да празником „купе у фес“ и да отуда о великим празницима купе неколико овнова, зими и кумура, и да по допуштењу власти то носе Православним апостолицима, не би ли им патићу олакшали бар о благим дневима.

Сваки еснаф има свој пир и за сваки је пир везана прича, која тумачи, зашто је који светац узет за тај пир; тако је и. пр. опанчарски пир пророк Данило, јер је био међу лавовима, а лавова је кожа добра за опанке. Еснафски се обичаји од окупације затију.

Православни се од вијкада највише баве трговином, тако, да је и данас главна и најважнија и увозна трговина у њиховим рукама. Мухамедовци су приграбили све земљиште те су православне Сарајлије биле упућене, да тргују или да раде занате. Има и данас на 30 великокупца, а преко 100, који на мање раде. Најстарији трговци, што удариле темељ трговини, како нису били писмени, бележили су примање и давање у робош; прича се, да су били трговци имали по врећу две пуне работи. Мудром и обазривом трговању има се захва-

лити, што данас има у Сарајеву два Православни, који располажу милијуном дуката, а биће их десетина, који стоје на две до три стотине хиљада дуката, још више има оних, који стоје на две три десетине хиљада дуката; све је то богаство већином у готовим парима, па онда у роби и непокретном имању.

То велико богаство већином није данашњим Сарајлијама остало од очева, но су они скромну очевину разборитим трговањем удесеторостручили. Оно има их, који су, или тек од окупације, осиромашили, но такових је врло мало, и осиромашиви су само за то, што нису могли издржати конкуренцију са несодидним Јеврејима из Аустрије.

Неки су трговци стекли своје богаство тиме, што су давали у зајам новаца валијама и беговима, кад год им је требало па од њих никад нису тражили да им дуг врате; но кад је требало извршити какву велику лифераџију, валије су тај посао давале својим зајмодавцима те су се ови богато наплаћивали.

Из овога, што иде, видеће се, колико је богаство у појединача. У великом пожару 1879. г. изгори кућа једноме Православноме са свим оним, што у кући беше; за сребро и злато (у новцу и посуђу), што му се истошло, узео је 80.000 форината; и ако је много изгубио у зградама и намештају, ипак је после пожара имао милијун дуката.

То што су Православни од вијкада били богати, учинило је, да су могли бити од велике помоћи својој једноверној браћи по селима и својим сиромашњим суграђанима, јер и Мухамедовци као и други људи прво поштују богаство. Многоме сиромашку спасао је главу гдекоји богат Православни, проговоривши само неколико речи с подмитљивим вадијом. И данас је то богаство највећа сметња аустријско-хрватским смештавима.

Обичаји у Православних скоро су истоветни са обичајима у Срба по другим крајевима; тако држе познате нам обичаје при рођенку, смрти, слави и свадби.

Слава — крењо име — држи се као и у другим српским кућама. Обично се слави три дана; један дан славе само сиромашни. На славу долазе позвани, пријатељи и родбина.

Најважнији је чин на слави велика софра, када се после треће чаше нале крење свеће, чита слава, ломи крењи колач и изздрављају здравице; док једу, служе се кашникама, ножевима и вилјункама. Велика софра постављала се пређе у вече, јер се Православни ишчу смели о слави за дана прикупљати из страха, да их Мухамедовци не нападну, па отуда неки и данас, кад те опасности нема, постављају софру у вече. Многи домаћини, чију су славу Мухамедовци знали, крили су се у туђе куће па су свећу палили и колач ломили, да им крења свећа не утрне. У новије доба поставља се велика софра одмах по подне. Ја сам 1881. год. био код једнога Сарајије о слави на вечери, а код другога на ручку.

За великом софром у свакој је кући један пети ред јела; најпре долази чорба, па целе куване кокоши, пилав и печење; татлије и у оштите слатко тесто заврши гозбу, а добро мостарско или далматинско вино, кава и дуван одрепије језик те старији расправљају дневна питања или се сећају прошlostи, а млађи се занесу у песму и игру.

Највише се слави св. Никола, св. Јован и св. Ђурђе; падо ми је у очи, да један слави св. Саву, и ако је то новији светац; да пеке то бити отуда, што су — како сам у Неготину сазнао — родитељи на самрти, имајући више синова, оставили прадедовску славу најстаријему сину, а млађе заветовали, да сваки узме другу славу?

Свадбе се мало разликују од наших. Скоро свакој свадби претходи тако рећи обавезно ашиковање. Сваки дан пред вече провирају девојка кроз вратноца (капиџик), што воде на улицу, и гледа свет, што улицом пролази; за мало па ето једнога или два три момка, стану и ту се отвори разговор и шала. Таким ашиковањем добро се позна момак са девојком па после долази прошевина и прстен. Само сиромашнија Сарајка удаје се у друго место, а богатија ће пре седе плести, ишто ће се растати са Сарајевом.

На неколико дана пред венчање држе се бокаруше (да ли од букара — чаша, суд, флаша, или од бакар, јер су поклони од бакра?), кад долазе испрошеној девојци сродници и пријатељи и доносе јој поклоне, обично бакарно посуђе. На венчање воде невесту два девера, један је прстенски (то је онај једини у нас, о коме и народне песме певају: „Мој њевере, злаћани прстен!“), а други је младоженеви брат. Невеста полази од своје куће са својима, а младожена од своје куће са својим званицима и удесе тако, да се састану на црквеним вратима.

У сватовима као и на другоме весељу важну улогу игра долибаша, који замењује домаћина, а главни му је посао, да здравицама весели и разговара госте.

Здравице су дуже и краће, а пуне су лепих жеља оному, којему су намењене. Да иешашем овде једну од лепших здравица са православне славе:

„Пошемо у славу божју по једну чашу и сваку радњу нашу, а сада ћемо нашти у здравље нашега брата домаћина за његов живот и добро здравље: за здравље његове поштене главе, његових синова, синовица и унука, ако Бог да! Нека нашега брата домаћина и његове синове и синовце Бог и данашњи дан дуго и

за много а у свакој срећи придржи! Дличо се пьима као Даница на иедру небу и китио се славом и поносом као гора Ђурђевданом, а бостан ружом и боенљем, да Бог да! Добро радио ода ала се браню и нико му не досадио! Испод свога шљемена износио двадесет и четири сретна јемена, да Бог да! Под жарко сунце, пред тежака и саслака јеме сијао, а Богу се молио; рало му мирно у дубину ронило, Бог му давао и помагао, да Бог да! Од неба му росило, а од земље родило; било му у класу класато, у бусу бусато, у дну се бусају, а у сриједи трсало; у гувину му рнато, а у амбару много, био му хаир и берикет, да Бог да! Клас му отезао и пртезао од божјега дара и бехара, а од земаљскога рода да наисти волња и неволња, и, ко се код њега гости, говорио: Бог да прости! На своју поштену софру дочекивао убога из поштење и глае као данас нае, ако Бог да! Свакоме дијелио, никад му не преушило, а највише себи оставио! Ко му дошао пјевајући, од двора му пошао пјевајући и играјући, руку пуних, срца весела а образа поштени! Свако му долазио на час и на поштен глас сад и вазда, да Бог да!*

У сватовима испестине другарице певају нарочите сватовске песме за сваки важнији чин на свадби; особито су лепе песме, кад се изводи невеста из родитељске и доводи у младожењину кућу. У старије доба свадбе су бивали у тајности ноћу, јер су врло често изазивале поколј у сред града између Мухамедоваца и Православних.

У последње време и Сарајлије, јер радо примају туђинске обичаје, проводе свадбу као и Београђани: искупе се по подне или у вече на игру у каквој гостионици, па чак примише и тај западњачки обичај, да зову на свадбу штампаним позивницима.

Игре се у главноме играју оне, које се играју и у Србији; главно је обележје свакој игри онај чијето нај облик: коло. Игре се обично играју уз тамбуру или уз фрулу. Најобичније је игралиште црквени хан, где се о празницима искупе врло многи сељаци из околине. Изненадио сам се, кад сам на једној свадби видео, где певају „Ја сам Србин, српски син“ и уз ту песму играју некиго излив на кадрил. Међутим од окупације све се вине одомављују немачко-француске игре.

Од витешких игара вазла ми поменути метање камена и трку на коњма и пешнике. Приликом свадбе покојног преестолонаследника Рудолфа видео сам такво надметање и врло ме је обрадовало, што су скоро у свему однели победу Православни.

Песме се певају већином народне, јуничке (енске) и то уз гусле и без њих. Ту су познате песме о Косову, о Краљевићу Марку, о Старини Новаку и осталим хајдуцима и јунацима, који су за српску идеју војевали; особито се радо певају дивне песме из српскога устанка што их је спровео босански Омир, Филип Вишњић. Вредно је видети, како сви пажљиво певача слушају, и ако су ту исту песму дотле небројено пута чули. Певају се врло многе лирске песме на гозбама и весељу; али често, и кад се у кући што ради, пева се, да би рад ишао живље. У некојим кућама певају се и некоје берберске песме по туђој арији, а чуо сам и антиаустријанских песама талијанске предсете, што су их донели сарајевски младићи из Трста, где су учили нај трговину па научили и те песмите их талијански певају. Што је домаћих песама, у свих је арија жалостица са оним завевањем и са оним изнајире испавиломе уху непријатним презлизима, који су карактерна црта турско-оријенталних песама; обично певају кроз нос. Ево једне

од тих песама са жалостивом аријом, мухамедовскога порекла:

Ферман¹⁾) дође из Стамбала,
ој²⁾ бујрунтија³⁾ из Сарајва⁴⁾):
да се шину јењичари,
јењичари млади Травничани.
Кад то чуше јењичари,
јењичари млади Травничани,
самур ћурке поскидаше,
загарије⁵⁾ отриуше,
кајсаџије⁶⁾ поскидаше,
капишије⁷⁾ притегоше.
Кад су били из Сјемеће⁸⁾ равни,
ондар ваку цјесму зацјеваше:
„Збогом остав, Босно, земљо равна!
Наше мајке, ви нас не плачите!
Наше сеје, ви нас не жалите!
Наше љубе, ви нас не чекајте!
Ми ћемо се доже иженити
приом земљом и зеленом трапом.
Ај, Ваљево, вај Краљево —
пунето наше доже из Дунаво!

Ову су песму певали Мухамедовци, кад су позазили у оба српска устанка на Србију, где су већином грдио пролазили; ту песму данас врлорадо певају Православни.

На бокарушама Јоке Самоуковића, кад је била испрошена за трговца Јову Бесаровића, забележио сам

¹⁾ Заповест од султана.

²⁾ Пева се испред сваког другог стиха.

³⁾ Заповест од валије.

⁴⁾ Као што Мухамедовци назују место Сарајево.

⁵⁾ Војнички гуњци.

⁶⁾ Црвени папеле.

⁷⁾ Опанци.

⁸⁾ Висораван према Дрини.

ове две лепе несмице, које не нађох штампане у збиркама српских песама:

По овоме двору биједоме
лјепо ти је стати погледати:
новила се лоза позлаћена
и при лози грожје од шећера;
то не била лоза позлаћена,
већ ти наши нови пријатељи;
то не било грожје од шећера,
веће Јока рода господскога —
мајка Јоку у господу дала;
кад јој мајка у походе дође,
нека злато у господи нађе.

* * *

Узори, дико, садове
на поесиј моје јадове!
Ако ти ишкне албабер,
ишти ме, драги, од бабе!
Ако ти ишкне босник,
ето ме боје за тобом!

А којем Србину ишу познате ове песме, чијето Сарајевског порекла: „У Омера вине Сарајева,” „Требе вињу, висока планина”, „Телал вину вине Сарајева,” „Платно бјели Сарајка ћевојка”?

Сијела се држе у Сарајеву скоро целе године, а особито у зиму. Неколико породица договоре се те се једну вечер искуне у једнога, другу вечер у другога домаћина. Старији поседају на миндерлуке па их млађи служе пршутом, вином, кавом, већ ко је чему; они заподену разговор и расправљају све, што се тиче Сарајева и Сарајија, па се пређе и на прошлост те се причају личне успомене или давнишњи догађаји, што су предањем прешли с колена на колено; најраве

се слушају скорашњи догађаји из Србије, Црне Горе и осталих српских крајева, ако се на сијелу нађе ко, што је скорим дошао са стране те много шта сазнао, јер аустријска цензура бодро мотри и лако не пушта српске листове у Сарајево. Омладина се обично одвоји па започне шалу, песму и игру и толико се занесе, да јој дође криво, кад старији по подноћу позову, да се иде.

Од окупације богаташи зову на сијело и аустријску господу па се надмећу, који ће гостопривреднице госте дочекати; само се на тим сијелима не проводи онако по старински, искрено и просто, већ се одмера свака реч, а баца се силан новац, јер се спреме раскошне закуске па се шије чак и пенујашви шампањац, није шала, ту су и аустријски генерали и саветици.

Био сам на таквом једном сијелу у оно време, кад је опасно било рећи „Србин“ и „српски“ па ипак су девојке, јер нико нико није смео отворено замерати, певале песме, у којима се чешће помињу оне две речи, а певале су од јерца, не осврћући се и не узимљући на ум мрке погледе, којима су их пратили поједини великородостојници Хрвати.

На оку су и мушки и женске: лепо су развијени, стасити су, већином су ирие масти, премда има доста и смеђих.

Мушки су широких плаћа и крушних костију. Векином су опаљена лица; коса им је кратка; браду брију (бриче се). Имућнији а млађи људи носе се по јевронски, а за одело узимaju ијекупоценију чоху. То је отуда, што много путују по својим трговачким пословима па им зазор, да својим домаћим оделом на сваком кораку у страноме свету себи павааче на врат досадије љубопитљивце. Старији људи и спроманији младићи носе

салту (гајтанима испаран гув је руканима) и широке онет гајтанима испаране панталоне. Но ни један иже ни у туђини заменити феса другом капом, осим ако се стално настанио, где се фес не носи.

Од јутра до мрака су у својим магазама — дућанима — у чаршији, било да тргују, било да раде занат. Тек ће пред вече схватити у канџу на чашу пива или на каву па после кући.

Женске су на гласу са своје лепоте по свој Босни и то је главни мамац, што привлачи сваког богаташа у Босни, који је за женитбу, да у Сарајену потражи себи прилику. Скоро свака је Сарајка певачица, само ни у једне није глас мек, нежан и висок, него је крупан, низак, чисто дође као мушки. Девојке су до скора све из реда иносиле фес и уза њу дугу, густу косу, спуштenu у плетеницама; тек у новије доба, од како су се неке власните у Бечу или у туђинским клосторима, фризирају се и носе скупоцене шепшире. Око груди иносиле су златом врло лепо извезено либаде, а од појаса широке димије или фистане; но и то неке замењују у новије време немачким хаљинама, само се старински и данас носе девојке из средњег и широкашнијег стајежа; обућа им је или напуле или од скора кондуре (цишеле). У кући раде с мајкама све домаће послове: готове јело, перу, ткају, везу, преду; чак слабо иду и у цркву.

Жене се носе по старински: ћурдија, антерија, димије; на себи имају много накита, који у по неке вреди и до 1000 дуката: тепелук од дуката или бисера, плетеница пекићена драгим камењем, пафте од бисера, прстене на прстима; кад би се која хвалила другама, како је била у богаташкоме друштву, рекла би: „било

је самих тенелука двадесет и шест, а плетеница двадесет и осам!*

У најстарије време под турском владињу били су на великоме искушењу. Због верске интолеранције Мухамедовци су се често ухватили за најенђушији повод, да загрозе животу Православних, а да и не помињем обеса паша и осталих чиновника, чијој окретеј и грабљивој буди мучно је могао уговори и најнослушнији Хришћани. Доста је било на пример иначе мирноме вазији Дауту (1833—35. г.), што се у једнога Православнога нађе мало ракије, па да га у православноме гробљу набије из колац.

Кад би Сарајевски бегови, нездовољни којим било валијом, слали у Стамбол против валије жалбу, ните радили би и Православие, да потписују, и, кад би се валија пред Портом опрао, он би се обично зверски светио Православнима, јер се Мухамедовац бојао.

Највише су страдали због тога, што су, од како их је, необично поштовали своју веру те су због вере, прво многи главу изгубили, а где који су скучим митом откупљивали ту своју „кривицу“. С вером је било чврсто спојено и обележје српске народности те и то је био Мухамедовцима повод, да их гоне.

Поред тога интересовали су се за све, што се у српским крајевима догађа па су крипом добављани српске новине, или ономе, који се у томе ухвати, стварале су турске власти кривицу, да ради против султана те су га осуђивале на заточење и одводије или у Видин или у Анадолију, одакле се мучно који кући вратио.

Православни су већином бутике примали сваку неправду од Мухамедовца, која је била наперена против њихове имаовине; али, кад им је Мухамедовац дирнуо

у веру и образ, тада је и стриљењу крај био те је многи Мухамедовац своју обес главом плаћао. С тога су Мухамедовци и поштовали Православие и бојали их се, јер су много пута искусили, да је Православнима у дуним светити се па ма се морало гнути.

Особито су Православни, одмењуји се у хајдуке, да би се могли својим крвицима осветити, улевали Мухамедовцима страх и поштовање, јер Мухамедовац поштује јунаштво и у свога непријатеља. Ко зна, да ли би Православни одржали у Босни своју већину, да не беше Старине Новака, Детета Грујице, Стојана Јанковића и осталих хајдука, који су дочекивали признате силеције Мухамедовце, секли их и светили своју браћу, што невино изгибоше.

И данас је жив један мој позионик Сарајлија, на којега беху два Мухамедовца кивни па су га — за турске владе — једно вече с голим мачевима чекали, да изађе из механе па да га исеку; казаше му, шта га чека, и он не хтеде побећи на стражња врата, већ извади револвер, отвори главна врата па никне својим крвицима: „Валах, један је од вас мој, а мени после што буде!“ И они га пропустили.

Кад оно за последње руско-турске војне (1878. г.) узаги у рат и Србија, Мухамедовци у Сарајеву толико беху кивни на Православие, да наумиште све их исеки па још поручише својој браћи по свој Босни, да то исто учине. Требало је да покољ буде о Ускреју. Дочују то Православни од својих истине ретких ал' искрених пријатеља Мухамедовца па ни живи ни мртви. Дочује то и турска власт па стане лепим одвраћати Мухамедовце од тога варварства. Не помаже. Власт се није могла озбиљно спремити, да сечу спреди, јер је било мало редовис војске у Сарајеву, а Сарајлије су чудни

људи, те се издасти бојале, да, браћећи Православие, не изазову буну против себе.

Слепи ечујај спасао је Православие од истребљења. Баш на велики четвртак запали се један крај Сарајева, где су биле саме мухамедовске куће. Православни листом скочише и стадоше гасети; једино хвали њиховом великим напору, што није изгорело цело Сарајево; уз то Православни скучише 60.000 гроша и поклонише пострадалим Мухамедовцима. То Мухамедовце омекшате о Ускреју не би покоља.

Ристу Савићу, имућног ћурчију позове муселим Фазли-наша, да ортачки купују коже за ћуркове; али љаша не даде својих пара. Савић накупује за своје паре и саније ћуркове. Док ето ти му пише па га пита: „Колико може бити ћара на ћурковима?“ Риста у иди на добит рече: „Тако три хиљаде гроша“. А Фазли-наша: „Пеко! Дајдер ти мене, што од ћара на моју страну долази, а па части теби друго!“ Савић не имаде куд, већ исповрти па плати.

Истоме Савићу и многим другима беше Фазли-наша дужан. Све их једном дозове Фазли-наша па саког особено штага; „Колико ти дугујем?“ Како који дуг каже, а Фазли-наша њега у гвожђе. Последњи уђе Савић. Њаша ће и њега упитати. Но Савић се досести: „Влах, честити љашо, не дугујеш ми ни паре“. А љаша: „Пеко! Ти хајде кући па гледај посла!“

Јован Питол оде послом у неко село у Србију, где је баш тада боравио кнез Милош. Чује кнез, да је ту некакав Сарајлија па га зовне преда се и рекне му: „Кад се вратиш, повеићеш себом једног коња љаши!“ Обрадује се Питол, што му паде у део, да иде љашу с поклоном; чува коња уз пут као зеницу. Чим пред вече стиже у Сарајево, одведе коња љашу у шталу,

Сарајлије поред све воље нису умеле писати; због тога су отварана чак и приватна писма те су многи учитељи пртеривани, а често је био довољан разлог и сама сумња, па да се појединим наставницима забрани пребивање у Сарајеву. Ако је који Сарајлија ухваћен као доносиник, морао се сесити, или је био петљан по судовима и хапиен.

Поред тога сви српски листови из Србије и осталих крајева српских најстроже су цензурисани, да не би из њих Сарајлије сазнавале, како да се у којој прилици нађу. Писма, упућена у Сарајево, и данас се отварају и тек их нестане, ако што у њима има о стварима, које влади не годе.

И ако је Аустрија у проглашењу свога владара, упућеној Босанима при окупацији, обећала, да ће чувати све, што постоји, шак, чим је Филиповић засвојио гувернерски сто у Сарајеву, отпоче и он а и његови прејамници оно, што се само мухамедовској заселњачини донекле може кроз прете гледати, а што се аустријској просвећености не само не може оправдати, него се мора сматрати као повреда берлинског мандата — отпоче рад на томе, да се од босанских Срба створе Хрвати.

У ову погрешку пала је Аустрија с тога, што је одмах у почетку окупације послила у Босну као чиновнике скоро саме Хрвате, „јер знају говорити босански“.

Како се од 12. столећа почело католишиство ширити по Босни, које су помагале папе, хрватски банови и угарски краљеви, и како су се босански Католици увек одвајали од своје православне и мухамедовске браће, те нагињали католичкоме живљу у Хрватској, то су Хрвати сматрали, да су и босански Католици прави Хрвати, а по својој познатој скромности (!) рачували

су у Хрвате и Мухамедовце и Православије. То своје историји противно мишљење умели су натуристи и Аустрији те је ова ишла у Босну с погрешном претпоставком, да у Босни живе Хрвати.

Како су аустријске власти у лицу чиновника из Хрватске ишли у Босни понајвише на Србе и Турке (како су се звали сами Православни и Мухамедовци), то су ишли, да поглавито од тих Срба створе Хрвate, јер на Мухамедонце нису смеле ударати. Средства се нису бирала, да се до шња дође. Ту је било прстње, и улагивања, тамничења и награђивања; све се одобравало ономе, који би рекао, да је Хрват, а гајдало би се, да се упронасти онај, који би казао, да је Србин. Аустрија је ишла за тим, да отуђи Православие од Србије и Српства, а Хрватима је то добро дошло, да стварају велику Хрватску на рачун Српства. Да се то постигне, вазало је Босанцима доказати, да ишу Срби, вазало им је одузети кирилицу, вазало је сужбијати и угушивати православну веру.

За диктатуре Јенерала Филиповића, који се сматра за Хрвата, нико у Сарајеву није смeo рећи, да је Србин, већ Бошњак, а благо њему, ако је рекао, да је Хрват. Нису се смеле ни песме певати, у којима долази реч „Србин“ или „српски“. Нико није смeo рећи, да говори „српски“, већ „бошњачки“, а званично се босански језик звао „земаљски језик“. То је трајало иску годину и после Филиповића; ја сам на пр. у полицији био забележен само с тога, што сам са Сарајлијама у кавани певао „Ја сам Србин, српски син.“

Допије се покушавало, да се историјом Босне докаже, да Босанци ишу Срби.

Кирилица, уobičajeno писмо по свој Босни, била је влади три у оку. Ко је год знао писати, служио се

и већ сутра ће му јавити, ко му је дар пратио. У иноћију ти Питолу заптије па дум! у врата: „Устај па хајде наш!“ Оде Питол, а слути, зло је. Кад тамо а њега оковаше па да га сутра посеку. А шта је било? Посекли босански Мухамедонци некоје Србе, трговце из Србије, па наша, да заглади ствар, пратио кнезу Милошу коња на дар, а кнез, не казујући, од куда коњ, пошаље га пали натраг по Питолу: хтео је наш показати, да се нештина крв не може поклоном искупити. То је нашу жестоко нахутило те шњаше срце исказати на Питолу, мислећи, да је он све знао. За Питола се заузеше пријатељи па мозиле нашу и пуднице откуп. Једва се наша склони, да пусти Питола за 20.000 грона.

У новије време, а особито од Омер-паше, нису Православни толико гањани, као пре; шта више има примера, да су једни с другима врло лепо живели па и на сијелима се састајали и проводили.

* * *

Под аустријском влашћу Православни много трпе, и ако су имањем и животом много безбеднији.

Како је православни елеменат у свој Босни у већини, а тој већини даје импулс Сарајево, и како је аустријска влада знала, да јој та православна већина највише може сметати у остварењу њених себичних циљева: у потпуној анексији Босне и у ширењу католицизма, то је од Православних заузирала; с тога су се аустријске власти служиле свакојаким средствима, да Православие држе у скришту, како им не би могли сметати.

У Сарајеву беше много аустријских ухода. Бистре Сарајлије брзо су их сазнале, те су оне званичне уходе цабе вукле плату. Међутим већита аустријска полиција и томе доскочи, узениши у службу некоје Православие. Беше неколико Православних, који нису могли због

јеврејске најезде поштеним трговањем себе издржавати, а беше их, који ни дотас нису научили зиојити се; палих полиција запази, узме их у службу с добром пла- том и сазнавала је све, шта Православни смерају. Такве уходе обично су у поноћ рапорт подносиле, јер би им се преко дан ухватио траг.

Ја сам познавао двојицу ухода, од којих један и данас живи, презрен од своје браће, јер га сазнаоше, а други, који је пре неколико година умро, био ми је свакидаши и друг (полиција би свакоме Србину дошаљаку одредила таквог пратиоца). Овај мој на силу пријател врло је невшто покушавао, да ме на што наведе, што би влади било криво; наговарао ме, да пишем у српске листове о патњи, коју трип Босна од Аустрије, а ја сам то одбијао, док сам у ствари писао дописе, не потписујући их и променивши рукопис. Такве уходе често по више дана нису имале шта јављати, па су увећавале и извртале најобичније ствари и стварале кривицу најневинијим људима, само да покажу онима, који их плаћају, да колико толико раде. Таквим уходама има се припијати, што је скоро сваког слобододумнијег Сарајају власт често прекопавала, не би ли му у кући што напила, да га окриви.

У то су време учествали доњици у свима српским листовима о неспоносноме станову у Босни, нападала се Аустрија, осуђивали се њени смерови, па су власти, знајући, да је извор тим вестима у Сарајеву код Православних, хтели свим недозвољеним путевима похватасти доњицке, што су босанско-аустријској управи стварали неприлике пред господарима јој у Бечу, а саму Аустрију представљали Јевропи, да се не држи берлинског уговора. Особито се пазило на професоре и учитеље. Знале су власти, да они пишу дописе, јер

и православној вери дата већа гај
ја већ и тиме,
што је о државном трошку отвор
Сарајева, богословија, да се у њој
“Сљеву, близу
православни
свеченици.

После неколико година увидела је влада, да је погрешила, што је слепо слушала хрватске шовинисте, па се трудила, да своју погрешку поправи. Тако је неко време био заменик босанскоме војеном губернеру Србин ћенерал Јовановић, после цивилни губернер био је опет Србин, барон Ф. Николић. Није више преступ звати се Србином, ћирилица није гоњена, јер је сама влада покренула лист „Просвјету“ и штампа званичне новине „Сарајевски лист“ ћирилицом и латиницом, а Србин Никола Кашниковић издаје ћирилицом од 1886. г. „Босанску Вилу“, која сме да јавно полемише са загрепским Хрватима о томе, шта је српско, а шта хрватско.

Православној вери одаје се пошта, коју заслужује као вера већег дела босанскога становништва. Тако на пр. о Богојакњењу унарађена војска са музиком прати литију, која излази више Бембаше на Јордан, а то је извор, о коме Сарајлије у својој побожности верују, да је у вези са Јорданом у Палестини.

* * *

Срби у Босни примили су Хришћанство у 8 столећу после Христа. У прво време не беше у Босни владика и само свештеника и калуђера, који су сви били најпре под цариградским а после под пејским патријархом за време српске самосталности и за време турске власти; кад Турци укинуше пејску патријаршију, (1767. г.) босанска црква опет потпаде под цариградског патријарха, под којим је и данас.

Кад са Сава заведе епископије по целој српској држави, основао је за Босну епископију у манастиру

Дабру 1220. год. и ту су седеле владике све до 1717. године. Те године пренесе своју столицу по дозволитву архијерејског сабора тадашњи владика Мелентије Милenković из Добра у Сарајево, где је и данас.

Срби су били прве владике, а од 1867. г. јер су Турци због сеобе пећког патријарха у Аустрију укинули пећку патријаршију, до окупације Грци; од окупације опет Срби.

Цариградски патријарси су по скуне паре долазили до свога високог положаја; било их је, који су Порти платили 50.000 дуката, а толико и турским велико-достојницима; те паре добијали су од богатих фанаријота (то су становници цариградске мале, која се зове Фанар) те су с њима ступили у иску врсту акционарског друштва и после као патријарси морали су те паре с интересом вратити својим зајмодавцима; да би патријарси своје дугове могли плаћати, скуне су продавали владичанска места у својој патријаршији па и у Босни, а продавали су их опет фанаријотама, од којих је сваки у својој епископији немилосрдно грабио.

Ти Грци као владике били су најобичнији зеленани; поред своје сталне плате „владикарке“ (1—1 $\frac{1}{2}$, динар од породице), зарађивали су још десет пута толико, те су имали па 5000 дуката прихода. Они би запонили оне, који су могли уцену да плате, а за најсиромашнију парохију плаћало се 20, за богатију и до 200 дуката. Тако запољени свештеници већином нису знали ни читати ни писати, по су гласне обреде научили па изуст, служећи као покућари или као црквењаци код других свештеника и калуђера. Ти попови, не имајући одређене плате, за сваки обред наплаћивали су, колико су могли и хтели, те није чудо, што је било у многога сиромашка некрштене деце и што су многи венчано

Ћирилицом, и Мухамедовац (јер се турско писмо тешко учи, а није имало практичне предности, кад га Нему-хамедовци па ни многи Мухамедовци не знају) и Католик (јер латинице им нити су знали сами, нити њихови господари Мухамедовци ни браћа им православна) и Православни. Мухамедови бегови (на пр. Ченгиш из Сарајева), кад су на дуже време ишли у Цариград, носили су собом по коју српску књигу, да се забаве, а излазили би у пристаниште, да се нађу с којим мириарем Далматинцем те да се наразговарају српски, или „вашки“, како сами кажу.

Како је Ћирилица тесно везана за српску народност, то је влада по што по то хтела, да је замени латиницом. Тако ни једна власт није примала молбе и жаљбе, писане Ћирилицом; латиница је заљубав шестине становништва узета за званично писмо, а то је учинено и ако је влада знала, да пет шестине босанскога становништва не уме читати латинице, чему је најбољи доказ то, што је проглашивање, која је по Босни пре окупације растварена и о којој ће доције бити говора, штампана Ћирилицом. Тако у најновије време три су Ћирилица од званичне стране, а тајно се ради, да се шири латиница.

Најтежи посао беше сузбијање православне вере, јер то се није могло јавно и званично радити, већ онако испод жита.

Влада је привидно поштовала православну веру, али је широм отворила врата католичкој пропаганди и на сваком ју је кораку потпомагала. Довођени су мисионари, грађене су цркве и манастири (у Сарајеву је саграђена богато украсена црква, отворен је манастир за женску децу), постављани су бискупи, а пређе их није било, шта више насељавани су Немци из Нема-

чке и Аустрије под изговором, да подигну польску привреду.

У Сарајево је доведен архијерјски Стадлер, којему је стављено на расположење много новаца, да Православне католичи; да му је то био главни задатак, сведочи и учени Белгијанац Лавле, који је ради научног испитивања пре десетак година кроз Босну пропутовао. Лавлеју је сам Стадлер ово говорио: „Сједи ми стране пребације грчко-католички (православни) митрополит, да купујем присталице својој вери; с друге стране криве ме, да сам млак и равнодушан. Не знају они мојих мука. Код Православних је вера за народност нераздвојно везана, и, кад ћо покуша, да их покатоличи, одговарају му: ја сам Србин! У ствари они су и по језику и по крви Срби и код њих промена вере значи и промену народности. У 13. и 14. веку босански племићи ласио су пристајали, да промене веру; данас се сваки чиркето држи своје веронеповести и врло ретко који прелази у другу.“

Међу тим штампани су католичке књиге и поклањање Православним; најпрепреденији мисионари размилели су се и у правоме смислу речи ловили су обећањима па и новцем присталице својој вери.

Православни то брзо опазиле и сви се као један човек дигоше против те неправде. На чело им се ставио главом Сава Косановић, босански митрополит, који је на јавност изнео подмукав рад католичког архијерја. Стадлер опшtro написаном броширом одговори Косановићу те се заподесе јавна полемика између два црквена великородостојника тако, да се најзад морао уменшати и аустријски министар за Босну и Херцеговину, који је размирио свршио тиме, што је Косановић пензионисан и удаљен из Босне, Стадлер задржан,

Чин посвећења извршен је врло свечано на дан 29. марта 1881. г. у новој цркви. Да испишимо овде ћирилицом штампани програм те свечаности у оригиналном тексту:

Р А С П О Р Е Д

ПРИ РУКОПОЛОЖЕЊУ И ИНІЦИЈАЦИЈИ НОВОГ АРХИЕПИСКОПА И МИТРОПОЛИТА САРАЈЕВСКОГ 29. МАРТА (10. АПРИЛА).

1. Од 6 и по сахата до 10 сахата у јутру црквена свечаност.

2. У 9 и по сахата поставиће се п. кр. војничка чета са војеном глазбом пред новом православном црквом у сокаку Фране Јосифа.

3. У исти сахат стићи ће достојанственици војничких и цивилних области са осталом господом чиновником и официра, исто тако и господа конзули страних класти у православну цркву.

4. У $9\frac{3}{4}$ сахата изаћи ће из цркве депутатија пред п. и кр. комисара у конак да га допрати у цркву. П. и кр. комисар у пратњи горије депутатије уз грување топова и звонења звона упутиће се у 10 сахата у нову православну цркву.

5. На прагу цркве дочекаје рукоположени архијерјски и митрополит у црквеном одјелу и с владичанским жеалом са осталим митрополитима и члановима црквене општине п. и кр. комисара те ће га однести на његово у ту цјелопредређено и узвишиено место у цркви.

За тим сљедује прочитање декрета о наименовању п. и кр. комисара, за тим прочитање царске дипломе о наименовању архијерјског и митрополитског извору. У почетку и сиршетку читања царске дипломе груваје топови и звонити звона. За тим ће говорити п. и кр. комисар, а по том архијерјски и митрополит.

6. Након отијевања многогодиштва Н. П. и Ап. Величanstvu уз грување топова и звонења звона, вратиће

се ц. и кр. комисар у пратњи исте депутације и свију
частника цивилних и војничких у конак.

7. Рукоположени архиепископ и митрополит у пратњи
осталих преосв. митрополита и народа упутиће се у
митрополију.

Посвећење су извршили: призренски митрополит
Мелентије — Сава је ставио погодбу, да чинодејствује
најстарији владика из цариградског а ве из карловачког
патријархата — мостарски митрополит Игњатије и по
жель владе бококоторски владика Герасим.

После неколико година Сава је због сукоба са Стад-
лером пенсионисан па, кад не хтеде живети онде, где
је хтела аустријска влада, одузета му је пензија. Сада
живи у Црној Гори. Како је у своје време путовао у
Јерусалим, зову га Хари-Сава.

Сада је митрополит у Сарајеву Ђорђе Николајевић,
старац, који није кадар сметати тајноме раду римске
пропаганде, али који је својом дарежњивошћу до сада
много добра учинио православној цркви и народу.

Поменуо сам, да је влада смерила, да босанско-
херцеговачку цркву потчиши карловачком патријарху.
Остварењу тога смера сметало је, што су православни
Босанци и Херцеговци, које Сарајево предводи, верне
присталице цариградском патријархату не с тога,
што су им милији цариградски Грци од карловачких
Срба, већ што тиме хоће да кажу, да су противници
сталној управи аустријској у окупованим покрајинама.
Ту своју приврженост посведочило је Сарајево 1892.
г., кад се у Цариграду бирао нови патријарх; сарајев-
ска црквена општина послала је свога члана г. Ристу
Хари-Дамјановића у Цариград, да о избору гласа у
име свих православних Босанаца и Херцеговца.

* * *

живели. Било их је у Босни до окупације преко 400,
а данас ће их бити и на 600.

Владике, да би своје стадо што боље могли стрићи,
гледали су да се поклонима и митом додворе власти и
мухамедовекој господи, а то је било лако, јер је стадо
и те трошкове морало плаћати. Турске власти ипак
су владикама на руку, јер су владике, синуци народу
крв на памук, држале рају у покорности.

По записима црквене општине сарајевске зна се за
13 митроозита босанских до 1767. год.; од 1767. до
окупације било је 11 митрополита, а од окупације до
данас два. Са својега иенастирског држања према Са-
рајајјама најгори су спомен оставили Христофор (1671
до 1681. г.), Атанасије (1681—1688. г.) и Дионосије II
(после 1868. г.); депо име стекоше Мелентије Миленковић
(1717—1740. г.), Амвросије (1841. г.), Сава Косанчићи
(1881—1885. г.) и данашњи Ђорђе Николајевић.

Сарајевски владика зове се „дабро-босански митро-
полит“ и у неку руку старешина је тузланском и мо-
старском владици. Уза се има консисторију, а њена
четири члана држава плаћа.

Аустрија је и у црквеном питању гледала, да јој
буду одрешене руке, те је утврдила с Портом и цари-
градским патријархом, да плаћа годишње 1000 дуката,
а да аустријски цар поставља владике и тек да канонске
форме ради јави патријарху, кога је поставио за владику;
да цариградски патријарх и даље шаље у Сарајево
свето миро. Аустријска је влада укинула владикарину
и одредила владикама сталну плату (до 10.000 фор.).

Пред окупацију био је владика у Сарајеву Грк Антим,
којега је аустријска влада забацила, што је он једва
дочекао те отишao, да се по Бечу проводи, јер је стекао
много новаца.

На Айтимово место влада одлучи, да по жељи Сарајлија завладичи Саву Косанића, дотле архимадрита Сарајевског.

Сава је истинा научно само основну школу у Мостару и као ванредни ћак богословију у Београду, али пореклом Херцеговац, бистрим умом одликовао се толико, да би мучно било наћи му равна у Босни и Херцеговини. Био је неко време учитељ па после свештеник у Сарајеву, и као такав прибирао је српске старине по Босни и објављивао их у Гласнику Срп. Ученог Друштва. Ишао је и у Русију, кад се градила нова црква, и купио прилоге. Окупација га је затекла као архимадрита у Сарајеву, а тај чин је добио, кад му покрене жена и деца.

Позову га у Беч тада се види, хоће ли бити подобан за митрополита. Мамни чин није засленио Саву па да се душом и срцем преда Аустрији, већ пре поласка у Беч сазове црквену општину и упита је: како да се влада у Бечу? Општина одлучи: штогод српши, нека српши у своје име, у њено иштина. Чули су чланови општине, да влада хоће да православну цркву у окупованим покрајинама потчини карловачкој митрополији и тадашњем омраженом патријарху Герману, и то им било криво, па онаквим својим одговором јасно рекоше Косановићу, да на такву погодбу не би никад пристали, ма не постао Косановић митрополитом, и ако су га сви хтели.

У Бечу је Косановић конферисао са тадашњим канцеларом Хајмерлом и са Славијем, министром за Босну и Херцеговину. Косановићевом држању у Бечу има се приписати, што је босанско-херцеговачка црква остала под цариградским патријархом; он се вратио у Сарајево као „означен“ владика сарајевски и митрополит дабро-босански.

Кад је Мехмед II. провалио у Босну, да је покори, дошао му је под шатор францисканац Анђело Звиздовић из фојничког манастира католичког, јединог у то доба у Босни, и обећао: да ће му Католици бити верни и послушни. Мехмед је дотле искусио, да су му најупорнији православни Босанци, јер су тадашњи богумилистом примали ислам, па да би од Православних оцепио бар оно мало Католика изреди повељом („атнама“), да се фратрија у свему иде на руку. Фратри тиме, што их је султан иштино, и што су султановом повељом многе своје људе одбрали од обести завојевачеве, примаме доста Православних, који рађе примаху и католичку по мухамедовску веру. Поменута атијама издата је 1463. године и овако гласи:

„Ја, који сам султан Мехмед Кан, објављујем свима и свакоме особито, како се показала моја милост и моје благовољење босанским калуђерима, у којих је овај царски ферман. Ја сам заповедио, да њих не сме нико узнемирити и сметати им или се мешати у њихову цркву. Ја заповедам, да мирно остану у моме царству и да они, који су отишли и побегли, буду слободни и безбедни при сноме повратку, да без страха остану у моме царству и живе у својим црквама. Ни моја царска личност ни моји великаши нити ико од мојих људи и мојих народа да их не узнемирује, да им не досађује и да их не кињи, било лично њих, било њихова добра и њихове пркве. Ако хоће, да кога било доведу из иностранства, нека им је то допуштено. У томе смеру учинио сам им милост овим својим царским ферманом и положем свечану заклетву и заклинјем се великим Богом, творцем неба и земље, и седморим књигама и великим пророком и тако ми сто двадесет и четири хиљаде пророка и сабље, коју пашем, да нико не сме

противно овоме радити, докод ови калуђери буду мени служили и моје заповести слушали.*

Држи се, да је датум на овој повељи погрешан.

Доцније је испастирско понашање грабљивих владика — и Срба и Грка — и свештеника у Босни отерало многе Православне у Католике; док је владика остављао некоје крајеве, да немају попа ни по годину дана, јер нико није могао платити владици уцену за парохију, па се ни један верски обичај није могао спречити, док је православни поп, где га је било, за поједине обреде толико тражио, да сиромашни Православни нису могли плаћати, и док је најзад и владика и поп турском власти потказивао као бунтовнике оне своје парохијане, који нису хтели црквених имета плаћати — дотле је фратар, богато плаћен пропагандијским новцем, ћабе венчавао, сахранавао и криштавао, тражећи само од сељака, да се друкче крсти, шаком, а да и не помињем, да су фратри бранили своје верисе, кад би их снашла беда од турске власти. Уза све то не треба сметати с ума, да су фратри умно стојали високо над поновима.

Поред свега тога било их је до краја осамнаестог века у свој Босни и Херцеговини тек око 50.000 па и ти су се често исељавали, а највише их се иселило, кад се из Сарајева вратио победоносни принц Јевђен, који је много рачунао ако не на Православне, а оно на Католике у Босни, да ће се уз њега борити. Од деветнаестог века почели су се нагло множити, јер их је јако штитила аустријска влада, а и Мухамедовци су их лакше трпели ио бунтовне Православне.

У Сарајену има их око 200, не рачунајући аустријске официре и чиновнике католичке вере; што их и толико има, заслуга је аустријских конзула.

Православни су имали својих школа још првих деценија овога века, а пре тога учила се књига у манастирима.

Сарајевске основне школе имају данас четири разреда за мушки и четири за женску депу. Учитељи су већином Срби из Аустрије. У тим школама као и у осталим вишним има око 1000 је ученика које ученица. Који добро сврше основну школу и имају средстава, одају се вишним наукама, али тек у најновије време, и данас их има на различним универзитетима аустријским. Основне школе издржава црквена општина и учитеље добро плаћа. Кад пресуше црквени извори, Сарајеве дају богате прилоге, да своје школе одрже. Кад не поменух пре, да поменем овде једног доброврода православној школи у Сарајеву.

У Пожаревцу је пре неколико година умро Босанац Илија Томић, који је као агенат Кремаонића из Београда зарадио лепу пару у Србији и оставил око 16000 динара на православне школе у Сарајеву.

Православне школе сваке године свечано прослављају св. Саву, као што то бива и по другим српским крајевима, а тога дана увече даје се беседа у корист школској сиротини. На беседи се певају чисто српске песме па и гуслар гуди, а завршетак је обично какав позоришни комад из српске прошлости, у коме судлују грађани и грађанке као дилетанти.

Православни имају и своју певачку дружину, којој сам ја био први председник, а коју је доцније много унапредио као председник и коровођа Др. Јован Пачу, познати српски композитор. Певачка дружина и пева у цркви и даје забаве те шире лепу српску песму.

3. КАТОЛИЦИ.

ПОЧЕТАК. — ФРАНЦИСКАЦИ. — АНДРЕЈ МИХАДИЋ. — АТИНАМА. — ПОПОВИЋ И ФРАТРИ. — САРАЈЕВСКИ КАТОЛИЦИ ПО БРОЈУ, ИМЕНУ И ЈЕЗИКУ. — ДВЕ ШТЕТЕ ОД ФРАНЦИСКАЦА. — ФРАТРИ ИСКОРЕНЉУјУ СЛАВУ КОД КАТОЛИКА. — КАТОЛИЦИ И ХРВАТИ. — АУСТРИЈА И КАТОЛИЦИ. — ПЕРЧИН. — ЦРКВЕНА УПРАВА. — ШКОЛЕ. — ФРА ГРГО МАРТИЋ. — УЧИТЕЉИ. — КАЛУЂИЦЕ. — СМЕР ШКОЛАМА.

—>—<

Католицизам јавља се у Босни око 12 века.

Папе су подбадале и Маџаре и Хрвате, да ударају на босанске владаре и да их оружјем нагнају, да приме католичку веру; привремено су задобивали присталица католичкој вери, јер су оне, који се не хтедоше одрећи православне вере, метали на ужасне муке. Овај насиљнички поступак није могао имати никаквога успеха.

Тек кад је папа Хонорије III. пошто је 1208. год. установљен нов мисионарски ред Мале Браће (*Ordo fratrum minorum*) послао у Босну у 13. веку францисканце, чланове поменутог реда, поче католицизам мало по мало хватати корена: неморалан живот францисканца и незнанje српскога језика а и то, што су Православне фратри гонили, сметало је, те се католицизам није онако учврстио, како би могло бити, кад се уаме на ум, да се на католичче силан новац трошио.

У католичку веру прелазили су и у ијстарије време и доцније умно најограниченији људи, који нису могли разликовати православну од католичке вере.

Сви су ти Католици крајња сиротиња, која живи од заната и наднине, а до окупације нико за њих није знао ни да су живи; тек аустријска влада од окупације даде им већу важност тиме, што их сваком приликом ставља у исти ред са становништвом осталих вероисповести. Они имају своју засебну малу латиницу.

Католици се сами зову Латини а Православни их зову Криђанима (од Исукрст, крст, Криђани). Фратри су у њима убили сну свест о народности те у штањима од оште важности по све Босанце стоје усамљени, јер знају, да не могу пристати уз Мухамедовце ни уз Православне, пошто је прекинута веза, српска историјска прошлост Босне, која их је везивала за остале Босанце. Зову их и Шокцима.

Католици су икавци (кажу било-бијело, звизда-звијезда и т. д.) осим оних, који се мешају с Православними и Мухамедовцима те говоре јужним наречјем. Врло су услужни и послушни.

Францисканци су две големе штете нанели Католицима: и отуђили су их од њихове браће католичком вером, јер је вера код необразованих народа скоро то исто што и народност, и убили су у њима сваку одличну особину, којом се човек од животиње разликује. Тако се францисканцима има у заслугу учинити, што су Католици увек мирно трпели свако насиље. Кад су Православни оружјем у руци, што је често бивало, противставили против власничке обести, Католици су, слушајући фратре, мирно гледали, шта се ради, не налазећи ни као Хришћани ни као људи разлога, дастану уз Православне; и они су с тога добро пролазили, јер их Мухамедовци нису на коле набијали, нису их у тамницу бацали нити су их у заточење слали, али

су им куд и камо поуздањије узимали последњу пару и срамотили им све, што им је требало бити најсвесније; то су Мухамедовци могли чинити, јер су знали, да им се Католици неће светити, па су их и због тога просто презирали.

Што је у Католика било заостало од старих обичаја, који су их подсећали на крвну везу са осталим нарочито православним становништвом, то су фратри марљиво искоренавали из страха, да ти обичаји једном не приволе Католике те да се врате својој прванијој вери православној. Сам Хильфердинг пише, да су фратри искоренили код Католика славу, коју су они у почетку и као Католици исто тако поштовали, као што је Православни и данас поштују.

Како су Католици увек били малобројни, а нису пристали ни уз Мухамедовце ни уз Православне, па заборавили своју прошлост, то сами нису знали, ко су и шта су, па су се сами звали Латинци, чиме се није могла обележити народност, којој припадају. Једва су дочекали, да се неко нађе, ко ће их себи примити, а тај неко беху фратри, који од почетка деветнаестог века из Ђаковачке семинарије долажаху па стадоше несвесним Католицима улевати у главу заједницу и крвно сродство с Хрватима, њихов ревностан рад и туђење Православних од своје залутале браће ученице, да данас има истини мали део Католика, којима је натулено минијење, да су Хрвати, и ако су њихови старији учитељи (на пр. фра Матија Дивковић у почетку 17. века) исповедали, да су Словени и да пишу „слови сарнскијеми“, чему је такође доказ и то, што има по католичким црквама и манастирима (на пр. у Сутјеској) српских записа.

Ево једнога таквог записа, који се нашао на препису једне старе књиге, у којој су насликан гробови

босанског племства; запис је писан босанском Ћирилицом и гласи: „Родословје босанскога алити илиричкога и сарнскога владања заједно постављено. По Станиславу Рубињићу попу; на славу Степана Немањића цара Сарбљена и Бошњана 1340.“

Због својих пропагандских смерова аустријска влада у свакем потпомаже Католике, а потпомаже их и с тога што су Католици због скоро никакве свести о народности најпослушнији елеменат у Босни, који ће ронски служити и осталим смеровима аустријским. С тога данашња влада гледа, да што већма дигне углед Католицима те их и у сред Сарајева поставља за чланове општинскоге суду, и ако по бројноме и имовном стану не би требало да имају ни једнога члана у томе суду. За љубав 200 сарајевских Католика у свима државним школама у Сарајеву учи се само латиница; њима за љубав саграђена је велика католичка црква, а пре окупације имали су и опет аустријским новцем издржавали малу капелу.

Носе се као и Православни. У страху од Мухамедоваца бријали су косу и остављали перчин као и Мухамедовци, да се не би излагали гоњењу. Поред тога налази се, да су многи Католици тетовирани (опервижен крст), што се приписује фратрима, да тим начином стану на пут отпадништву својих шарохијана.

У најстарије време Католицима је био старешина најпре дубровачки а после спљетски бискуп, дошиће приор францисканског реда и Ђаковачки бискуп, а данас архибискуп сарајевски и трибискупа: бањалучки, мостарски и требињски. При најави Турака било је у Босни десетак францисканца а после и више. Фратри су се носили као и сељаци, чак су и бркове носили, и за турске владе, кад би којега нашли код каквога сељака, издавали су се за „ујаке“ домаћину.

Данас има до 200 францисканаца и преко 100 пароха. До 1850. године имали су у свој Босни свега три цркве, а данас имају на стотину.

Прву основну школу за католике у Сарајеву отворио је Фра Грго Мартић 1865. г. с главним смером, да се деца вери уче. Први су учитељи били фратри, а одмах по окупацији и аустријски подофицири, којима је главни задатак био, да децу уче латиници; доцније је влада отворила учитељску школу, која спрема учитеље, какви су влади потребни. Основне школе, које влада издржава, комуналне су и у њој се уче само католичка и чиновничка деца. У тим школама има око 400 које мушке које женске деце. За више науке отворена је реална гимназија, учитељска и трговачка школа, а о вишем васпитању женске деце старају се два манастира, у којима учитељују католичке казујерице („Кнери божије љубави“ и „Сестре свете крви из Назарета“).

Све те школе, удешене у главноме само за Католике, нису отворене, што је прека потреба, да се у тодиким школама образује оно мало католичке деце, већ да примаме што већи број мухамедовске и православне деце; и заиста, осим основних школа, у осталима је више од половине православне деце, а остало су мухамедовска, католичка и јеврејска деца; да није деце аустријских чиновника, која се воде као деца сарајевских католика, јасно би се видeo пропагандијски смер владе, која толике скуне школе отвара и плања из босанскога буџета па у њима заводи латиницу, а међу тим у целоме Сарајеву има највише десетак католичке деце, правих Сарајлија, која бар због вере имају некога права на католичко-хрватско образовање.

4. ЈЕВРЕЈИ (ЈАХУДИЈЕ).

ПОРЕКЛО. — ЈЕЗИК. — ПОНДА И ЖИВОТ. — ВРОЈНО СТАЊЕ. — ПОБОЖОСТ. — МЕЂУСОБНЕ РАЗМИРИЦЕ ИМ. — ПУТОВАЊЕ У ПАЛЕСТИНУ. — ХАХАМВАНДА. — ЧИМЕ СЕ БАВЕ. — ИМОВНО ИМ СТАЊЕ. — КАКО ТРГУЈУ. — ОБРАЗОВАЊЕ У МУШКЕ И ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ.

Јевреји у Сарајеву потомци су оних бегунаца, којима је испанска влада забранила пребивање у Шпанији 1492. г. па су се, селећи се у Турску, крајем XV и почетком XVI века настанили и у Сарајеву.

Међу собом говоре искварено испански (староказтиљанско наречје), јер су попримали гдекоје српске и турске речи, те би их прави Шпањолац мучно могао разумети; сви из реда говоре и српски, а служе се јеврејским писменима.

Носе се а и живе у главноме као и Мухамедовци, па може бити због тога, а може бити и што им је вера у неколико слична, Мухамедовци их нису никад много гонили, и ако их и данас толико презире, да не би из њихове руке никаквога јела узели, јер држе, да је и месо нечисто, које Јевреји продаје. Строго се држе својих старих обичаја па с тога се не слажу са Јеврејима, досељеницима из Аустрије, који су много што шта од својих обичаја променили.

У Сарајеву их има на 1500, а биће још нека стотина аустријских Јевреја, који се од окупације вели-

ном као трговци доселише. Шпанјолски Јевреји имају своју синагогу у Ферхадији (улица), а аустријски за себицу у улици Фране Јосифа.

Врло савесно врше своје верске прописе и у томе се могу мерити и с Мухамедовцима.

Суботом се сви искупе у синагогу и после молитве жене и млађи одлазе кући, а старији остају у храму, да се разговоре о својим црквено-општинским стварима. Том приликом сами расправљају своје међусобне распреде, јер се у својој усамљености сматрају као једна породица; председник са двојицом најстаријих чланова општине пресуђује, на чијој је страни правда и сви такву пресуду поштују, јер из искуства знају, да ће или једна или друга страна, а може бити и обе, зло проћи, ако се жале државним властима. Они један другоме у свем помажу; кад који у радњи посрне, богатији му помогну, да се онорави; кад се разреже порез, ако који сиромашнији не могу платити, богатији приме на себе па и за њих плате; нема примера, да је који Јеврејин живео од прошиље. Старији, кад осете, да им је близу крај, путују у Палестину, да онде у земљи обетованој кости оставе.

Црквени им је старешина Хахамбаша (врховни рабин), под којим су остали рабини у Босни; он је у свем једнак са осталим Јеврејима и врши све верске обреде, а једно је учитељ деци.

Скоро сви се сарајевски Јевреји баве трговином, зајмодавством и сарафлуком; ретко је нађи Јеврејина, да тешким радом зарађује хлеб.

Као трговци долазе одмах иза Православних и има их врло богатих, па ипак живе и носе се тако скромно, као да су пуква сиротиња; за турске владе крили су своје право стање, да их Мухамедовци не би паљачали, а крију га многи и данас, да не би плањали велики порез.

Према своме бројном и имовном стању претежији су од Католика, и ако данашња влада изнад њих ставља Католике.

Као трговци битно се разликују и од Мухамедоваца и од Православних; они ће све употребити, само да примаме купца, јер им је до тога стало, да продаду, што имају, па да доносе нову робу. И вичу, да привуку купце, и погађају се по чигав сахат и дају испод цене, кад им је иolle старија роба.

Сваку прилику згодно употребе себи на корист; тако су у окупацији, кад је цена непокретном имашу много пала, покуповали доста кућа, те и данас од њих вику врло велики приход, јер је кирија у Сарајеву врло скупа.

Док им мушкарици иду у школу, коју јеврејска црквена општина издржава, да науче читати, писати и рачунати, па после наставе науке у хришћанској и државној школама, дотле им женска деца не добивају скоро никаква образовања те им женска чељад живи као и мухамедовска: ради кућевне послове по цео дан, а скоро никуд не излази.

И они се зими састају на сијела, а лети сваки богатији иде са својом породицом у бању Кисељак, 8 саехата далеко од Сарајева.

У најновије време позвала је шпанска влада све те исељенике, да се врате у Шпанију; но сарајевски Јевреји не мисле на повратак.

Чини ми се, да с правом могу с овим шпанским Јеврејима довести у везу ову и у Србији познату пантештинају. Биће да је та реч од шпанског рап д' Нисрагна, а то је хлеб, што су га Јевреји, селеки се из Шпаније, умесили, и понеши, да им се на путу нађе,

5. ЦИГАНИ.

од чега живе. — ЈАХАЧИ. — ВЕРОИСПОВЕСТ. — ЦИГАНКЕ.

→--<

Има их неколико стотина и живе у засебној мали на јанадијој страни Сарајева.

Баве се ковачким занатом те праве разне ствари од гвожђа па и бакра за кућевну потребу. Кад не могу да се занатом исхране, онда и краду. Норед тога тргују с коњма и добри су јахачи; на тркама обично Мухамедовци, јер сами ише да трче с Хришћанима, Цигане узимљу за јахаче. Само се по себи разуме, да се на свима весељима нађу као свирачи.

По вери се деле на Мухамедовце и Православне, али их Мухамедовци не пуштају у цамије, а нерадо их гледају и Православни.

Циганке су као и свуда картаре и врачаре; уз то прибрају лековито биље и лече.

— — — — —

V

СТАРИНЕ

БОГАСТВО СТАРИНАМА. — ЦРКВЕНА ОПШТИНА ЧУВА СТАРИНЕ У НАРОЧИТОЈ МАГАЗИ. — НОМОКАНОН. — ПАТЕРИК. — МИНЕЈ. — ОКТОХ. — ЛЕВАНЂЕЉЕ. — ПИСАНО ЛЕВАНЂЕЉЕ. — ЛЕВАНЂЕЉЕ У СРЕБРО ОКОВАНО. — КЊИГА БЕЗ НАСЛОВА СА ВАЖНИМ ЗАПИСИМА. — НАУК КАРСТИЈАНСКИ И ЗНАМЕНИЈА ЕЛАЖЕНЕ ДИВИЦЕ МАРИЈЕ ОД М. ДИВКОВИЋА. — ЗВОРНИК. — ОПШТИНСКА АРХИВА. — ПОДАЦИ ИЗ АРХИВЕ ЗА ИСТОРИЈУ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У САРАЈЕВУ.

→--<

Нема, чини ми се, земље на балканскоме полуострву, која би била богатија старинама од Босне.

Тако рећи на сваком кораку и на површини и испод ње налазе се споменици, који старијарима отварају широко поље размишљању и нагађању.

Има споменика из преисторијског времена близу самог Сарајева (Собунар и Златиште) по брдима, каквих је већ понестало у осталим културнијим земљама; има споменика, што својим записима и другим старијским обележјем назују данашњем свету, који су народи редом живели у историјеко време у Босни; има дакле споменика, по којима знамо, да су у Босни прво живели Илири па Римљани, за тим Келти и Авари и најзад Срби. Вредни радници у Сарајевском „Земаљском музеју“ сваког дана проналазе по какву важну старину

и објављују је у своме органу „Гласник земаљског музеја“. Врло су занимљиви тако звани стећци, надгробни споменици, са српским записима из богумилскога времена. Многобројни су споменици о боравњењу Римљана.

Ширију ову историју Сарајева, већ сам се где где дотакао поједињих старија; у овоме одељку говорију само о писаним старијама у Сарајеву, које сам сам разгледао и већином објавио пре неколико година у „Гласнику српског ученог друштва“.

Српска православна општина у Сарајеву постала је по свој прилици на две три десетине година одмах, чим је основано Сарајево, а свакако неколико година пре, него што је саграђена стара црква православна, за коју сам на своме месту рекао, да је грађена за Усрев-бега, а то ће рећи у почетку шеснаестог века.

У тој је општини увек било писмених људи, који су све, што се цркве тицало, бележили а те њихове записи чувала је општина као светињу; отуда и данас има поред цркве парочита магаза, у којој се чувају писмени споменици о старој цркви и о негдашњој општини православној. У ту магазу данас може само онај доћи, у коме општина поверења има. Овај је црква два пута горела, један пут је страдала од земљетреса, а уз то ју је поробио и принц Јевђен те су многи најстарији писмени споменици пропали.

Ево шта се до данас сачувало од писаних старија:

1. Номоканон. То је најважнија књига по језику и старији. На крају књиге има тајни запис, који се по Даничићевом тумачењу овако чита: „си бојајствни цјесијениц написа се благочастивој и христољубивој и превисокој госпођи деспотици кира Јелене на љето шест тисућитин осмисатно седамдесет и девет“; дакле писана је 1371. године после Христа;

госпођа Јелена биће из српске владајачке породице. Не зна се, како је ова књига доспела у Сарајево, а не зна се, ни где је писана.

Номоканон је збир правила православне цркве, што их на разним помесним и насељенским саборима доише свети оци. У њему је и оно, што отпадају — јеретици — од православне цркве као правила сматрају. Са овим Номоканоном сродан је „Правилник“ Матије Властареса из XIV века (Шафарик у Историји југословенске књижевности) и „Морачка крмџија“ (Н. Дучић у Гласнику Срп. Уч. Др.).

Формат Номоканона је велика осмина; писан је на изленђираном пергаменту. Слова су минијеска, читка и лепа, мејтимице ишарана. Неки су самогласници акцентовани; неке су речи титлама криће; нека се слова пишу изнад речи, којој припадају. Наслови су писани великим словима и то скраћено, т. ј. споредне прте чине од једнога неколико слова. Наслови поједијним одељцима и почетна слова свима ставовима писана су првеном, а остала слова прном бојом; прна су слова најпре писана, а првена после те је прелисивач па неколиким мејтимима заборавио записати првено слово на почетку. Два су прелисивача писала ову књигу; први се не зна, а други се зове „Мирослав“, јер је на окрајку једнога листа у средини запис: от сеље писа гречки Мирослав.

У овој књизи помињу се речи: борац, свирац, гудац, гусли, глумца, чатац, изходици, очујух и т. д.

Врло је важно место, где се говори о богумилима; цело то место исписао је и у Гласнику Срп. Уч. Друштва птампао г. Сава Косановић.

2. Патерик. У њему су поучне беседе, што су их разни свети оци држали којом било згодом. На тој

је књизи важан запис: да ју је писао Ђак Митар у Сарајеву у дому кујунџије Михаила Дјесисалића по заповести Михаила и његове браће Николе и Драгобрата; да је тада заповедао велики Мустафа паша, који је био сродник пећском патријарху кир Макарију. Књига је писана 1565 год., на 100 година после основања Сарајева.

3. Минеј. Штампао га Божидар Вуковић из Подгорице у Млецима од 1536—1538. г. Слова је слагао по Божидаревој заповести јерођакон Мојсије из манастира Дечана.

Ову је књигу поклонио старој цркви сарајевској 1702. г. неки Марко Николић, кад је пошао у Јерусалим.

4. Октоих. Штампао га онет Божидар Вуковић у Млецима 1537. г., а сложили слова духовници Теодосије из Пријепоља и Бенадије из Милешева.

Ову је књигу дао повезати неки Михаило екменија 1712. год.

5. Јеванђеље. Почеко га штампали у Дубровнику Тројан Гундулић, кушивши слова од кнеза Радивије Димитровића. Књигу је сложио јеромонах Мардарије из Мркиње Цркве. Довршена је у Београду 1552. г.

6. Писано јеванђеље. Слова су минејска и ленска. По једноме запису на јеванђељу: купљено је од једнога Мухамедовца (Агарјанина) за 30 динара 1682. г., кад су многи манастири са земљом сравњени.

7. Јеванђеље у сребро оковано. Писано је лепим словима; почетна су слова ишарана; где почиње који јеванђелист, цела је страна ишарана и обојена првено и зелено.

По запису дали су га оковати у Београду 1668. г. Сарајлије Јован кујунџија, Михаил Тасић, Ђуро Михаиловић, Комљен терзија, Милета ћурчија, Милутин Секуловић, Милутин Вујиновић, Вукашин Вујиновић, Вели-

мир и Дмитар кујунџије, Грујица терзија, Вук ћурчија, Сладоје кујунџија и Вујин Милутиновић.

8. Књига без натписа. Лепо је писана; почетна су слова ишарана. У њој је 49 беседа, што су их разни свети оци у своје време говорили.

У тој су књизи ови записи:

а., да је митрополит дабарски и босански Милентије Милениковић умро у својој ресиденцији Сарајеву 1740. г. 24. дек.

б., Године 1752. 1. маја православна општина с целим народом у Сарајеву изабра за митрополита босанског Пајсија Лазаревића, архимандрита светоуспенског манастира у Пиви.

в., Године 1752. 4. маја Ахмет паша Купризић, босански вазија, збацио је митрополита Гаврила Милића.

г., Године 1752. 22. јуна патријарх Арсеније II посветио је у српској (извесно пећкој) патријаршији Пајсија Лазаревића за митрополита дабарског и босанског.

д., 1759. г. по смрти Пајсија поставља Кирил II пећки патријарх косовског владику Василија Бркића за митрополита босанског, који долази у Сарајево 1760. г. 22. септембра.

9. „Наук карстијански“ и „Знаменија блажене дивице Марије“. Било је 382 листа, али су искинута 94 листа. Штампана је босанском ћирилицом на малој осмини; интерпункција је погрешна; има много штампарских погрешака.

Ову је књигу писао језиком словинскијем, слови саринскијем «ра Матија Бошњанин». Рукопис је пре гledao одређени цензор, и „вијеће от дессет“ (десеторице) у Млецима пристало је 24. окујка (марта) 1611. год., да се штампа. Из цензоровог реферата види се, да је писац књизи Матија Дивковић из „Јелашак из

провиније Босне архиепископије". Тек тада „Фра Арканђело Ђенерао свега реда мале братије светога Франциска“ донушио, да се књига штампа, коју штампани исте године у Млесцима писац посвећује тадашњем прокуратору францисканском у Сарајеву Ивану Николе Матијашевића Бошњанину.

Наук кастиљански оширио тумачи молитве „Оče наш“, „Здрава Марија“, „Божије заповиједи“ и т. д., даље говори о критењу и кризману па тумачи свесту „мису“ (литургију) и т. д.

У другоме су делу, Знаменија блажене дивице Марије, мале причице, извесно преведене, у којима су изиста чудеса, што их је Богородица чинила; примера ради да наведем натписе неколиким причицама: „Царицу блажене госпоје ослободи од многије туге и невоза“, „Жена њекоја витеза изгуби памет, побудаље и блажена ју госпоја оздрави“, „Пјанца једнога ослободи блажена госпа од ћавола“, „Како се прилика госпојина озноји“, „Блажена госпа сачува у пећи горућо чивутско дијете“, „Марија пријд јеретицима чини да смије прогледа“.

10. Некакав штампан зборник. Нема неколико листова у почетку и на крају; има неколико великих и малих санка: Благовести, Ускре, св. Никола и т. д. У књизи је: месецослов, часловац, часови, разне молитве и трошари, алатист Богородици.

Поред тих књига, чувају се у тој магази записници о раду црквена одбора, и ту је сва архива црквене општине; нешто је од те архиве прошло, а што је остало, даје важно градиво историји православља у Сарајеву.

Врло су важна писма, што их је писао црквени одбор пећским патријарсима или својим митрополитима, док су становали у Дабру.

Из тих писама види се устројство црквене општине и њен однос кај према свештеницима и митрополитима.

Од старије је црквом управљао одбор од 12 чланова, који су се звали „црквени синови“. Што су они урадили, обавезно је било за све Православне и они су морали свечано обећати, да ће солидарно одговарати пред турском влашћу за свак рад свога одбора; да нико неће одати одборнике, ако што ураде, што не би турекој власти било право. Одборници су пазили, да свештеници сваки дан врше службу у цркви и да обилазе парохијане; у договору са месним митрополитом бирали су свештенике и то оне, који су за тај посао спремни; прибрали су црквене приходе и од њих давали свештеницима, колико им по споразуму припада; у договору са осталим Православнима бирали су свога митрополита, кад му је столица пренета у Сарајево — све је то прошло пећки патријарх Арсењије, кад је 1734. г. долазио у Сарајево.

Сарајевски свештеници у прво време, да би се одужили за парохију својим митрополитима, љуто су глобили своје парохијане и гледали, да што више узимају и од црквеног прихода, те су с тога долазили у сукоб с црквеном општином. Одбор је такве свештенике тужају митрополитима и тражио, да се смене; митрополити су своје добре платнице обично бранили и завађали се с одбором па и с целом општином и у такој завади један је грабљиви митрополит (Атанасије 1684. г.) одлучно Православне у Сарајеву од цркве, а то ће рећи, забранио је свештеницима, да служе, да причеђују, крштавају, венчавају и сахрањују; на митрополите су се Православни жалили и пећком патријарху и валији па им је више пута учинено по вољи.

VI ОКУПАЦИЈА

ПОВОД ОКУПАЦИЈИ. — ИЗВОД ИЗ БЕРЛИНСКОГ УГОВОРА. —
 НОВОПАЗАРСКА КОНВЕНЦИЈА. — ПРОКЛАМАЦИЈА. — ХАЦИ-
 ДОЛИНА БУНИ. — ВАЛЈА И ПОВУЊЕНИЦИ. — ХАЦИ-ЛОЈА
 НЕОГРАНИЧЕНИ ГОСНОДАР. — ИЗМИРЕЊЕ МУХАМЕДОВАЦА
 С ПРАВОСЛАВНИМА. — САВА КОСАНОВИЋ У БЕГОВОЈ
 ЦАМИЛИ. — ПРАВОСЛАВНИ КАО ЗАСЕВНО ОДЕЉЕЊЕ
 ОДБРАНБЕНЕ ВОЈСКЕ. — ХАЦИ-ЛОЈА СЕ У ОДЛУ-
 ЧНОМЕ ЧАСУ УКЛАЊА. — У ОЧИ БОРБЕ. — СРБИ
 СЕ СКЛОНЕ. — БОРБА. — БОМБАРДОВАЊЕ.
 — БОРБА ПО УЛИЦАМА. — БУЛЕ У БОР-
 БИ. — БРОЈ ПОГИБУЛИХ. — ФИЛИПО-
 ВИЋ У КОНАКУ. — СУД КОЛОНОВА-
 МА. — НАРОДНА ПЕСМА О ХАЦИ-
 ДОЈИНОЈ БУНИ.

→*←

Зло стање, у коме је било немухамедовско станов-
 штво Босне, изазивало је честе буне, које је турска
 војска с тешком муком савлађивала. Побеђена раја
 морала је од освете својих господара склањати или у
 шуме или на суседно земљиште Србије и Пире Горе
 а највише Аустро-Угарске.

Аустрија је увек много новаца трошила на бегунице
 и то јој беше најјачи разлог, да на берлинском кон-
 гресу 1878. г. одлучно тражи мандат за окупацију
 Босне с циљем, да у њој заведе ред. Берлински уго-
 вор скloпљен је 13. Јула 1878. и ја из њега вадим,
 што је најважније:

Чл. XXV. Аустро-Угарска заузима провинције Босну
 и Херцеговину и њима управља... О томе ће се тачно
 споразумети аустроугарска влада с турском.

На основу тога члана Аустро-Угарска је закључила
 с Турском новопазарску конвенцију; од 10 члан-
 нова те конвенције исписујем најважније:

Чл. 1. По 25. члану берлинског уговора Аустро-
 Угарска управља Босном и Херцеговином; аустро-угар-
 ска влада нема иницијата против тога, да од садашњих
 функционера задржи оне, који су способни, да своје
 звање отправљају. Ако их сменију, бирање првенствено
 такве личности, које су у тима покрајинама рођене.

Чл. 2. Обезбеђује се свима, који живе или који се
 баве у Босни и Херцеговини, да слободно могу вршити
 своје верске обреде. Нарочито се обезбеђује Мухаме-
 довцима слобода у њиховоме одношају према својим
 духовним поглаварима. Команданти војске Њег. Ве-
 личанства цара и краља и управне власти најбр-
 жљивије ће пазити, да се ни у чему не окрије част,
 обичаји, слобода веронеповести, лична безбедност и
 имаовина Мухамедовца. Строго ће се казнити сваки
 настрадај на Мухамедовце, на њихову имаовину и веру.
 У молитвама и даље ће се помињати име Њег. Вели-
 чанства Султана. У колико је обичај, да се отоманска
 застава на мунарама износи, у толико ће се тај оби-
 чај поштовати.

Чл. 3. Приходи Босне и Херцеговине једино ће се
 трошити на њихове потребе, на управу и на потребне
 поправке.

Чл. 4. Турски новци и даље остају у промету у
 Босни и Херцеговини.

Чл. 5. Нарочити комесари и једне и друге владе
 одредиће, шта ће бити с војним прибором, који је сво-
 јина отоманске владе, а налази се у градовима.

Пре него што ће аустријска окупациона војска под јенералом Филиповићем прећи преко Саве, растурена је по Босни и Херцеговини ова прокламација са великим двоглавим орлом:

Бошњаци и Херцеговци!

Чете Његова Величанства Цесара аустријског и краља Угарскога на путу су да прекораче границу Ваше домовине.

Недолазе они као непријатељи, који би жељели на силу освојити ову земљу.

Него доаље Вам као пријатељи, који су ради доки-
нути небројена она зла, која од много јувре година,
би рећи, од памтијека, узвемирују не само Босну и
Херцеговину, него и сусједне покрајине аустро-угарске.

Са жалошћу дочуо је свијетли Цесар и Краљ, да
унутрашњи грађански рат пустоши красну ову земљу;
да се становници једне исте домовине крваве и колу-
мећу собом; да је нестакло трговине и промета, да су
вам стада грабежу извржена, њиве необрађене и да се
је невоља удомаћила по градовима и селима.

Поради великих и тешких несгода небијаше могуће
Вашој влади узоставити трајно мир и слогу на којима
се једино оснива срећа и добробит народа.

Свијетли Цесар и Краљ немогаше више гледати
очима својим, како зулуми и немири мах преотеше тик
покрајина Његових, како је сиротиња и невоља све
већма примицала се границама држава Његових.

Понукивањем Његовим обратишне европејске државе
своју позорност на стање Ваше, тер у конгресу у Бер-
лину би једногласно одлучено, да Вам Аустро-Угарска
поврати мир и добробит, без којих јадници већ одавна
живите.

Његово Величанство Султан, жеље срећу Ваму,
еклонио се је и сам, повјерити Вас заштити преможнога
свога пријатеља, Цесара и Краља аустро-угарскога.

Доћиће dakле к Вама цесарске и краљевске чете.
Неносе Вам оне рата него доносе Вам мир.

Наше оружје ће свакога, а не ће тлачити никога.

Заштједа свијетли Цесар и Краљ да си синови ове
земље имаду уживати једнако право по закону; да сви-
колици имаду штићени бити гледе свога живота, гледе
своје вјере и гледе добра и иметка свога.

Ваши закони и уредбе Ваше неће се самовољно уки-
дати а штедит ће Вам се светиње и обичаји Ваши.

Ишта се на силу преиначити неће; сваком ће се
згодом зрело размотрити и просудити, чега Вам треба.

Стари ће закони вриједити још свеудиз, докле год
небуду издати нови. Очекује се од свих сјетовних и
духовних поглаварства, да не чувати и уздржавати
поредак и да ће у свем подупирати владу.

Доходци ове земље обраћат ће се једино на потре-
боће, што их земља буде имала.

Ненамирене даје од последњих година неће се тра-
жити ни побирати.

Чете свијетлога Цесара и Краља неће земље ни
тлачити ни мучити. Оне ће новцем плаћати, што год
од становника буду требовале.

Свијетли Цесар и Краљ позијаје тегобе Ваше и жељи
да будете срећни.

Под преможним Његовим жезлом живи заједно много
народа и сваки народ говори својим језиком. Влада
он над сједбеницима од много вјерозакона и сваки од
њих изновједа јавно и слободно вјеру своју.

Бошњаци и Херцеговци!

Похрлите с поузданјем под заштиту славодобитних
застава Аустро-угарских.

Дочекајте војнике наше као пријатеље Своје будите послушни поглаварству, примите се опет послова Својих и битћете штићени у плодовима рада свога.

Ето те врло поучне прокламације са свима хрватским погрешкама. Једини примерак, што сам га у Сарајеву једва добио, поклонио сам Друштву Св. Саве, јер је он писмен доказ аустријске недоследности — у прокламацији има много обећања, која нису одржана. Значајно је, као што су ми причали, да су аустријске власти после извршене окупације кушле и уништавале по народу растурене примерке ове прокламације. Још значајније је то, што је та прокламација штампана кирилицом, а неки аустријски извори тврде, да је била штампана и на турском језику.

* * *

Изашао бих из оквира предузетог циља, кад бих написао целу историју окупације. Ограничивао се само на овај део окупације, који се непосредно тиче Сарајева.

* * *

Чим се у Сарајеву и по Босни рашичуло, да су велесне с портиним пристанком дале Аустро-Угарској власт, да заузме Босну и Херцеговину, одмах су се почели Мухамедовци коменијати, а предњачије су им Сарајлије. То беше зачетак познатој Хаџи-Лојинјој буни. У цамијама, тим вајкадашњим у Босни збориштима незадовољника и завереника, потајно су се скупњали озложеђени Мухамедовци и договарали су се, шта да раде; њима никако није ишло у главу, што је Порта својевољно пристала на окупацију. На тим зборовима највише се истаче својим ватреним заузимањем за Босну Хаџи-Лоја, човек створен за демагога.

Кад је растурсена аустријска прокламација и кад је окупационна војска прешла Саву, сарајевски Мухаме-

довци јавно су се скупњали на договор у бегову цамију. Ту одлучиши, да се уз пркос султану бију с аустро-угарском војском.

Тадашњи валија по наредби из Цариграда умирио је побуњенике, али га нико не хтеде слушати; шта више разјарена светина на силу узме државне пушке и муницију и наоружа се. Валија хтеде силу силој сузбити, а бунтовници дођу пред конак и опколе га, иштући, да их поведе против Филиповића. Паша заповеди својим војницима да пуцају, а они избаце пушке у ветар.

Видећи валија, да ће му и редовна војска пристати уз побуњенике, науми да лукавством похвата коловође. Зовиће их себи у конак на разговор и споразум, а тајно је поставио људе и заповедио им, да све коловође похватају и окују, а Хаџи-Лоју да убију. Искуниле се у конак све коловође; чекали су још Хаџи-Лоју. Овај лукави демагог прозрео је валијину намеру, али је ипак дошао, да му ве би присталице пребацила, е је несмешица. Дошао је пред конак под оружјем па, знајући, да му игра глава, као случајно сам се рани малом пушком, кад је слизио с коња; учини се, да је тешко рањен и падао. У тренутку, кад је коња одјахао, беше намештеним људма наређено, да на њега навале и да га убију; међу тим турска вера строго забраније Мухамедовцима напасти и убити рањенога противника и то спасе Хаџи-Лоји главу.

Валији сад не остале ништа друго, до да се с оно мало редовне војске и са чиновништвом уклони из Сарајева и оде пут Цариграда.

Хаџи-Лоја се брао излечи и постане неограничен гospодар Сарајеву.

Побуњеници су одлучили, да у Сарајеву дочекају непријатеља и да се бију до последњег човека. Мрко су погледали на Православне, јер су мислили, да Аустријанци због њих долазе; уцењивали су их и узимали им многе паре на рачун земаљске одбране; сам Хади-Лоја узео је једноме Православноме богато златом извесени ћурак, јер њему као заповеднику приличи, да га поси.

Православни су били на великој муци; сваког часа могла се остварити прстња појединих Мухамедоваца, да ће „Влахе“ ислећи, а то би могло тим пре бити, што Православни нису имали оружја. Међу тим се они измирише, а ево како.

У народној одбранбеној војсци беше око 3000 Мухамедоваца; видеше они, да је то мало против 200.000 редовне војске аустријске па науме, да позову и Православне под оружје. Тога ради позову на договор у бегову памтију архимандрита Саву Косановића као највиђенијег представника Православних. Сава дође у херцеговачкој иопшији и, како није могао проћи кроз густе редове Мухамедоваца, то га они на рукама, додајући га један другоме, пренесу до места, где је седео Хади-Лоја. Каје Хади-Лоја Сави, чега ради су га звали и упита га: је ли раја кајил борити се с Аустријанима? Савастане из даље беседити, а умео је. Докаже најпре Мухамедовцима, како су они и Православни браћа по крви, како су негда били и једине вере, али су их мреке Османлије разбратали те су се до скора клали као крвни непријатељи; то је, рече им, грехота и тако не треба да буде; ова данашња прилика је жива згода, да се избрате и измире, она прилика, кад је непријатељ и Мухамедовцима и Православнима дошао у Босну, да је подјарми; он пристаје са својима, да се уз Мухамедовце бију против Швабе, само су голих

руку, немају оружја. „Дајемо вам оружја“, одговара Хади-Лоја, а Мухамедовци дигоше у вис Саву, да га сви виде, јер им се много допала његова реч.

Кад су Православни добили оружја, дахиунше душом, јер се нису морали бојати нове вартоломијске ноћи; ако и дође до крви, бар ће сваки своју главу достојно заменити. Као саставни део целокупне одбранбене војске чинили су они засебно одељење, којему су били заповедници владика Антим и архимандрит Сава; они су морали под оружјем своје чете обилазити, јер се сва војска сваки дан и вежбала и чувала, да непријатељ изненадно не дође под Сарајево. Други виђенији Православни били су командирни појединим пододељењима своје војске, а један је био ађутант самоме Хади-Лоји.

На три дана пред долазак Филиповићеве војске под Сарајево Хади-Лоја, који је у иоле озбиљнијој прилици био кукавица, побегне из Сарајева; после окупације Аустријанци су га рањеног ухватили у некоме селу; мисли се, да се опет сам рано, како би се из борбе извукao.

Филиповић је прешао границу јула месеца а стигао је под Сарајево почетком септембра. Због отпора, што га је на свакоме кораку скоро наизлазио, требало му је месец и по дана, да пређе пут, који се иначе прелази за неколико дана. Свој долазак објавио је Сарајлијама метком из топа; побуњеници му из тврђаве одговоре са три метка.

Филиповићева војска заузела је ту иоћ висове око Сарајева и сутра дан почела је бомбардовати град. Још док је била иоћ, Православни су напустили своје посадије и посакривали се по својим кућама.

Мухамедовци, немајући времена, да своје савезнике траже, сами су дочекали нападаче и јуначки су се

борили, и ако су видели, да не могу успети; најљуће су се бориле папуције.

Аустријски су топови порушили многе мухамедовске зграде, а прво је са земљом срапњена Хади-Лојина кућа; скоро све куће Православних беху поштеђене — из тога се види, да су аустријски команданти добро познавали сваки крај Сарајева, и да су знали, да се Православни не боре.

Кад су топови запалили град на неколико места, изда се заповест једноме коњичкоме пуку, да кроз град одјури у тврђаву и унутка топове, који су много јада задавали окупацијовој војсци; од тога пук ће половина није стигла до тврђаве. За тим коњичким пуком почела је наступати пешадија.

Странна и крвава борба отвори се по улицама. Сваку мухамедовску кућу посече морали су Аустријаници отимати, јер из сваке је по десетак пушака снапо смртоносне куршуме с леђа нападачима, ако су прошли, а ишеу у кућу улазили. Штогод су живо Аустријаници у таквим кућама налазили, боли су и убијали, и деце ишеу штедели; али је и од њих многи главом платио, кад је у коју кућу улазио. Куће су браниле и саме буле; многа је имала у свакој руци по малу пушку, а у зубима нож, па, испаливши пушке, кидисала је ножем, док је бајонети не разнеси.

Како су уз пут поред улица многа гробља са широким надгробним камењем, то су потиснути бранитељи Мухамедовци запали за то камење на сваки пред собом отворио сандуче с фишцима и иза бусије гађао, док није пао, скупо продавши своју главу.

Борба је трајала до мрака. Скоро син су бранитељи изгинули; мало их је заробљено. Аустријавана је пало неколико хиљада, и ако је званични извештај забележио

неколико стотина; сви су сахрањени у нарочитоме гробљу или на усамљеним местима без никаквога надгробнога знака; у многе гробнице смештено је по 15—20 лепшина, а више гроба на крету је само једно име записано — све то беше удешино, да се не ухвати први број изгинулих Аустријанаца.

У уличној борби многи су куршуми ударили у зидове на кућама те су се на неколико година после окупације јасно видели и ти трагови очајне борбе у Сарајеву, јер их Мухамедовци нису хтели да униште.

Сутра дан уђе Филиповић и намести се у конаку. Мухамедовци, Православни и Јевреји дођу му на подворење. Православне и Јевреје лепо је примио, а на Мухамедовце љуто се осече: „Каква вам је та блистателна порта, кад јој реп смрди? Што не изађе отворено у јуничку борбу, већ крије траг као . . . ?“ (Не могући протумачити, од куд тако снажан отпор у недисциплиноване масе, он је погрешно држао, да је турска влада потајно устанак организовала и помогала га). Својом грдњом толико је Мухамедовце уплашио, да су сви пред њиме дрктали, а ту су били старији и мирији људи; да сам Филиповић није једноме старију, ону данашњег градоначелника, показао столицу да седне, још би се старав у страху на под естропоштао.

Архимандрит Сава је умиривао љутитога ћенерала, уверавајући га, да је свему крива фукара, која је силом нагната под оружје и Православне и виђеније Мухамедовце, па су се пред њиме сви морали претварати, да ће се борити, а у одсудноме часу сваки је од њих мирно седео код своје куће. О томе је Филиповић био и с друге стране изнештен те се мало ублажио и Мухамедовци дођоше себи; после су били Бог зна како благодарни „поп Сави“ на томе заузимању, јер су у при-

мах мисили, да ће их Филиповић отправити из конака
право на вешала.

Коловође у буни, што не изгибоше, падоше у руке
Филиповићу. Сваки је сматрао испод свога достојан-
ства да лаже и отворено је признао своје саучешће у
буни и борби. Суд им је био кратак — сви су осу-
ђени на смрт. Кад им је иуђена милост, ако се покоре-
ћесару, презорно су таку милост одбили; борили су
се као јунаци, као јунаци су и умрли. Стид их беше,
што су им досудили вешала па су молили, да им се
вешала замене куршумом; једва је неколицини та милост
учиниена.

Бујна манта песничка у Сарајлија опеваја је целу
Хаци-Лојину буну. Нисам могао доћи до целе песме;
колико сам од ње прибележио, испишујем овде:

Командара забољела глава,
Исмет-пашу и срце и глава,
Костан-пашу јако започела,
Гашар-агу скоро уморила,
Омер-бега на душек свалила,
Исмет-пашу у земљину спрема.
Дед-агића у конаку нејма,
Хаци-Лоје није ни за в'јека.
Каугџија међу Турке стао,

предику им једну малу дао:
„Ај ви Турци, као горски вуци,
што пустисте љуту Османлију,
да вас гули и аскер узима,
за бедеље велике билуке,
и отимље ваше спахилуке?“

Тек што им је предику савршило,
с Османлијом Турке завадио.
Хаци-Лоје низ Коваче сиђе,

у бегову цамију униђе,
на отпаса лакога силаја,
момку даде танку острагушу,
Богу даде и т'јело и душу.
На све Турке он на скуну нађе,
седам алећ он њима назива
и све Турке око себе збира:
„хајд'мо, Турци, екинут' командара,
великога нашег зуаумћара!“
Кад су Турци ријеч саслушали,
за њиме су хитро похватали,
латише се лакога силаја:
„сад је с нама и сва права раја;
„знаће свијет, што је наша граја!“
Једном они пазар затворише;
сва чаршија редом затворена,
а сви Турци листом под силајем,
сваки држи руку на силају,
Исмет-пashi да одејеку главу;
на пред кришту они отидоше,
преко моста баш Турака деста,
на сву кришту у алку узене.

ДОДАТAK

И АКО СТРОГО УЗЕВШИ НЕ ИДУ У ОКВИР ПРЕДУЗЕТОГ МИ
ПОСЛА, ИНАК САМ ДОДАО ОВЕ ОДЕЉКЕ, КОЈИ ЈЕ ДОВРО
ДОВИ ИСТОРИЈУ, ЈЕР ГОВОРЕ О СТАРИМА, КОЈЕ СЕ ТИЧУ
БОСНЕ У ОШИЋЕ.

-><-

1. Валије у Босни.

Санџак-бегови (види стр. 15.)

1. Исак	1463	г.
2. Нуеух	1464	"
3. Иса	1465	"
4. Илија	1465	"
5. Синан	1471	"
6. Дауд	1473	"
7. Искендер	1475	"
8. Јахија	1480	"
9. Јакуб (Јаков)	1483	"
10. Искендер (по други пут)	1485	"
11. Синан (по други пут)	1486	"
12. Јунуз	1487	"
13. Мехмед Соколовић	1488	"
14. Мехмед Михалзаде	1491	"
15. Кара Осман	1491	"
16. Гази Хусрев (Хусрев, побед. неверника)	1518	"
17. Хасан	1521	"
18. Гази Хусрев (по други пут)	1531	"

19. Мехмед Михалзаде (по други пут)	1542	г.
20. Мехмед-кан	1543	"
21. Алија Хадим	1544	"
22. Мехмед Софи (Мехмед из персијске краљевске куће Софи)	1547	"
23. Алија Хадим (по други пут)	1550	"
24. Малкоч Дугалија (Малкић из Дуге у Херцеговини)	1553	"
25. Осман	1555	"
26. Хамза	1557	"
27. Хасан (по други пут)	1565	"
28. Синан (основатељ текије у Сарајеву)	1568	"
29. Хасан (трети пут)	1573	"
30. Мехмед Соколовић	1573	"
31. Гази Ферхад	1581	"

Валије паше.

1. Ферхад (дотле „бег“)	1585	г.
2. Кара Алија	1586	"
3. Шехшувар	1587	"
4. Ферхад (по други пут)	1589	"
5. Халил	1589	"
6. Мехмед Софи (пређе бег)	1590	"
7. Гази Хасан Херсеклија (Херцеговац)	1592	"
8. Мустафа	1593	"
9. Хасан Тиро (и данас има у Херцеговини породици Тиро)	1594	"
10. Хусени	1594	"
11. Немаил	1595	"
12. Абарија	1596	"
13. Ходаверија	1596	"
14. Идрис	1597	"
15. Ахмед Дугалија (из Дуге)	1599	"

16. Дервиш	1600	г.
17. Синан Софи (из персијске краљевске куће Софи)	1600	"
18. Мехмед Татар	1601	"
19. Хасан Целалија	1601	"
20. Хасан (по други пут)	1602	"
21. Хусрев Хадим	1603	"
22. Мехмед Гурција	1605	"
23. Синан (по други пут)	1607	"
24. Мустафа Куршуџија	1608	"
25. Ибрахим-кан	1609	"
26. Мустафа (по други пут)	1610	"
27. Мехмед Каракаш (црних обрва) . . .	1612	"
28. Искендер	1613	"
29. Абделбакија	1614	"
30. Искендер (по други пут)	1614	"
31. Мустафа (трећи пут)	1619	"
32. Ибрахим-кан (по други пут)	1620	"
33. Мехмед Балтација (носилац наџака) .	1621	"
34. Бајрам	1621	"
35. Дели Ибрахим	1621	"
36. Бајрам (по други пут)	1625	"
37. Гази Мустафа	1626	"
38. Бећир	1627	"
39. Мехмед Абаза (из Кавказа)	1627	"
40. Мурат Херсеклија (Херцеговац) . . .	1631	"
41. Хасан	1631	"
42. Мустафа Арнаут (Арбанас)	1632	"
43. Хасан (по други пут)	1632	"
44. Сулејман	1632	"
45. Дели Ибрахим (по други пут)	1633	"
46. Салих Мостарлија	1635	"
47. Мехмед Вуџо	1637	"

48. Шахин Босналија	1639	г.
49. Мехмед Куршуџија	1640	"
50. Дели Хусеин	1641	"
51. Ахмед	1643	"
52. Варвар Босналија	1644	"
53. Омер	1645	"
54. Ибрахим Габелалија (из Габеле у Хер- цеговини)	1645	"
55. Мустафа Текијелија	1647	"
56. Дервиш	1648	"
57. Хасан Шерхоч-оглу	1649	"
58. Мехмед Дефтердарзаде	1650	"
59. Фазил Маглајлија (из Маглаја у Босни)	1650	"
60. Везир Алија Шијавуш	1651	"
61. Фазил (по други пут)	1652	"
62. Мустафа Делалија (Телал)	1654	"
63. Велики везир Сулејман	1655	"
64. Фазил (трећи пут)	1656	"
65. Хасан Топал (Хроми)	1657	"
66. Ахмед Сеид	1658	"
67. Ахмед Мелик (из Сирије)	1658	"
68. Сердар Алија Варвар	1659	"
69. Исмаил Босналија	1663	"
70. Мустафа Арнаут	1664	"
71. Мухарем Босналија	1665	"
72. Мехмед Зехраб	1665	"
73. Ђор-Алија	1666	"
74. Ибрахим Тешналија (из Темња у Босни)	1667	"
75. Мехмед Муфтишић	1670	"
76. Махмуд Маглајлија	1671	"
77. Хусеин Џанбулад (Челик-душа) . . .	1672	"
78. Коџа-Ибрахим	1673	"
79. Кара Мехмед	1674	"

80. Хаџи-Бејир	1677	г.
81. Ахмед Дефтердар	1677	"
82. Ибрахим Арнаут	1678	"
83. Коџа-Халил	1678	"
84. Ахмед Дефтердар (по други пут) . .	1679	"
85. Абдурахман	1682	"
86. Хизир	1683	"
87. Ахмед Осман-пашазаде (син Османаше)	1683	"
88. Осман Херсеклија	1684	"
89. Ахмед Фундук	1684	"
90. Шијавуш	1685	"
91. Мехмед Љевналија (из Лијевна) . .	1686	"
92. Топал-Гази-Хусеин	1687	"
93. Бејук-Цафер (Цафер велики)	1690	"
94. Гази-Мехмед Босналија	1691	"
95. Сари-Ахмед Босналија (плави Ахмед Босанац)	1697	"
96. Гази-Мустафа Делтабан	1697	"
97. Коре-Халил Дефтердар	1698	"
98. Сејфулах Босналија	1702	"
99. Хаџи-Ибрахим	1703	"
100. Осман Сирке	1705	"
101. Мехмед Дограмација (дунђер) . . .	1705	"
102. Капудан-Мустафа Бањалукалија (адми- нисрат Мустафа из Бањалуке)	1708	"
103. Сејфулах Босналија (по други пут) .	1709	"
104. Алија Караплан (прва гуја)	1711	"
105. Сари-Ахмед (Плави Ахмед)	1712	"
106. Алија Арнаут	1713	"
107. Нуман Куприлић (син великог везира Куприлића)	1714	"
108. Сари-Мустафа Босналија	1715	"
109. Хаџи-Јусуф	1716	"

110. Ибрахим	1716	г.
111. Ахмед Шабицаџа (из Шапца) . . .	1716	"
112. Кара-Мустафа	1716	"
113. Нуман (по други пут)	1716	"
114. Осман Дефтердар	1717	"
115. Осман Топал (Хроми)	1719	"
116. Абдулах Мухсинзаде	1720	"
117. Осман Топал (по други пут)	1727	"
118. Гази-Ахмед	1727	"
119. Ибрахим Кабакулак (дебелих ушију)	1729	"
120. Осман Сирке (по други пут)	1731	"
121. Абдулах Мухсинзаде (по други пут)	1732	"
122. Алија Хећим-оглу (лекаров син) .	1736	"
123. Абдулах Мухсинзаде (трети пут) . .	1740	"
124. Мехмед Абаз	1741	"
125. Мехмед Јегин	1742	"
126. Алија Хећимзаде (по други пут) . .	1745	"
127. Сулејман Бостанија (вртар)	1745	"
128. Алија Хећимзаде (трети пут)	1746	"
129. Мехмед Мухсинзаде	1748	"
130. Хаџи-Бејир	1748	"
131. Абдулах Шериф	1749	"
132. Хаџи-Ахмед Куприлић	1750	"
133. Коџа-Хаџи-Мехмед	1751	"
134. Тамил Ахмед	1754	"
135. Коџа-Хаџи-Мехмед (по други пут) .	1757	"
136. Мехмед Мухсинзаде (по други пут) .	1760	"
137. Алија Милован	1763	"
138. Капудан-Мехмед	1764	"
139. Хаџи-Ахмед Куприлић (по други пут)	1765	"
140. Мехмед Силихдар	1766	"
141. Мехмед Мухсинзаде (трети пут) . .	1770	"
142. Осман Топалоглу	1772	"

143. Алија Дагестаније	1773
144. Алија Ајваз-Заде	1774
145. Мехмед Силихдар (по други пут) . .	1775
146. Алија Дагестанија (по други пут) .	1776
147. Мехмед Силихдар (трећи пут) . . .	1778
148. Мустафа Сеид Нишанија	1779
149. Абдулах Дејтердарзаде Босналија .	1780
150. Мехмед Сеид Ајдослија (из Ајдоса у Румелији)	1784
151. Исмаил	1784
152. Ахмед Моралија (из Мореје) . . .	1785
153. Селим	1786
154. Бећир	1787
155. Арслан	1788
156. Миралем Босналија	1789
157. Хаци-Салих	1789
158. Велики везир Јусуф	1790
159. Хаци-Салих (по други пут)	1790
160. Един Хисам	1792
161. Мустафа Перишаш	1796
162. Мехмед Ванлија (из Вана у Јерменској)	1798
163. Бећир (по други пут)	1800
164. Мехмед Ванлија (по други пут) . .	1802
165. Мустафа Јенишхерлија (из Ларисе у Тесалији)	1804
166. Мехмед Хуредев	1806
167. Ибрахим Хизми Ускударлија (из Окадра на Босфору)	1808
168. Алија Силихдар	1813
169. Хуршид	1814
170. Сулејман Босналија	1815
171. Мустафа Дервиш	1817
172. Мехмед Руждија	1819

173. Целадедин	1819
174. Селим Сирија Шериф	1822
175. Хаци-Мустафа Белеплија	1825
176. Абдурахман	1826
177. Алија Намик Моралија (из Мореје) .	1828
178. Ибрахим Видинлија	1831
179. Махмуд Хамди	1831
180. Дауд	1833
181. Мехмед Вешихија	1835
182. Мехмед Хуредев Самоковлија (из Самокова у Бугарској)	1840
183. Камил Мухандис	1843
184. Осман Нурија	1844
185. Камил Хаџи-Халил	1845
186. Тахир Четтеголгу Мехемић . . .	1845
187. Мехмед Хафиз Черкез	1849
188. Хајредин	1849
189. Видински Киридија (са Крнта) . .	1850
190. Хуршид Мехмед	1851
191. Решид Мехмед	1856
192. Кани Мехмед	1857
193. Акиф Мехмед Аријут	1858
194. Кани Мехмед (по други пут)	1858
195. Осман Музахер Босналија (чврсте мишице)	1858
196. Осман Топал Шериф	1861
197. Омер Феузија	1868
198. Осман Топал (по други пут)	1868
199. Сафет (уједно и врховни заповедник војени у Босни)	1869
200. Акиф Мехмед (по други пут)	1871
201. Асим Мехмед	1871
202. Ибрахим Дервиш (врх. зап. вој. у Босни)	1872

203. Ревид Мехмед (по други пут) . . .	1872 г.
204. Асим Мустафа (врх. зап. вој. у Босни)	1872 .
205. Мустафа	1872 .
206. Асим Мустафа (по други пут) . . .	1872 .
207. Акиф Мехмед (трети пут)	1873 .
208. Ибрахим Дервиш (врх. зап. вој. у Босни, по други пут)	1873 .
209. Ахмед Хамдија (врх. зап. вој. у Босни)	1874 .
210. Ревид (врх. зап. вој. у Босни) . . .	1874 .
211. Ибрахим	1875 .
212. Назиф	1876 .
213. Махмад Ахмед	1878 .

2. Име „Босна“.

У мучноме раду данашњег историка често искрсне каква сметња, коју не може да савлада, а због које му се затвори видик, те не може да будним оком прођре у тајанствену прошлост, која је негде заузела време и од неколико векова. Те сметње најчешће искчују у ономе времену, које историја зове „старим веком“, а искчују с тога, што су векови између периода, који историк испитује, и између садашњости затри скоро све трагове, по којима би се могла расветлити тајанствена прошлост. У такоме случају историку је добро дошла и сламчица, за коју би се могао ухватити, да слободно погледа по заклоњеном видику прошлости.

Таква је једна сламчица и име месту, земљи, реци, брду па да се важан проналазак учини у познану старага века. То се име одреди са сваке стране и онда се изводе небројено пута основани закључци историјеки.

И стара историја Босне врло је мало данас позната, те су људи, којима је то посао, узеши на око име „Босна“, да би и тумачењем тога имена колико толико расветлили стару историју Босне.

Ево до чега су ти испитивачи дошли.

Земља Босна поуздано је добила своје име од главне реке своје, која је може бити у најстарије доба средином те земље текла; доцније је та земља као баловница и краљевина узела много већи простор.

Питање је, како је постало име „Босна“ и којега је порекла?

Узима се,¹⁾ да је имену „Босна“ корен бос, а на је додатак за иавођење нове речи. Како корену бос нема значења ни у једноме словенском језику, као што веле Даничић, Миклошић и Јагић, онда према томе корен бос припада језику онога народа, који је у Босни живео пре долaska словенскога народа у тај крај.

Из историје се зна, да су Илири најстарији народ, који је у Босни живео, а о њиховим претходницима нема никаквога трага.

Стари писци (Страбон, Апијан) помињу, да су се поједици илирска племена, што су становала у Босни и Херцеговини, међу собом крвила због соли, јер је со у људском животу и у прастаро доба играла важну улогу; нарочито су нападала племена из јадранског Пријморја, оскуднога у соли, на племена у Босни, богатог солу — богаство Босне солу и данас је познато. Од речи со добивала су имена нека места; томе је најбољи доказ име „Тузла.“ Предео око тога града, од прилике између река Дрине и Босне, звао се још у доба босанске самосталности Соли, а, кад ћиме неко

¹⁾ Гласник земаљ. музеја у Босни и Херцеговини 1880. I О значењу имена „Босна“ од Дра Љуб. Талочија.

време овладаше Маџари, називаш га Шо, које као и потоње турско Тузла значи то исто, што и словенско со.

Како је предео Соли близу реки Босни, то је природно, што се име Босна доводи у везу с речју со.

Треба имати на уму, да су данашњи Арбанаси (Албани, Арнаути) потомци старих Илира, који су познати као најстарији становници на балканском полуострву; стари Илири, потискивани најездом разних народа, прибегли су у непроходна брда те су њихови потомци, данашњи Арбанаси, сачували многе коренове старога илирскога језика, и ако им је данашњи језик пренуј латинских, словеноерпских и турских израза.

Кад се зна, да су преци данашњих Арбанаса живели у своје време у Босни, па се узме на ум, да у данашњем североарбанаском наречју има реч бос, онда је оправдано, што је маџарски научар Др. Љ. Талоци потражио и, чини ми се, нашао значење корену бос у данашњем арбанаском језику, који је без сумње ту реч задржао из старога илирског језика.

Бос у данашњем североарбанаском наречју значи: „корито, где се варењем слане воде приређује со.“

Римљани су ва ушћу реке Босне имали постају под именом Basante (Ad Basante) па и корен тој речи сродан је корену бос, те су и Римљани морали своју реч Basante извести из корена бос, што су га при своме доласку у ову земљу чули као корен имену реке Босне.

Из свега овога може се извести суд: да старијеско име Босна значи сона земља.

З. Стјећци.

Важно место у старијарству заузимају босански стјећци.

То су колосални споменици надгробни, расути по целој Босни.

Због тога што су стјећци на се обратили пажњу и туђинских старијара, вредно је и о њима коју виште рећи.

„Стјећак“ тумачи Вук речима: „отесан камен који се меће на гроб или за каку другу биљегу“.

Име „Стјећак“ изведено је из корена ста (стати) и јесте скраћена реч „стојећак“ (стојећки) т. ј. оно што усправно стоји, јер стјећци забиља тако стоје.

Народ стјећке зове и мраморови и мушети, а они, који су стјећке градили и метали, звали су их „ками“, „камен“, „битиг“ (биљег) и „камен биљег.“

Има места, где се нашло у близини неколико стјећака, и така места народ зове „старо“, „грчко“, „ђаурско“ или „старинско гробље“.

У каменим мајданима старијским и пећинама нашли су се стјећци, који довршени нису у своје време одисти, куд се хтело, или стоје недовршени.

Стјећака има по тежини од 100—200 мет. цената, а по висини и око 4 метра; доносили су их готове из далека, јер се многи нађоше на местима, где нема камена.

Грађени су од кречне бречије, шкриљца, пешчара па и од млечној кварца; камен је лено углађен.

По облику стјећци као камене плоче покривале су гроб, или стоје као ступци изнад плоче, или саркофази над плочом; то су облици најстаријих стјећака. Облици мухамедовског ишишана и чисто православног крста новијег су порекла. Не зна се, да ли су саркофази грађени властели, плоче властеочињима а ступци свештеницима.

Украси на стећцима — саркофазима и ступцима, јер плоче обично немају никаквих украса — деле се на архитектонске, орнаменталне и фигуралине.

У архитектонске рачуне се украси, чији су облици узети из грађевинарства. Тако се налазе као украс исконични или не обли већ спљоштени стубови и пртежем обележени стубови.

У орнаменталне рачуни се цвет (ружа, ливан), који се урезивао обично ниже павице; за тим граве ивијуге, уз окрајке урезане по геометријско-нацртним правилима.

У фигуралине броје се слике из живота: лов, двобој и народна игра коло. Ове су слике врло навешто израђене. Ловом се најчешће представља конјаник, како удара на јелена или медведа. Занимљиво је, што се представља коло као старинска игра ернека; по оделу у играча види се, да су изменени играчи и играчице и то наизменце мушки и женски, или изменују два мушкарца по три женске.

Треба поменути и то да су на многим стећцима као украс нацртани грбови.

Поред украса на многим стећцима је урезан натпис, којим се казује, ко је под стећком сахрањен.

Натписи су писани чистим ернским језиком и Ћирилицом. Натписи подједнаким речима почину „а се лежи“ или „ва име оца и сина“. Сваки се скоро подједнако и завршије: преклињањем, да се гроб остави на миру. Натпис обично говори о томе, од чега је умро покојник и да на својој „баштини“ лежи. После натписа је често урезано и име онога, који је натпис урезао („а се усијече“, „сијече“ или „писа“); такав урезивач се обично зове „ковач“ или „ђак“ (дијак).

Ево неколико натписа, из којих не се боље разумети оно, што после долази.

„Се (овде) лежи Добрило Божићковић с братом Радојем и синошем Планцем, а писа Ивко Обадовић“. Степак са овим натписом је из околине Зворника.

„Ва име Бога се лежи раб божији кнез Радослав Шаранић“ (нађен у Горажду).

„А си је биљег поштена и гласита војеводе Радивоја Опрашића. Докле бих, поштено и гласито пребих, и легох (умрех и бих сахрањен) у туђој земљи, а биљег ми стоји на баштини“ (нађен код села Опрашића).

„В име оца и сина и светога духа амин. Си камни Радоњца Билића. Милостију божијом и се помоћију рода мога изидах многачасну гробницу и поставих си камни на гробници мојеј и уготових си вични дом за живота својега, ако хоће господ (бог), себи и другу мојему. Молу братију и стрине и невисте приступите и жалите ме и не поширајте ме ногама, јере ћете бити ви, каков јесм ја, а ја нећу бити какови јесте ви. Писа васе ово Кукуламовић“, (нађен код старог села близу Јајца).

„А сије лежи похвалими јунак Радиња и сије усјече син му Вукосав“ (нађен на крсту, високом 3-40 метара близу Љубиња).

„Ва име оца и сина и светога духа амин. Се лежи кнез Батић на својј земљи на племенитој, милостију божијом и славнога господина краља Твртка кнез босански. На Високом се поболих, на Дубокоме ме дан дође (смрт снађе). Си билиг постави госпоја Вукава с мојими добрими (родбином или поданици?); живу ми вјерно служаше и мртву ми послужи“ (нађен код села Копошића).

„А се лежи Браја Тврдојевић на земљи туждој, а постави на њем камен Прехтен Радосалић, паstorак му и Озрко, син му. Добро живе и умре. А се писа Драгоје ђак“ (нађен код Засеока).

„А се лежи Стишко Радосалић. Боже, давио ти сам легао и везе ти ми је лежати“ (нађен у Премиловом полу).

* * *

Многи и наши и туђи научници писали су о стећцима.

Сви се слажу у томе, да су то споменици Срба у Босни, чemu је најпростији доказ је је: и Ћириловско писмо.

Но како наши противници, особито у последње време, на силу одвајају босанске Србе од Срба у осталим земљама, да би могли комадање српских земаља олакше извршити, то су узели на око веру, да њоме одвоје, што је по језику и по старијеским обичајима једно; с тога су сви огледали, да докажу, е су стећци богумилски споменици, само да не признаду, е су то православни споменици, јер они у својој себичној намери само оно дају Српству, што је православно, а што није православно, то је пре ма чије, него српско.

Да се задржимо код тога питања: да ли су стећци богумилски или православни споменици?

На то, да би стећци могли бити католички споменици, не треба трошити речи, јер се зна, да у доба, из којега су најстарији стећци, није никако било Католика у Босни, а што их је било у доцније време, из којега је такође остало стећака, све је то било тако спромашно, да није могло поднети великога трошка око постављања стећака, и не узимајући у рачун, да фратри Католицима не би допустили писати натписе на стећцима народним писмом и језиком.

Да се вратимо питању: јесу ли стећци богумилски или православни споменици?

Скоро сви туђи научници слажу се у томе, да су стећци богумилски споменици, а наши не пристају уз то мишљење, већ неки доказују, да су то православни

споменици, а неки, којима ни једно ни друго мишљење није дosta јасно доказано, не пристају ни уз једно.

Ја ћу огледати, да неколико својим мислима помогнем спремнијим људма, да доказу, с су ово споменици Православних, и ако ма и толико успем, да нашим старијарима само скренем пажњу на где што, што су они случајно превидели, држаћу, да сам дosta успео.

Од куд у туђих научника мишљење, да су стећци богумилски? Главни разлог томе лежи у оној до сада у толико прилика доказаној намери српских вепријата: да српски елеменат у Босни ма и богумилством умање, кад га већ не могу прибројити Хрватима. Томе је потврда то, што прво хрватски па онда тако рећи из реда аустријски научници хватају се за најснажније знаке на стећцима, већ би ли стећке освојили за богумилство. У данашње време није ретка појава, да се и наука стави на службу политичкоме смеру; аустријски научници измирили су се с мишљу, да Аустрија присвоји Босну те аустријским државницима иду на руку својим знањем, доказујући, да народ у Босни није једно; тајнак доказ моћно је средство аустријским политичарима, којим хоће да постигну потпуно присвајање Босне у наше дние, кад се у целој Јевропи склапају државе по начелу народности, а по томе начелу Србија би постала велика и опасна бар Аустрији, ако не још коме.

Ето првога разлога, због чега су стећци богумилски споменици по мишљењу туђих научника. Може бити когод ће предње мисли назвати шовинизмом; с тога напомињем, да због нашег неновинизма, због наше широкогрудости Бугари од нас полако почеше отимати Мајданчију, Хрвати отеше неколике крајеве у Босни и Далматији, а тек, кад Бугари почеше тражити источнис крајеве данашње Србије, буди се у нама успавани

патриотизам. Друкчије бисмо стајали данас, да смо од вијкада имали мало више шовинизма, а мање немара.

Да видимо оне научничке разлоге, због којих су стећци богумилски споменици.

Први је разлог, што на стећцима нема знака крста — тај се знак налази врло ретко.

У почетку Хришћанства знак се крста није писао и резао на надгробним споменицима ни у других народа па ни у православних Босанаца те с тога најстарији стећци имају само разне шаре, које су јамично примљене преко Далмације из Млетака. Стећака има из доба, кад је почело јачање Босне, а тада је у Босни била државна вера православна; богумилство се потајно и одржавало и потајно ширило; Богумили су били гоњени и сатирани (зна се на пр. шта с њима учини Стеван Немања) па зар су могли и смели јавно себи дизати овако колосалне споменике у доба, кад би тим споменицима као обележјем своје вере изазивали против себе своје моћне православне противнике? Уз то се зна, да су Богумили избегавали еваку верону нараду и да нису ништа давали на оно, што је земљу — њима дакле ни вера није допуштала, да у својој скромности себи граде тако скуне и трајне споменике; Богумили дакле у опште нису могли градити стећака.

У доба, из којега су старији стећци, падају они силини ратови, што их угарски краљеви воде против Босне, да је по жељи римских папа католиче, и у тим ратовима често Угри успевају те најжешће гоне „невернике и отпаднике“ — као што Босанце називају — у Босни. Из имена „неверници и отпадници“ такође закључују научници, да се ту мисле Богумили. То је погрешно, јер се зна, да католичка црква и данас сма-

тра Православие као невернике и правило је мишљење, да су и у оно доба бојеве били с Угрима Православни нарочито и с тога, што Богумилима ни вера не допушта да ратују. С тога Православни у Босни, због страшнога гоњења од стране угарских краљева нису у то време смели метати знака крста на своје надгробне споменике, већ само српским патнисом бележе, чији је споменик; отуда су многи стећци из тога доба без знака крста.

У доба, кад су и Православни по угледу на остале Хришћане, метали крст на своје надгробне споменике, морало је бити и у Босни много таквих споменика; особито је много кретова морало бити у доба, кад су Турци на Босну навалили, јер је познато, да су тада Богумили у Босни били врло слаби, те стећци из тога доба не могу бити богумилски и кад би се узео, да су их Богумили у опште градили. Питање је: шта је са крстатим стећцима из најстаријег доба и из доба турске најезде? Мухамедовски фанатизам, који је познат и из најновијег времена нарочито у Босни, мораје куд и камо јачи бити у прво време турског продирања у Босну. Освојачи Турци и доцнији Потурчењаци нису штедели ни великолепних цркава и манастира, а да штеде стећке са мрским им знаком крста. Без поговора је мухамедовски варваризам уништио небројене стећке са знаком крста, а поштедео је оне, на којима из којих било разлога не беше тога знака. Из овога се може извести, да Православни и за прво време турског господства нису метали на стећке знак крста, да би им kostи биле мирне.

Други је разлог присталицама мишљења, да су стећци богумилски споменици, ово: на врло многим стећцима патниси не помињу ништа о вери и Богу, што је осо-

бина богумилства а не православља; исто тако натписи говоре о чем било из обичнога живота покојникова па чак ни слике на стећцима немају никакве везе с вером.

На то се може овако одговорити:

У најстарије доба, кад су и други народи почели метати трајније споменике на гробове својим покојницима, баш ради јасније успомене на покојника писали су и цртали о покојнику само оно, чиме се покојник као човек одиковао. Так дошлије, кад је вера постала осовином људскоме животу те се с њоме доводило у везу све па и смрт, тек од тада народи међу на надгробне споменике слике и натписе из своје вере. Није даље чудо, што и православни Срби у Босни у прво доба не дају своме православљу толико важности, да на стећке режу рецимо аијеле, крст и т. д. и да пишу цитате из светога писма, већ сликају бојеве, игре и ловове, да обележе, с је покојник био ратник или богаташ. То, што из стећцима нема веровних знакова православља, ако се хоће, да је доказ, да стећци нису православни споменици, никако се не сме узети за доказ, да су стећци богумилски, јер Богумили, понављам, не маре за земальске споменике.

Ако би се баш и смењу узети, да су Богумили у пркос вери себи градили надгробне споменике, од куда се и данас налази стећака баш из времена најјачег богумилства са чисто православним речима: „ва име оца и сина и светога духа амин“ (види напред међу натписима)? Треба знати, да старијари, који хоће да су колико толико објективни, вели: да су они стећци православни споменици, на којима почиње натпис речима „ва име оца и сина и т. д.“, а да су они стећци богумилски споменици, који почињу речима „а се лежи“ или „си билиг“, и спршују се речима „какав сам ја, бићете

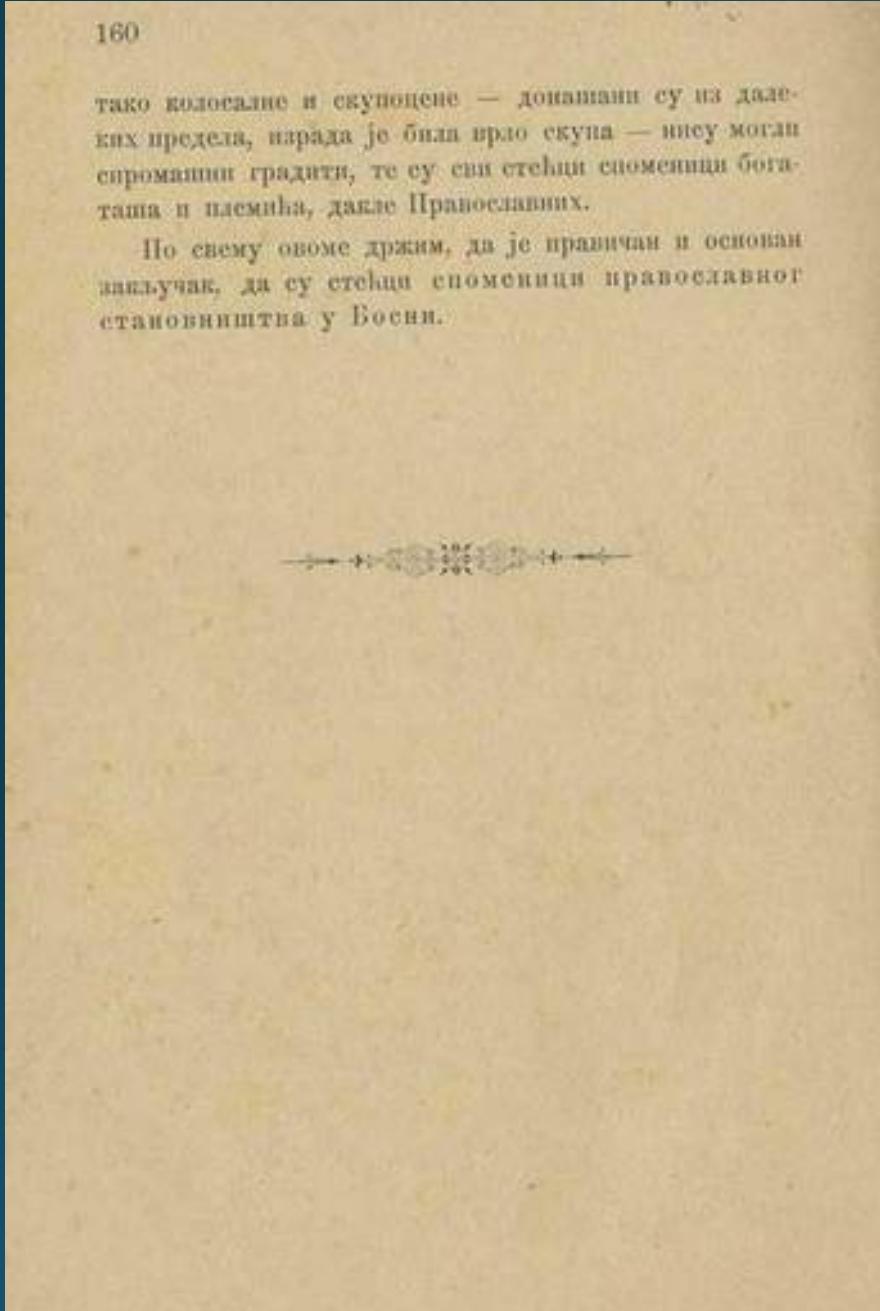
и ви“ и т. д. или преклињањем, да му не дијају споменика. Па инак се на пр. нашао у Влаховићима надгробни натпис „А се лежи кнез Влај Бијелић у својој цркви у светом Лазару. Чловече, тако да ијеси проглед, не тијај у ме!“ Зна се, да Богумили нису имали цркава, а кад Влај Бијелић лежи у својој цркви, могао је бити само православне вере, јер је та прија и данас православна, и ако му надгробни натпис почиње Богумилима приписиваним почетком „а се лежи“ а спршује се опоменом да га не дијају. У Премиловом Пољу ондешао се стећак, висок скоро три метра, којему је врх истесан у облику крста, са кратким натписом „А се лежи Рашкој“; скроз би било погрешно тврдити, да је ово богумилски споменик због тога, што нема на почетку „ва име оца“, као што је погрешно тврдити, да је богумилски споменик овај стећак, на коме има овакав кратак натпис без „ва име оца“, али није врх истесан у облику крста. Овакових доказа има и више.

Треба имати на уму и то, да народ места, на којима има више стећака, зове „Ђаурско“ или „грчко“ гробље; име „Ђаурско“ је мухамедовског порекла и Мухамедовци су тим именом могли само заменити реч „православно“, а никако реч „богумилско“, јер с доласком Турака нестаје тако рећи сваки траг Богумилима; име „грчко“ биће ранџјег порекла и њиме су могли само Католици заменити реч „православно“, јер им је реч „грчко“ познатија.

Поред свега осталога зна се, да је у Босни много дуже времена била државна вера православна, а богумилска, и ако је кадгод била државна вера, била је то врло кратко време па баш с тога већина племетва у Босни морала је бити православне вере, а ређи и кратко време били су богумилски племићи: стећке пак

тако колосалне и скупоцене — донацији су из далеких предела, израда је била врло скупа — иису могав спромашни градите, те су сви стеници споменици богаташа и племића, дакле Православних.

По свему овоме држим, да је правичан и основан апизучак, да су стеници споменици православног становништва у Босни.

www.zapadnisrbi.com